

IS KERKELIJKE VERDEELDHEID ZONDE

door

J.J. Rietveld

'Ziet hoe goed en hoe lieflijk is het, dat broeders ook samenwonen' Ps. 133:1

INHOUD

Hoofdstuk 1 Introductie	07
Hoofdstuk 2 Bijbelse gegevens	09
Hoofdstuk 3 Wat leert ons de kerkgeschiedenis tot de Reformatie?	11
Hoofdstuk 4 Reformatie en Nadere Reformatie	
Hoofdstuk 5 Verlichting, Afscheiding en de strijd over kerkorde, verbond en doop	
Hoofdstuk 6 Meningen over afscheiding	
Hoofdstuk 7 Interviews	
Hoofdstuk 8 Hoop en verwachting	
Naamlijst van personen	

HOOFDSTUK 1

Introductie

In het nadenken over de ontstane kerkelijke verdeeldheid, moest ik dikwijls denken aan een voor mij gevleugelde uitspraak van mijn zeer geliefde vader: 'Onze gemeenten zijn slechts een deeltje van Christus' gemeente op aarde. Dat maakt ootmoedig en klein en doet verlangen naar eenheid.¹ De nadruk die hij legde op het verkleinwoord 'tje' van deze uitspraak viel op. Hij noemde het zo'n wonder daartoe te behoren. 'O', zei hij dan, 'wat zal het zijn de Drie-enige God groot te maken met allen die hét Lam in onverderfelijkheid hebben liefgehad? Ja, daar hebben we de eeuwigheid voor nodig!' Het zijn mede deze woorden geweest die mij tot het schrijven van dit boekje hebben aangezet.

Wat is het pijnlijk om elkaar wel geestelijk te herkennen op begrafenissen of bij andere gelegenheden en toch kerkelijk gescheiden voort te leven!

Het moet de lezer wel duidelijk zijn dat door mij geen oplossingen worden aangedragen. Nee, dat is het werk van God Zelf. Wel hoop ik dat deze uitgave mag dienen tot nadenken en gebed - meer nog dan voorheen - dat de kerk van de Heere Jezus Christus één behoort te zijn. Het is mijn diepste overtuiging dat we nooit aan de verdeeldheid mogen wennen. Daniël, in hoofdstuk negen, eigent zich de schuld van zijn volk toe en verwacht het tegelijk van de Heere alleen. Laten we daarom voor deze te weinig beleden schuld op onze knieën boete doen.

Graag dank ik mijn vrouw en verschillende vrienden, die mij stimuleerden met dit werk door te gaan en mij dienden met hun opbouwende kritiek. Mijn dank betreft vooral hen, die zo welwillend en spontaan wilden meewerken aan een interview. Collega's voor het nazien van dit boekje. Bovenal mag ik de Heere Christus danken, Die ondanks de zonden van onze verdeeldheid, hoe dan ook de getrouwe Zaligmaker is. 'Indien wij ontrouw zijn, Hij blijft getrouw; Hij kan Zichzelf niet verloochenen.'²

Het is beslist niet zo dat de vraag naar kerkelijke verdeeldheid in de loop der eeuwen geen aandacht heeft gekregen³. In ons land is dat met name het geval na de Afscheiding van 1834. Het aantal publicaties hierover is heel groot. Toch is het goed dat deze zeer indringende vraag steeds weer aandacht krijgt. Het Quis non fleret? - Wie zou niet wenen?⁴ over het verscheurde lichaam van Christus moet ieder waar lid van dat lichaam altijd weer bezig houden.

Als wij de vraag: 'Is kerkelijke verdeeldheid zonde?'⁵ tot ons laten doordringen, komt als vanzelf een veelheid van andere vragen op ons af. Als het antwoord op bovengenoemde vraag moet of zal luiden 'Ja, het is zonde', mag men dan in zonde blijven leven? Moet dan niet met Gods hulp en onder de leiding van de Heilige Geest ernstig om eenheid gebeden worden? Zouden we dan elkaar niet biddend mogen zoeken om tot meerdere eenheid te komen? Hoe komt het, dat er weinig gehoord wordt over innerlijke smart over die verdeeldheid? Ja, er wordt heus wel gebeden, zelfs met geëigende bewoordingen, zoals: 'Mocht de Heere bijeen brengen wat bijeen hoort.' Maar leeft het echt? Zou het de wil van de Drie-enige God zijn, dat de Bruidskerk van Christus, Zijn enig geboren Zoon, in verdeeldheid

---

¹ Dhr. A. Rietveld, 1909-1986, in leven ouderling van de Gereformeerde Gemeente te Rotterdam-Centrum en Capelle a/d IJssel.

² 2 Tim. 2:13.

³ In 1875 hield men in Dordrecht een week der gebeden, zo ook in 1876. Toch kwam de oecumene tussen de kerkgenootschappen in Dordrecht maar moeilijk op gang. L.J. van Valen en M.A. Kempeneers in 'Huis in de branding' Geschiedenis van de Christelijke Gereformeerde kerk Dordrecht-Centrum.

⁴ Ds. A. Vergunst in 'Tien maal gereformeerd'.

⁵ Titel lezing voor mannenvereniging Gomarus door Ouderling J. Everse, Gereformeerde Gemeente Dordrecht.

leeft? Moeten wij in die ontstane verdeeldheid berusten? Mag dat, moet dat echt? Heeft het soms te maken met kerkelijke zelfgenoegzaamheid en achten wij onszelf op die manier, beter of heiliger dan andere kerkelijke gemeenten? Zijn er Bijbelse gegevens te noemen die noodzakelijk moeten leiden tot afscheiding? Met andere woorden, kan het in sommige gevallen zelfs de plicht van een kerkelijke gemeente of individueel christen zijn, tot afscheiding over te gaan? Beseffen wij dat 'kerkelijk triumfalisme' iets anders is dan 'de triomf van de waarheid'? Dat roept een veelvoud aan vragen op, die met nieuwe vragen vermeerderd kunnen worden. Op deze vragen probeer ik antwoorden te vinden.⁶

Voor beantwoording daarvan lijkt mij een stukje onderzoek in de kerkgeschiedenis naar deze verdeeldheid absoluut noodzakelijk. O zeker, op dit gebied is veel voorhanden. Misschien vraagt u zich af: Waarom is een historische benadering nodig voor een actueel kerkelijk probleem? Is kerkelijke verdeeldheid met een historisch exposé gediend? Het antwoord hierop moet zijn: 'Ja, want het kerkelijk heden wordt bepaald door het kerkelijke verleden.'⁷ Het spreekwoord luidt: 'In het verleden ligt het heden, in het nu dat komen zal.' Men kan immers de ontwikkelingen in de Vroege kerk, de Middeleeuwen en de Reformatie niet begrijpen zonder de voorgeschiedenis vanaf Pinksteren. Dat is ook het geval met de Afscheiding in 1834 en de kerkelijke ontwikkelingen in de 19de en 20ste eeuw.

Aan de hand van Gods onfeilbaar Woord, de belijdenisgeschriften en verschillende publicaties die over de kerkelijke verdeeldheid zijn verschenen, wil ik proberen een bescheiden antwoord te vinden op deze vragen. Daarbij zijn voor mij de kanttekeningen op de Statenvertaling en diverse Bijbelverklaarders onmisbaar.

---

⁶ De vraag over kerkelijke verdeeldheid in verhouding tot o.a. de Romeinenbrief Hst. 9 tot 11, waar Paulus spreekt over 'De Toekomst van Israël' en de daarbij behorende 'rijkdom der wereld', kan het kader van dit boekje niet behandeld worden. Het is wel mijn overtuiging dat wij op grond van verschillende tekstgedeelten uit het Oude en Nieuwe testament een 'bloeitijd voor de kerk' mogen verwachten. Dat zou een pleitgrond mogen zijn tot een vurig gebed om eenheid. Immers, Nederland behoort ook bij de wereld!

⁷ Prof. W. van 't Spijker in 'Denken over afscheiding', Boekencentrum, 's-Gravenhage 1984.

HOOFDSTUK 2

Bijbelse gegevens

In Psalm 133:1 lezen wij: 'Een lied Hammaëlôth, van David. Ziet hoe goed en hoe lieflijk is het dat broeders ook samenwonen.' De kanttekening verstaat hier onder broeders 'niet alleen broeders naar het vlees, maar ook hen die in een gelijk ambt staan, ja allen die dagelijks één en de dezelfde Vader aanroepen. De eendracht geldt hier alle mensen, maar vooral die onder de broeders. Het gaat om eendracht en liefde zowel in de religie, het maatschappelijk leven en in de dagelijkse omgang met elkaar. Die vrede en eendracht mag met recht vergeleken worden met de welriekende zalf van Aäron bij vruchtbare dauw'.

In het Evangelie naar Johannes vinden wij het ontroerende gebed van Christus: 'Opdat zij allen één zijn, gelijkewijs Gij, Vader, in Mij, en Ik in U, dat ook zij in Ons één zijn; opdat de wereld gelove, dat Gij Mij gezonden hebt. En Ik heb hun de heerlijkheid gegeven, die Gij Mij gegeven hebt; opdat zij één zijn, gelijk als Wij één zijn; Ik in hen, en Gij in Mij; opdat zij volmaakt zijn in één, en opdat de wereld bekenne, dat Gij Mij gezonden hebt, en hen liefgehad hebt, gelijk Gij Mij liefgehad hebt' (Johannes 17:21-23).

In de brief aan de Romeinen (12:10,16a; 15:5) schrijft Paulus: 'Hebt elkander hartelijk lief met broederlijke liefde; met eer de een den ander voorgaande. Weest eensgezind onder elkander. Doch de God der lijdzaamheid en der vertroosting geve u dat gij eensgezind zijt onder elkander naar Christus Jezus.'

De kanttekening merkt bij vers tien op dat het Griekse woord dat hier wordt gebruikt, doelt op de liefde die ouders van nature voor hun kinderen hebben. Ze noemt die de grootste en heftigste. En dat is niet alleen een vleselijke band, maar ook een band die aangeeft door het geloof broeders te zijn van één Vader in de hemelen. 'Dit wordt verstaan niet alleen van de enigheid van gevoelen en verstand in de hoofdstukken der christelijke leer, maar ook voornamelijk van de enigheid van de gemoederen en genegenheden tot elkander.⁸ Let wel, het gaat dus hier over de 'hoofdstukken van de christelijke leer', dus niet om middelmatigheden, de zogenoemde adiafora⁹. Bij dit vers merkt Matth. Henry op: 'dat is, tracht ernaar zoveel in u is, om met elkaar in overeenstemming te zijn, en wanneer dat niet doenlijk is om elkaar lief te hebben; jaagt ernaar om dan alléén één te zijn; niet genegen tot kwalijk nemen en tegenspreken en tegenwerken van elkaar; maar bewaart de enigheid des geestig door de band des vredes.' Wilhelmus à Brakel noemt in verband met de eenheid van Christus' gemeente Hooglied 6:9 en Johannes 10:16. In Éfeze 4:4-6 lezen we: 'Eén lichaam is het, en één Geest, gelijkewijs gij ook geroepen zijt tot één hoop uwer roeping; Eén Heere, één geloof, één doop, één God en Vader van allen, Die daar is boven allen, en door allen, en in u allen.' Brakel zegt hierover: 'Deze eenheid wordt getoond in haar samenkomst tot het gehoor van Gods Woord, en het gebruik der heilige Sacramenten, in de afscheiding van alle vergaderingen, die de zuivere leer niet hebben en in de uithouding en uitwerping van dezulken, die in leer van haar verschillen'.

In de brief aan de Korinthiërs veroordeelt Paulus scheuringen: De één zei: 'Ik ben van Paulus' en de ander van Apollos en weer een ander van Céfas en zelfs één die zei: 'Ik ben van Christus'. Maar zo vraagt hij: 'Is Christus gedeeld, is Paulus voor u gekruisigd of bent u in de naam van Paulus gedoopt?'

⁸ Kanttekening 58 bij Romeinen 12, Statenvertaling.

⁹ Christelijke Encyclopedie deel 1, blz. 34. Amesius in Casus Conscientiae: Wat men een adiaforon noemt, kan niet volstrekt en altijd verboden of bevolen worden. Bevolen mag dan ook het goede, verboden moet worden het kwade.

Te noemen valt ook:

2 Korinthe 13:11: 'Zijt eensgezind; leeft in vrede'
Filippenzen 2:2: 'Dat gij moogt eensgezind zijn'
Filippenzen 4:2: 'Dat zij eensgezind zijn in den Heere'
1 Petrus 3:8: 'Zijt allen eensgezind.'

Vanuit deze korte excursie valt op te maken dat verdeeldheid onder christenen als zonde moet worden bestempeld, hoewel men altijd moet letten op de zuiverheid van de leer. Daarmee is in principe de vraag of kerkelijke verdeeldheid zonde is, beantwoord! Maar....?

HOOFDSTUK 3

Wat leert ons de kerkgeschiedenis

Eerst moet de vraag worden beantwoord: 'Wat is de kerk?'¹⁰ De Heilige Schrift noemt de kerk 'het lichaam van Christus' (Éfeze 1:23) en 'Zijn gemeente' (Éfeze 1:22). In onze Nederlandse Geloofsbelijdenis wordt dit ook van haar beleden in art. 27. De kerk is: 'een heilige vergadering der ware Christgelovigen, al hun zaligheid verwachtende in Jezus Christus, gewassen zijnde door Zijn bloed, geheiligd en verzegeld door den Heiligen Geest.' Hiermee is de opvatting van W. à Brakel geheel in overeenstemming. Volgens hem is de kerk van Christus te herkennen aan vier kenmerken: ten eerste de Bijbelse leer, ten tweede haar heiligheid, ten derde het gebruik van de sacramenten en ten vierde het gebruik van de aan haar gegeven sleutelmacht. Wel heeft deze kerk twee zijden, een onzichtbare, en een zichtbare. Zodra in deze zichtbare verschijning, de ambten, de dienst van de verzoening, de prediking en de sacramenten zijn ingesteld, kan men de kerk ook een instituut noemen. Samengevat: de kerkgeschiedenis is de beschrijving van de ontwikkeling van de zichtbare verschijning van het lichaam van Christus als instituut.

Al in het begin van de christelijke jaartelling ontstonden moeilijkheden tussen de Joodse christenen over de positie en eisen die gesteld moesten worden aan de christenen die uit de heidenwereld tot bekering waren gekomen. Moesten ze besneden worden en de wetten van Mozes onderhouden? De Judaïsten meenden van wel. Deze vraag werd besproken op het zogenaamde apostelconvent te Jeruzalem, beschreven in Handelingen 15. Besloten werd dat de heidenchristenen de Mozaïsche wetten niet hoefden te houden, al werden hierop vier uitzonderingen gemaakt.

Hoewel ten diepste enig verschil bleef bestaan tussen Petrus en Jacobus enerzijds en tussen Paulus en Barnabas anderzijds, gaven zij elkaar toch de rechterhand der gemeenschap (Galaten 2:9).

Van de apostelen lezen we: 'Hetgeen wij gehoord hebben, hetgeen wij gezien hebben met onze ogen, hetgeen wij aanschouwd hebben, en onze handen getast hebben, van het Woord des levens; want het Leven is geopenbaard, en wij hebben het gezien, en wij getuigen, en verkondigen ulieden dat eeuwige Leven, Hetwelk bij den Vader was, en ons is geopenbaard. Hetgeen wij dan gezien en gehoord hebben, dat verkondigen wij u, opdat ook gij met ons gemeenschap zoudt hebben, en deze onze gemeenschap ook zij met den Vader, en met Zijn Zoon Jezus Christus' (1 Johannes 1:1-3). De apostelen waren blijmoedige getuigen, vol van geloof en van de Heilige Geest. Zij predikten het lijden van Christus als de hoogste openbaring van Zijn liefde en de opstanding uit de doden als het onomstotelijke bewijs van Zijn goddelijk Zoonschap.

Toch was onder de apostelen wel een zekere schakering op te merken, maar geen verschil in beginsel. Paulus wordt wel de apostel van het geloof genoemd, Petrus de apostel van de hoop en Johannes de apostel van de liefde. De roeping van de twaalf was aanvankelijk meer gericht op Israël, terwijl Paulus zich tot de heidenen zou wenden. Vanzelfsprekend hadden de eerste christenen geen ontwikkeld leerstelsel. Voor allen was de hoofdzaak dat Jezus de Zoon van God is. 'Indien gij met uw mond zult belijden den Heere Jezus, en met uw hart geloven, dat God Hem uit de doden opgewekt heeft, zo zult gij zalig worden. Want met het hart gelooft men ter rechtvaardigheid en met de mond belijdt men ter zaligheid' (Romeinen 10:9). Op die beslissende belijdenis werd men gedoopt en in de gemeente opgenomen (Handelingen 8:57).

---

¹⁰ Wilh. à Brakel, Redelijke Godsdienst, hoofdstukken 24 en 25, schrijft hierover zeer behartigwaardige woorden.

Enkele dwalingen in vogelvlucht

De Ebionieten

De Ebionieten waren Joodse christenen, die de onderhouding van de ceremoniële wetten als noodzakelijk tot zaligheid beschouwden. Zij hielden Jezus voor een gewoon mens, die bij de doop met bijzondere gaven was toegerust. Hij was niet de Zoon van God, maar de zoon van Jozef en Maria. Als Hij zou wederkomen, zou Hij het aards messiaans koninkrijk oprichten. Ook de apostel Paulus werd door hen verworpen.

De Nazareeërs

De Nazareeërs waren wat gematigder. Zij erkenden dat Jezus uit Maria was geboren, dat het Woord vlees was geworden en erkenden Paulus als apostel van de heidenen. Maar zij achtten zichzelf gebonden aan de ceremoniële wetten, maar wilden deze de christenen uit de heidenen niet opleggen.

De Gnosis¹¹

Een ander groot gevaar werd gevormd door het Griekse en het Perzisch denken. Toen het heidendom zelf geen kracht meer had om nieuwe stelsels te bedenken, zochten velen heil in een vermenging van heidendom, jodendom en christendom (syncretisme). Uit deze vermenging ontstond in de tweede eeuw het Gnosticisme. Hoewel in dit denken schakeringen voorkwamen, hield het de volgende gedachte in: God is de onkenbare bron van alle licht en alle leven. Naast God en tegenover Hem stond van eeuwigheid de stof als bron van het kwade. Daarmee kon God geen gemeenschap hebben.

Verder geloofde men dat uit de godheid een aantal wezens emaneerde¹², aeonen genoemd. Eén van de zwakke aeonen zou in aanraking van het stof gekomen zijn en zo ontstond de wereld. Deze zwakke aeon werd de demiurg genoemd of ook wel wereldschepper. Hij werd soms vereenzelvigd met de God van het Oude Testament. Zoals de gehele kosmos met het goddelijke was vermengd, zo was het met de mens. Het goddelijke in hem streeft naar bevrijding van de knellende band van het stof. Zo leerde het Gnosticisme; om de mens te bevrijden, heeft God een sterke aeon gezonden, namelijk Christus. Deze had een schijnlichaam, want een werkelijk lichaam zou Hem met het stof in aanraking hebben gebracht. Christus zou geleerd hebben dat de ziel van de mens van goddelijke oorsprong is. Het werk van Christus, dus ook Zijn lijden en kruisdood, was slechts schijn! De zedelijke roeping is: hij moet zich door ascese bevrijden van de stof.

Dat we hier te maken hebben met een zeer gevaarlijke ketterij, zal ons duidelijk zijn. Een bekende naam van een heidens gnosticus is Cerinthus. Te noemen zijn ook de Nicolaieten, genoemd in Openbaring 2:6 en 15. Deze sekte heeft waarschijnlijk bestaan tot in de derde eeuw. De vader van deze leer zou de verkoren diaken Nicolaüs, een proseliet uit Antiochië, zijn geweest (Handelingen 6:5). Hierover bestaat echter geen zekerheid. De Nicolaieten waren het niet eens met de besluiten van het apostelconvent voor wat betreft het eten van vlees dat aan de afgoden was geofferd. Samengevat: In de Gnostiek gaat het om de bevrijding van en uit de stoffelijke wereld. Gnostiek wordt gekarakteriseerd door de voorstelling van het bestaan in de mens van een goddelijke vonk die uit de goddelijke wereld afkomstig is en in deze wereld van noodlot, geboorte en dood naar beneden gevallen is. De gedoofde vonk moet gewekt worden door een goddelijke boodschapper - de gnosis - en dan moet door een nieuwe levenshouding de goddelijke vonk opnieuw tot vlam worden, die opvaart naar de godheid. Men zoekt heil 'bij het innerlijke licht', 'de goddelijke vonk' diep

---

¹¹ Syncretisme; oorspronkelijk betekent het woord 'coalitie' en duidde aan een vereniging van met elkaar strijdende partijen. Christelijke Encyclopedie deel 5.

¹² Uitvloeien, voortkomen uit.

verscholen in het innerlijke van de mens.¹³ Komen we dat vandaag de dag niet tegen bij het 'New Age' denken?

De Apologeten - verdedigers van het christendom

Met deze van oorsprong heidense leringen had de kerk een felle strijd te voeren. Zij moest zich verdedigen tegen de wetenschappelijke polemieken van Lucianus¹⁴, een schrijver die het christendom bespottelijke wilde maken. Porphyrius, een Neoplatonist was gematigder, maar daardoor ook gevaarlijker. De schepping, de menswording en opstanding van Christus noemde hij gronddwalingen. Hiërocles, stadhouder van Bithynië en eveneens een heidens bestrijder van het christendom in de vierde eeuw, schreef een boek: 'Waarheidlievende woorden', waarin hij Christus gelijkstelt met Apollonius van Tyana, een tijdgenoot van Jezus. De eigenlijke wetenschappelijke bestrijding begon met een zekere Celsus¹⁵, een tijdgenoot van kerkvader Origenes. Celsus noemde Jezus een bedrieger, Zijn moeder een overspelige en Zijn opstanding een leugen. Toen dan ook de gehele wetenschappelijke wereld van die dagen zich tegen het christendom stelde, ontwaakte onder christenen de begeerte om het recht van het christendom te verdedigen. Origenes schreef tegen Celsus wel acht boeken. Deze Origenes was een groot geleerde, een man met een veelzijdige kennis, wel zeer ascetisch. Hij schreef ook een dogmatisch werk: 'Over de oorsprong'. Helaas verkondigde hij daarin diverse dwalingen, zoals een tijdloze schepping en de loochening van de opstanding van het vlees. Dit kwam omdat hij door het Griekse denken het lichaam weinig achtte. Daarnaast leerde hij de wederherstelling van alle dingen, d.w.z. de herstelling van alle geesten in hun staat vóór de zondeval. Dus ook de duivelen zouden ten slotte zalig worden! Andere apologeten zijn te noemen, zoals Quadratus, overleden in het jaar 129. Deze schreef al in 125 een apologie om de waarheid van wonderen te bewijzen. Daarin beroept hij zich op mannen die door Jezus waren genezen en die toen nog leefden. Een andere bekende apologete was Justinus Martyr. Deze heeft twee boeken geschreven. Tatianus schreef een boek 'Een woord tot de Grieken'. Daarin bestreed hij het Helleense heidendom op een geestige manier.

Vestiging van de katholieke kerk

Gedrongen door de dreiging van de heidense gnostiek, werd de gemeente van Christus genoodzaakt zich als een eenheid te openbaren. Men zag de noodzaak in van canonvorming van de Heilige Schrift. Helaas kreeg de traditie steeds grotere waarde. Dat had zijn oorzaak in de geestesstroming van het eerder genoemde gnosticisme, die de historische bodem van het christendom trachtte los te woelen. Ook het bisschopsambt of het episcopaat droeg mee aan de vestiging van de katholieke kerk. Een man als Cyprianus (derde eeuw) getuigt in een boek 'De unitate ecclesiae' d.i. 'Over de eenheid der kerk': 'Waar de bisschop is, is de kerk. Wie zich van hem afkeert, keert zich af van de kerk. Buiten de kerk is geen zaligheid.' Dan was men dus een ketter. 'Men kan God niet tot Vader hebben, als men de kerk niet tot moeder heeft' (Calvijn). Was in het begin het algemeen priesterschap van de gelovigen levendig in het bewustzijn van de gemeente, na het ontstaan van het episcopaat werd dit anders. De hoofdwaarheid: 'Een is uw Meester en gij zijt allen broeders', werd opzij geschoven en de jammerlijke verdeling van de christelijke gemeente tussen clerus en leken¹⁶ begon.

Vanaf die tijd, dat deze niet Bijbelse onderscheiding werd gemaakt, ontstond een toenemende kerkelijke hiërarchie. De vierde en vijfde eeuw vormden een tijdvak waarin het dogma van de kerk tot ontwikkeling kwam. In dit tijdvak ontstonden belangrijke geschillen

---

¹³ Dr. J. Stellingwerff in 'Macht en onmacht van de twintigste eeuw', Buijten & Schipperheijn. Amsterdam 1974.

¹⁴ Hij leefde circa 120 jaar na Christus.

¹⁵ Celsus was een fel bestrijder van de eerste Christenen. Volgens Origenes was hij een Epicureër. (Christelijke Encyclopedie, deel 1.)

¹⁶ Wat een vreselijk woord voor een ware gelovige. Het betekent: niet tot de geestelijke stand te behoren.

over de leer. Het betrof met name de christologie en de soteriologie.¹⁷ Arius, een diaken van de gemeente van Alexandrië, loochende de godheid van Christus; en Pelagius, een Britse monnik, die te Rome woonde, had afwijkende gedachten had over het verband tussen zonde en genade. Het doel van de kerkleraars was, hoewel met behulp van Griekse denkvormen, de waarheid nader te formuleren. Dat was nodig om de christelijke waarheid te verdedigen tegen opkomende ketterijen. Beroemde kerkvaders in deze waren Hilarius Pictaviensis, Hieronymus en Aurelius Augustinus. Een ander belangrijk man is Athanasius geweest. Hij werd 'pater orthodoxiae' genoemd, vader van de rechtzinnigheid. Te denken valt aan zijn strijd tegen het Arianisme. In de Oosterse kerk werd heftig gestreden over de 'godheid en de beide naturen van Christus'. In de Westerse kerk kwam beroering over het 'verband tussen de zonde en genade'. In het Oosten leerde men over het algemeen een zeker medewerken van de mens in de verlossing, het synergisme¹⁸. In de vroege Westerse kerk was het Tertullianus die het 'alleen werken van de goddelijke genade' erkende. Maar het was Augustinus die deze leer het duidelijkste heeft uitgewerkt.

De leer van Augustinus¹⁹

Augustinus leerde: 'God schiep de mens naar Zijn beeld, veranderlijk goed, met de mogelijkheid om te zondigen en te sterven; d.i. kunnen zondigen en sterven. Volgens de door God gegeven vrije wil kon de mens het goede kiezen, maar ook het kwade. Als de mens het goede had gekozen, zou hij van 'veranderlijk goed', 'onveranderlijk goed' geworden zijn, d.i. niet kunnen zondigen en sterven. Helaas viel de mens in zonde en koos hij vrijwillig het kwade. Daardoor werd het hem onmogelijk het goede te doen. Hij kon niet meer niet-zondigen. Zijn toestand werd het niet-kunnen, niet-zondigen en niet-sterven. De mens had door zijn val het beeld van God verloren. Door de zonde van de eerste mens kwam de schuld over het hele menselijke geslacht. En dat gold niet alleen de schuld, maar ook de smet van de zonde. Wel bleef de mogelijkheid tot een zeker burgerlijk goed (iustitia civilis) en de mens bleef vatbaar tot verlossing.

De gevallen mens heeft behoefte aan genade. En genade is beslist noodzakelijk. Het is het begin het midden en het einde van het Christelijke leven. Genade wordt een mens niet bewezen ómdat hij gelooft, maar ópdat hij gelooft. Immers, het geloof is een gave van God. De Heere houdt de mens die Hij verlossen wil, eerst Zijn wet voor, opdat hij zijn zonde leert kennen. Daarna leert God de zondaar de weg van verlossing, die in het Evangelie is geopenbaard. Door het geloof neemt de zondaar de aangeboden gerechtigheid van Christus aan en ontvangt zo vergeving van zonden. De verlost mens wordt door de genade van God bewaard voor de eeuwige zaligheid, die daarin bestaat, dat hij niet meer zondigen en niet meer sterven kan. Volgens Augustinus is dit alles de uitwerking van een goddelijke besluit (decretum absolutum). Het is de Heere Die sommigen uit het gevallen menselijke geslacht (massa perditionis) tot glorie van Zijn genade wil redden; de anderen echter in hun val laat liggen (reprobati, d.i. verworpenen). De tekst uit 1 Tim. 2:4: 'Welke wil dat alle mensen zalig worden', werd door Augustinus uitgelegd als: 'God wilde dat alle uitverkorenen zalig zouden worden'. Heidenen - zelfs de edelste onder hen - konden niet zalig worden. Wel zou er een verschil van graad zijn in de straf die over hen zou komen.

De leer van Pelagius

Diametraal tegen deze leer stelde zich Pelagius op, een Britse monnik van strenge levensopvatting. Levend in afzondering wist hij zich ver te houden van de verleiding der wereld en in het oog lopende zonden. Zijn levensloop was dus een geheel andere dan die van Augustinus. Zijn zienswijze over 'zonde en genade' is daardoor zeer zeker beïnvloed. Zijn leerstelsel kan als volgt worden samengevat.

---

¹⁷ Leer omtrent Christus en de leer der zaligheid.

¹⁸ Leer omtrent de medewerking van de mens tot zijn eigen zaligheid.

¹⁹ Ds. J. H. Landwehr, Handboek der Kerkgeschiedenis, J.M. Kok, Kampen, deel 3, 1924.

De mens is door God sterfelijk geschapen. Niet de tijdelijke, maar de eeuwige dood is de straf der zonde. De val van Adam heeft de menselijke natuur niet veranderd en heeft als gevolg daarvan voor zijn nakomelingen geen nadelige gevolgen gehad. Erfzonde is er niet! Ieder mens wordt geboren zoals God de eerste mens had geschapen, dat wil zeggen, zonder zonde en deugd. De mens heeft een vrije wil om de zonde dan wel de deugd te kiezen. De algemeenheid van de zonde berust op de macht van de verleiding, op het kwade voorbeeld en op de kracht van de gewoonte. Er kunnen echter wel zondeloze mensen zijn. De genade van God helpt de mens bij het bereiken van zijn bestemming, hoewel deze niet absoluut noodzakelijk is! Genade bestaat daarin, dat God de mens verlicht door de openbaring, hem de zonden vergeeft, hem sterkt tot betrachten van de deugd en hem de belofte schenkt van het eeuwige leven. De genade van God is voor alle mensen, maar de mens moet zich de genade door het streven naar deugd waardig maken. Christus is mens geworden om door Zijn leer en door Zijn voorbeeld de mens aan te moedigen tot een deugdzzaam leven. Zoals de mensen in het zondigen navolgers zijn van Adam, zo zijn wij in het doen van deugd navolgers van Christus.

Dit leerstelsel van Pelagius mag wel bijzonder ondiep genoemd worden en werd dan ook door Augustinus bestreden. Na een jarenlange strijd werd op het concilie te Éfeze (431 AD) de leer van Pelagius veroordeeld. Hoewel op de synode van Arausio (529 AD) de leer van Augustinus zegevierde, kreeg wel de leer van het semi-pelagianisme²⁰ grote aanhang. Dat vond zijn oorzaak in het feit, dat op deze synode wel de leer van Augustinus werd aangenomen, maar niet zijn Bijbelse opvatting over de predestinatie. Het besluit over de verworpenen was in hun oog alleen een voorwetenschap van God, niet Zijn besluit. Het is met opzet dat ik zowel de leer van Augustinus als van Pelagius iets uitvoeriger aan de orde heb gesteld, omdat deze laatstgenoemde leerstelling nog springlevend is. Terecht wordt wel gezegd: 'Het is een oude dwaling in een nieuw jasje.'

Geloofsbelijdenissen

Dat ook in de eerste eeuwen van het christendom zich grote verschillen in leer en leven openbaarden, is duidelijk. Geloofsbelijdenissen werden noodzakelijk. Omstreeks 150 A.D. bestond al een 'Symbolum Romanum', dat de hoofdwaarheden van het christelijke geloof bevatte. Dit Symbool is langzamerhand uitgebreid tot wat wij nu kennen als de Apostolische Geloofsbelijdenis, de twaalf artikelen. In de vierde eeuw is de geloofsbelijdenis van Nicéa ontstaan. De derde geloofsbelijdenis was die van Athanasius, ook wel genoemd het 'Symbolum Quicumque'. Hoogstwaarschijnlijk is ze ontstaan in de vijfde eeuw. Het bevat een korte maar wel scherp geformuleerde beschrijving van het algemeen ongetwijfeld christelijke geloof.

Onbijbelse gebruiken²¹

Helaas ontstonden de eeuwen erna allerlei onbijbelse gebruiken, zoals de heiligen- en beeldenverering, de Mariadienst en engelenverering. De verering van martelaren leidde tot de relikwieëndienst en bedevaarten. Ook het avondmaal ging men steeds meer zien als een offer, zij het als een onbloedige herhaling van het offer van Christus. Dit baande de weg tot de leer van de transsubstantiatie. De christelijke kerk had wel het heidendom overwonnen, maar door de vele misbruiken die binnengeslopen waren, werd de deformatie van de kerk verhaast.

De middeleeuwen

De geschiedenis van de Middeleeuwen kan worden verdeeld in drie perioden. De eerste periode, van Gregorius de Grote tot Gregorius VII, omvat de periode van 590-1073 AD. In

---

²⁰ Semi-pelagianisme, of 'half-pelagianisme', een in de 16^e eeuw gevormde benaming voor de rooms-katholieke leer van zonde en genade.

²¹ Dr. Loraine Boettner, 'Roman Catholicism' Presbyterian and Reformed Publishing 1962.

1054 AD ontstaat het grote schisma tussen de Oosterse en de Westerse kerk.²² Het tweede tijdvak (1073-1294 AD) loopt van Gregorius VII tot Bonifatius VIII (1235-1303 AD) In dit tijdvak zien we een bloei van de pauselijke kerk. Het derde tijdvak beschrijft ons het verval van de pauselijke kerk door verschillende invloeden. Het omvat de periode van 1294 – 1517 AD. Dan zien we dat de Heere Christus is opgestaan om Zijn kerk te reformeren.

De scholastiek

Een ander merkwaardig verschijnsel tijdens de Middeleeuwen is de scholastiek. Het was het pogen van de menselijke geest om de geloofswaarheden van de kerk voor het denkend verstand te ordenen en te rechtvaardigen. In kloosterscholen begon men de dialectische logica van Aristoteles²³ toe te passen op de theologie. Aanvankelijk wilde men de logica zien als een dienstmaagd, die de theologie hulp moest bewijzen. Helaas leert de geschiedenis dat zij met die nederige plaats niet altijd tevreden was. Ook in onze tijd zien we dat de filosofie dikwijls heerst over de Bijbelse theologie. Bekende namen uit die tijd zijn: Anselmus van Canterbury, filosoof, theoloog en Benedictijner monnik; Thomas van Aquino, Italiaans filosoof en theoloog; Johannes Duns Scotus, Franciscan, theoloog en filosoof.

Ging het in het begin van de scholastiek om de waarheidsvraag, zoals bij Anselmus en Thomas, later hield men zich bezig met vragen als: wanneer per ongeluk een dier een ouwel inslikt bij het avondmaal, wat gebeurt er dan en welke kracht heeft die ouwel dan? Of, hoeveel engelen zouden kunnen dansen op de punt van een naald? Bespottelijk, dat wel, maar men schreef er boeken vol over.

Reformatorische bewegingen

Onder bewegingen die een reformatie van de kerk voorstonden, waren ook sommige die een revolutionair karakter hadden. Petrus Bruys spoorde zelfs aan om kerken en heiligdommen te vernielen, omdat God wel in een stal kon aanbeden worden. Kruisen gebruikte hij voor brandstof en hij ijverde tegen het celibaat, de mis en de kinderdoop. Na twintig jaar bezig zijn beëindigde hij zijn leven in 1131 op de brandstapel.

Een andere voor-reformatorische beweging was die van de Waldenzen,²⁴ ook wel genoemd de armen van Lyon, gesticht door Petrus Waldus, een rijke burger uit Lyon. Hun doel was terug te keren tot de toestand van de apostolische kerk. Zij zijn bloedig vervolgd. In de zestiende eeuw hebben velen van hen de beginselen van de Reformatie aangenomen.

De mystiek

Het was dan ook geen wonder dat men snakte naar leven, naar gemeenschap met God. De mystiek wilde niets weten over de scheiding tussen geloven en weten. Tegenover de stelling dat het bovennatuurlijke niet gekend kan worden, stelde zij de onmiddellijke kennis door aanschouwing van de ziel. Een bekend Duits mysticus was Meester Eckhart. Hij leerde dat alle geluk in de volle overgave van het creatuur aan God ligt. Zijn leerstellingen waren echter doortrokken van het pantheïsme²⁵. Een andere mysticus was Johan Tauler, leerling van Eckhart. In zijn prediking kreeg het overdenken van het lijden van Christus een grote plaats. Hij schrijft: 'Wie het lijden van onze Heiland ernstig en aandachtig beschouwt, zal van de Heer een bijzondere kracht in de ziel ontvangen. Dan wordt gij van uw boze lusten bevrijd. De zonde en de verleiding tot de zonde verdwijnen in de wonden van Jezus. De liefde verteert ze alle, en gij komt daar, waar de mens zijn God vindt.' Bij hem stond de innige overdenking van de heiligmaking op de voorgrond, hoewel hij ook de rechtvaardigmaking

²² Schisma houdt in dat de eenheid van de kerk verbroken wordt. In 1054 ging het om een scheuring tussen de Oosterse en Westerse kerk. Het betrof de leer van de Heilige Geest, en dan met name om de vraag of Deze alleen uitgaat van de Vader of ook van de Zoon. De Westerse kerk leerde beide, de Oosterse alleen van de Vader.

²³ In de formele logica is iets óf waar óf onwaar - er is geen derde mogelijkheid. In de dialectische logica kan iets waar en onwaar zijn.

²⁴ Zie een lezenswaardig boek door Ds. K. Havinga 'De Waldenzen', Stichting De Gihonbron, Middelburg 2004, Wikipedia.

²⁵ Pantheïsme betekent de vereenzelviging van de schepping met de Schepper.

door het geloof liet doorschemeren. Een zeer bekende mysticus was Thomas à Kempis. Hij behoort tot de bekende Nederlanders. Hij werd in 1379 (of 1380) geboren als Thomas Hemerken in Kempen, 25 km ten oosten van Venlo, en overleed in 1471. Hij schreef onder andere het wereldbekende boek 'De imitatione Christi', of 'Over de navolging van Christus'. Een boek dat tot op de dag van vandaag wordt gelezen en vele malen is herdrukt.

Evangelische pogingen tot hervorming

Dat Christus Zijn kerk niet verlaten had, blijkt ook uit verschillende vrije verenigingen die veel invloed op het volksleven hebben gehad. Zo hebben in ons land de 'Broeders des gemenen levens' het streven naar een eenvoudig geloofsleven, een degelijke kennis van de heilige Schrift en liefdevolle arbeid onder de naasten zeer bevorderd. Hoewel niet de stichter, mag Geert Groote wel worden gezien als de man die de stoot tot deze gemeenschap heeft gegeven.

John Wycliffe²⁶ wordt wel 'De morgenster van de reformatie' genoemd. In zijn leven zijn in dit opzicht drie perioden te onderscheiden. 1. Een patriottische periode, nog niet reformatorisch; 2. Hierna een periode waarin hij werkte om de Bijbel in de volkstaal uit te leggen en te vertalen; 3. Een periode waarin hij de Roomse leer en hiërarchie bestreed. In zijn boek 'Trialogus' verklaarde hij zich tegen het gebruik relikwieën, beelden, de aflat, de mis, de biecht, het priesterschap en het kloosterleven. Ook heeft hij openlijk de transsubstantiatie-leer bestreden. Een synode van Londen verklaarde zijn leer voor ketters. In 1384 stierf hij. Maar de haat tegen hem was zo groot dat men in 1417 zijn gebeente opgroef en verbrandde. Daarna werd zijn as verstrooid in de wind!

Johannes Hus, prediker in Praag kwam onder invloed van de geschriften van Wycliffe. Tijdens het concilie van Konstanz werd hij als een gevaarlijk misdadiger met kettingen gebonden, waarbij hij zeven maanden lang werd verhoord. Toch bleef hij volhouden dat het Woord van God algenoegzaam was. Het mocht niet baten. Op zijn 46ste verjaardag werd hij uit zijn priesterambt ontzet en viel hij als slachtoffer aan de pauselijke hiërarchie ten prooi. Hieronymus van Praag, een vriend van Hus, onderging hetzelfde lot. Ook hij kwam door verbranding om het leven.

Ook in Italië ontstond een verlangen naar reformatie van de kerk. In Florence was de Dominicaner monnik Jerome Savonarola door het lezen van de Heilige Schrift en de werken van Augustinus tot dieper inzicht van de waarheid gekomen. Zijn prediking bevatte wel de reformatorische gedachte over de rechtvaardiging door het geloof alleen, maar op politiek gebied joeg hij een vals ideaal na. Ook hij eindigde zijn leven op de brandstapel.

Van de mannen die in de Nederlanden uitzagen naar hervorming, kunnen de volgende genoemd worden. Voor Johan van Gogh was de autoriteit van de Heilige Schrift het formele beginsel van de theologie. Hij overleed in 1475 AD. Wessel Gansfort werd genoemd 'Lux mundi', het licht der wereld. Wessel leerde dat de paus en het concilie konden falen. De zonden vergeven kan God alleen en onze rechtvaardiging berust uitsluitend op de gerechtigheid van Christus en Gods vrije genade. Hij stierf in het klooster Agnietenberg te Zwolle in 1489 AD. Later kon Luther zeggen dat hij zijn gedachten aan Wessel had ontleend.

Het humanisme

Stond in het begin de studie van het humanisme ten dienste van de kerk, later kreeg het een zelfstandig karakter. Men stelde naast het christendom het oude heidendom. De wijsheid van Athene moest triomferen over de dwaasheid van het kruis. Het humanisme werd tot op de dag van vandaag de levensbeschouwing van de onwedergeboren mens die naar beschaving vraagt zonder levensvernieuwing. In Nederland en in Europa was zonder twijfel Desiderius

---

²⁶ Zijn naam wordt op verschillende manieren weergegeven. Hij is geboren in het jaar 1320 en overleed op 31 december 1384.

Erasmus de grootste humanist. De noodzaak van reformatie erkende Erasmus wel. Toch ontbrak hem het rechte inzicht in de wortel van het kwaad. Voor hem was het genoeg dat in de kerk en dóór de kerk enkele veranderingen werden aangebracht. Hij was een man van wetenschap, maar niet een man van het reformatorisch geloof.

Het pausdom tot de reformatie

De pausen vanaf het concilie van Bazel (1431 AD) tot aan de Reformatie zijn merendeels onwaardige regeerders van de kerk geweest. Slechts enkele namen wil ik noemen. Sixtus IV is naar het oordeel van historici één van ergste booswichten, die ooit op de stoel van Petrus heeft gezeten. Innocentius VIII was een uiterst zedeloos mens. Alexander VI was een onbeschaamd dienaar van de wellust, een man die in bloedschande leefde met zijn eigen dochter. Leo X regeerde tijdens het optreden van Luther. Hij was wel een man van beschaving, maar zonder enige vroomheid. Als humanist, een renaissance-paus, was hij prachtlievend, verkwistend, lichtzinnig en genotzuchtig. Vermeerdering van macht was zijn levensideaal. Hier baatte geen restauratie. De fundamenten van het huis deugden niet meer. Alleen reformatie kon door Gods genade redden!

HOOFDSTUK 4

Reformatie en Nadere Reformatie

Dat het door al deze ontwikkelingen tot een scheuring kwam en de hervorming van de kerk een feit werd, was onvermijdelijk. De eenheid werd verbroken. De kerkhervorming is wel een wonder van God geweest. Hij heeft Zijn kerk geleid uit het diensthuis van Rome en verlost van wetticisme en van ketterijen zoals het semi-pelagianisme, de Marialogie, de transsubstantiatie, de oorbiecht, het pausdom en vele andere onbijbelse gewoonten en gebruiken. De kerk werd ook bevrijd van de gevormde traditie, die gelijk of hoger te achten was dan de Heilige Schrift. Was men al kort na de apostolische tijd begonnen het Evangelie op te vatten als een nieuwe wet, de hervorming stelde tegenover het wettisch heiligheidstreven van de roomse kerk de rechtvaardiging door het geloof uit louter genade. Van toen af mocht de kerk met een vernieuwd inzicht in de waarheid een nieuwe weg gaan. Maar helaas zien we dat de oerzonde ook aan de toen gereformeerde kerk niet is voorbij gegaan. Kerkhervorming is dan ook geen zaak die eens en voorgoed klaar is. Eenheid is een wonder van de Heilige Geest. Dat is zo in het leven van de enkeling alsook in het bestaan van een gereformeerde of hervormde gemeente, met welke naam zij zich ook tooit. Wat is het een wonder, wanneer een mens, en ook een vroom mens als zondaar onder het gezag van genade leert buigen.

Wat hebben wij aan de Reformatie te danken?

Om op deze vraag een antwoord te vinden, is het goed niet alleen te zien naar het bovenstaande, maar ook waarvan de kerk van Christus door het werk van de Reformatie is verlost. Het is onder anderen bisschop J.C. Ryle geweest die hierover belangwekkende zaken heeft gezegd. Hoewel hij in zijn boekje 'What do we owe to the Reformation?'²⁷ vooral het oog heeft gehad op de Britse situatie, sluiten zijn opmerkingen naadloos aan bij de voor-reformatorische situatie van het vasteland van Europa en die van ons kleine Nederland. 'Die kerk,' zo schrijft hij, 'zowel de Britse eilanden alsmede de lage landen aan de zee en Europa zijn door het werk van de Reformatie verlost van heel veel onwetendheid en geestelijke duisternis. Zeker in die tijd was er een leger aan bisschoppen, abten, priesters, monniken en nonnen. Het werk dat door sommigen van hen is verricht, heeft zeker waarde. Maar de priesterstand maakt niet de kerk. Het was een kerk zonder Bijbel. Het was voor de leek²⁸ welhaast verboden de Bijbel te lezen. Trouwens ook dit moet worden gezegd: velen waren te arm om een Bijbel te kunnen kopen en dikwijls konden de eenvoudigen niet lezen. De meerderheid van de geestelijken deed niet meer dan het opzeggen van de vele missen en het zingen van Latijnse gezangen, die de mensen toch niet konden verstaan. De mensen moesten voor de missen, die voor hun geliefde overledenen werden opgedragen, betalen. Prediking van Christus, Die verlossen kan, was zeldzaam.' De Engelse bisschop Hugh Latimer merkte op: 'Als de duivel invloed krijgt in de kerk, worden de kaarsen ontstoken en verdwijnt de prediking. Andere gebruiken waarvan de Heere Zijn kerk heeft verlost, zijn de meest kinderachtige bijgelovige praktijken. Wat denkt u van de relikwieën? Zo eerde men de kolen die de heilige Laurence hadden geroosterd. De vele stukken hout van het kruis van Christus zouden als men ze bijeen zou voegen, een zeer groot kruis kunnen maken. Men aanbad de gordel van de maagd Maria en zelfs haar melk. Een andere relikwie was een stuk rots, waarop Christus in Bethlehem geboren was, en een stuk brood dat door Christus en de apostelen was overgebleven van het laatste avondmaal. En zelfs vandaag de dag vereert men in Mantua in Italië een splinter van het hout van Christus' kruis en enkele druppels

²⁷ J.C. Ryle, What do we owe to the Reformation? Prot. Truth Society z.j.

²⁸ Wat een onbijbels woord voor gelovigen in Christus, al zijn zij zonder ambt en mogelijk met weinig kennis.

bloed, die in een heilige schrijn worden bewaard. Wat denkt u verder van de leer van de investituur, de lange strijd tussen de wereldlijke macht en die van het pausdom? Verder verloor de Reformatie de kerk van de onheilige en onzedelijke moraal van de priesterstand, zoals vraatzucht, dronkenschap en spel. Dikwijls waren zij niet eens in staat de Tien Geboden op te zeggen of hun paternosters. Vooral de overtreding van het zevende gebod moet erg geweest zijn'. En mijns inziens is de oorbiecht hieraan in het bijzonder debet.

'De Reformatie leerde ons een geopende weg tot de troon van Gods genade in Christus en daardoor de vrede met God door het geloof. Volgende de roomse kerk moest iemand die vergeving van zonde zocht, dit zoeken door een oerwoud van priesters, heiligen, Maria-aanbidding, missen, boetedoeningen, de absolutie door de priesters en wat dies meer zij, heen. Daarom is het goed te bedenken dat u, die wandelt door het geloof en de vrede met God mag genieten, dit hebt ontvangen door het eenvoudige geloof in het dierbaar bloed van verzoening. Vooral dit hebben wij aan de Reformatie te danken.'

'De Reformatie leerde ons op een Bijbelse wijze kerkdiensten te houden, met het daaraan verbonden het ambt van de predikant, waarin de prediking van Christus Jezus centraal staat. Zij gaf ons de ambten van ouderling en diaken. Laten we ook niet vergeten dat iedere zondag waarin wij het zuivere Evangelie mogen horen, te danken is aan de Reformatie.' Tot zover Ryle.

Tenslotte: 'Door de Reformatie is het christelijk geloof opnieuw ontdekt, beleefd en beleden. Het ging om de aanbidding van de Drie-enige God, De Schrift als het onfeilbare Woord van God, de algehele verdorvenheid van het menselijk bestaan, de voldoening van Christus, de rechtvaardiging door het geloof alleen, Gods genadige verkiezing, het fundament van de geloofszekerheid. Zij leerde ook de rechtvaardige verwerping en de verantwoordelijkheid van de gevallen mens tegenover God'.²⁹ De Reformatie gaf ons een zuivere standaard voor het christelijke leven. De Reformatie vond ons land in duisternis en onwetendheid, maar gaf het bezit van kennis, met in elk huis en kerk een Bijbel. (waarvan acte!)

Balans van de kerkgeschiedenis tot aan de Reformatie

Wanneer we nu in vogelvlucht³⁰ iets gezien hebben van vijftien eeuwen Christendom en hoe de kerk van Christus is aangevallen in haar bestaan door allerlei sekten en stromingen, door heidendom en Griekse filosofie, wat moet dan grote dankbaarheid ons hart vervullen. Inderdaad, de Reformatie is in geestelijk opzicht te vergelijken met de verlossing uit Babel van het volk van Israël. De Heere Christus heeft Zijn kerk, die door de roomse hiërarchie en het pausdom werd uitgeworpen en door hen te vuur en te zwaard werd bestreden, tot grote bloei gebracht.

In het kader van dit boekje is het niet mogelijk deze belangrijke periode in al haar facetten te bespreken. Ook nu iets in vogelvlucht, waarbij ik mij beperk tot ontwikkelingen in de Nederlandse situatie. Niet alleen door kerkelijke, maar mede door politieke omstandigheden, zag men in de gereformeerde/hervormde gemeenten van die dagen, de noodzaak in van bindende geloofsbelijdenissen. Het was Guido de Brès die in de nacht van 1 op 2 november 1561 zijn Nederlandse geloofsbelijdenis over de muur van het kasteel van Doornik gooide. Deze belijdenis werd later op de Synode van 1618-1619³¹ vastgesteld en getekend.³² Dat was eveneens het geval toen de Vijf Artikelen tegen de remonstranten werden vastgesteld³³. Ook de buitenlandse afgevaardigden stemden met dit bijzonder pastorale belijdenisgeschrift in.

²⁹ Ds. M. Golverdingen, 'Gereformeerde Gezindte anno Domini 2000', De Groot Goudriaan, Kampen.

³⁰ Alle dwalingen noemen die in 15 eeuwen Christendom te beschrijven zijn, is uiteraard in het kader van dit boekje niet mogelijk.

³¹ In kerkhistorisch opzicht ziet men de Synode van 1618-1619 als behorend tot de Reformatie.

³³ Over de geweldige strijd die er toe leidde dat de remonstranten van de synode werden weggestuurd, ga ik in het kader van dit boekje niet in. Daarover is door anderen genoeg gepubliceerd. Zie ook diverse websites Synode 1618-1619.

Dat mag wel een wonder van eenheid in belijden worden genoemd! Zeker, ook op deze synode waren soms tussen de afgevaardigden spanningen³⁴ over het hoe van de evangelieverkondiging. Het ging vooral over het tweede artikel van de 'Dordtse Leerregels'. Verder werd overeenstemming bereikt over het gebruik van de Heidelbergse Catechismus.

Nadere Reformatie³⁵

In zijn boek 'Neem de wacht des Heeren waar' citeert ds. A. Vergunst een uitspraak van Prof. M.J. de Vrijer: 'Reformatie der Kerk blijft nooit tot een hernieuwde bezinning op haar belijdenis beperkt. De kerk wordt altijd dynamisch gestuurd om haar belijdenis in het persoonlijk leven harer enkelingen en in het algemeen volksleven verwerkelijkt te zien'. De Nadere Reformatie noemt hij 'het typisch streven van een geestelijke beweging, die omstreeks en na de Synode van Dordrecht diepe sporen trekt in de geschiedenis van de kerk der Hervorming in Nederland'.³⁶ Het ging deze beweging om 'reformata et semper reformanda', de gereformeerde kerk moet altijd gereformeerd worden. Het ging om de 'praxis pietatis, Deo vivere, de praktijk van de vroomheid', leven voor God.

Enkele namen van bekende nadere reformatoren mogen genoemd worden. Willem Teellinck schreef een boek getiteld: 'De Sleutel der Devotie'.³⁷ Gijsbertus Voetius³⁸, was een Nederlands theoloog, hoogleraar en predikant te Utrecht. Van hem is de uitspraak: 'Scientia cum pietate conjugenda', Over de verbondenheid van wetenschap en vroomheid.³⁹ Jodocus van Lodenstein, zijn hoofdwerk was 'Beschouwingen van Zion', was predikant en dichter.⁴⁰ Jacobus Koelman⁴¹ was één van de spraakmakendste figuren van de Nadere Reformatie. Hij vertaalde werken van Engelse en Schotse puriteinen en bestreed de opvattingen van René Descartes, een Franse natuurfilosoof. Hij schreef het boekje 'De plichten der ouders in kinderen voor God op te voeden'.⁴² Wilhelmus à Brakel was een bekend predikant, die een zeer populaire dogmatiek heeft geschreven, die tot op de dag van vandaag nog wordt gelezen. 'De Redelijk Godsdienst'⁴³ is een geschrift dat uitvoerig de hele gereformeerde leer beschrijft. Tevens worden allerlei dwalingen door hem bestreden.⁴⁴ Ds. Theodorus van der Groe was predikant te Kralingen. Bekende boeken van hem zijn: 'Toetsteen der ware of valse genade', 17 preken over de bekering en zijn biddagpreken. Vanzelfsprekend zouden nog veel andere namen genoemd kunnen worden, die voor de beweging van de Nadere Reformatie belangrijk zijn geweest. Als laatste noem ik dr. Alexander Comrie. Samen met zijn vriend ds. Nicolaas Holtius was hij een strijder voor de zuivere reformatorische leer.⁴⁵ Bekende boeken van hem zijn: 'Verhandeling van enige Eigenschappen des zaligmakend geloofs'⁴⁶, 'Het ABC des geloofs' en 'Examen van het ontwerp van Tolerantie'. Hierin worden

---

³⁴ Ds. C. Harinck, in: 'De uitgestrektheid van de verzoening, Van de Apostolische vaders tot Dordt 1618-1619. De Banier, Utrecht.

1989. Dr. J. van de Kamp in 'Op verzoek van vromen vertaald', blz. 33, Boekencentrum 2012.

³⁵ De Nationale Synode van Dordrecht, Uitgave van de Gereformeerde Bond in de Nederlandse Hervormde kerk ter gelegenheid 350 jaar Synode 1618-1619.

³⁶ Drs. A. Vergunst (1926-1981), predikant van de Gereformeerde Gemeenten. Doctoraalscriptie, in: 'Neem de wacht des Heeren waar, Den Hertog, Houten, Utrecht 1983.

³⁷ Prof. dr. Op 't Hof W.J., Het gereformeerd Piëtisme, Den Hertog, Houten 2005.

³⁸ Voetius was leider van het kerkelijk piëtisme en geestverwant van de Engelse puriteinen. Hij bestreed Jansenius, de remonstranten, Descartes en Coccejus.

³⁹ Titel van zijn inaugurele rede aan de academie te Utrecht op 21 augustus 1634.

⁴⁰ Op 't Hof, W.J., Het gereformeerd Piëtisme, Den Hertog, Houten 2005.

⁴¹ Drs. C.J. Meeuse, Toekomstverwachting van de Nadere Reformatie in het licht van haar tijd'. Doctoraalscriptie. De Groot Goudriaan, Kampen 1990. i.s.m. de SSNR.

⁴² De plichten der ouders in kinderen voor God op te voeden, herschreven door C. Bregman, Den Hertog, Houten 1982.

Jacobus Koelman 'De natuur en gronden van het geloof', herschreven door drs. W. van Vlastuin, Frits Hardeman, Ede 1988.

⁴³ Redelijke Godsdienst W. à Brakel, De Banier, Utrecht 1973.

⁴⁴ Belangrijk is wat à Brakel schrijft in zijn Redelijk Godsdienst over de liefde en achting die de christen moet hebben voor de kerk. Deel 1 blz. 1009/1104. (Allen, die van de kerk afscheiden zijn te vlieden, hoe schoonen schijn zij ook vertonen).

⁴⁵ J.H. Verboom, Dr. Alexander Comrie, De Banier, Utrecht 1985.

⁴⁶ In 2012 door C. Bregman herschreven met een uitvoerig notenapparaat. De Banier, Apeldoorn.

de leringen van de toenmalige remonstranten en antinomianen grondig weerlegd, zij het op een wat filosofische manier.⁴⁷

Duidelijk is wel dat Heere Christus Zijn kerk van die dagen zeer veel licht gegeven heeft, en dat velen tot ware bekering zijn gekomen. We zouden het een opwekking kunnen noemen. Zijn kerk, het lichaam van Christus, was tot die tijd een ongedeelde kerk, ondanks de aanvallen van de vorst der duisternis. Ondanks oude dwalingen die zich steeds in een nieuw jasje aandienden. Zeker, er waren toen ook spanningen in de kerk van de Reformatie. Te denken valt aan de controverse tussen de Voetianen en Coccejanen over de verbonden. Merkwaardig is wel dat beiden elkaar konden vinden in de opvattingen over de toekomst van Israël.⁴⁸

Een andere geruchtmakende strijd ging over de eeuwige generatie van de Zoon. Deze dwaling werd door H.A. Roël, professor te Franeker, gepropageerd. Hij was een Cartesiaans en Coccejaans theoloog. Hij leerde dat Christus niet wezenlijk de straf der zonde in haar geheel gedragen heeft, omdat hij van mening was dat onze rampen een straf der zonden zijn. De bekende Classis van Walcheren heeft in de zogenaamde Walcherse artikelen zijn opvattingen veroordeeld.⁴⁹

Evaluatie Reformatie en Nadere Reformatie

Als we nu de balans op maken over de periode van Reformatie en de Nadere Reformatie, is vast te stellen dat 'de strijd om de Bijbelse leer en leven' net als in de Vroege kerk en de Middeleeuwen er altijd geweest is. Maar de kerk bleef ongedeeld, ondanks strijd van binnen en van buiten!

Handhaving van de tucht

De Nederlandse Geloofsbelijdenis leert dat de ware kerk te herkennen is aan drie kenmerken: 1. Als de Kerk de reine prediking van het Evangelie oefent; 2. Indien zij gebruikt de reine bediening van de Sacramenten, zoals Christus die heeft ingesteld; 3. Als de kerkelijke tucht gebruikt wordt, om de zonden te straffen.⁵⁰ Een voorbeeld waarin het steeds moeilijker werd om de kerkelijke tucht te handhaven, was de affaire rondom Ds. A. van Os. Van Os had omgang met ariaanse en sociniaanse mennisten.⁵¹ Hij speelde in het geheim toneel. Tijdens zijn werk als predikant te Zwolle laadde hij het odium van onrechtzinnigheid op zich. Hoewel door de kerkenraad afgezet, werd door de burgerlijke overheid aan de stadhouder advies gevraagd. Deze gaf de zaak over aan het oordeel van de Theologische Faculteit van de Leidsche Universiteit. Deze adviseerde tot vrede omdat zij de zaak van weinig belang achtte! Na een geweldige strijd waarin Comrie en Holtius ook betrokken raakten, is hij op hoge leeftijd als leraar van een vrije doopsgezinde-remonstrantse gemeente te Beverwijk, overleden. Professor L. Knappert is van oordeel 'dat Van Os, raakte aan de formulieren. De precies gereformeerden wilden het systeem handhaven als een dam tegen de nieuwe denkbeelden'. Hiermee bedoelde men dat de formulieren van enigheid de eenheid van de kerk zouden schaden. Comrie en Holtius vonden dat Van Os zwevend was in de leer van de Drie-eenheid en dat hij de leer van de uitverkiezing precies als de remonstranten definieerde. Hij liet het geloof voorafgaan aan de rechtvaardigmaking.⁵²

---

⁴⁷ Ds. J.T. Doornenbal in een lezing voor de Gereformeerde Bond. Vlgs. Doornenbal was: 'Comrie een 'theoloog van formaat' maar ook iets teveel filosoof, en die filosofische (scholastieke) belangstelling had tot ingewikkelde theologische onderscheidingen geleid. Met name de onderscheiding *habitus* en de *actus*, en de rechtvaardigmaking van eeuwigheid. Geciteerd door Dr. B.J. Spruit 'Als je eenmaal hebt liefgehad' (blz. 166-264), Boekencentrum, Zoetermeer 2011. Drs. H. Zweistra 'De leer van de rechtvaardiging van de goddeloze. Bij Joh. Calvijn, Willem Teellinck, Wilh. à Brakel en Alexander Comrie', doctoraalscriptie 2005.

⁴⁸ Dr. M. van Campen 'Gans Israël', over de Voetiaanse en Coccejaanse visies op de joden gedurende de zeventiende en achttiende eeuw', Boekencentrum, Zoetermeer 2006.

⁴⁹ Christelijke Encyclopedie, J.H. Kok, Kampen, deel 4.

⁵⁰ Ned. Gel. Bel. art. 29.

⁵¹ W. à Brakel Redelijke Godsdienst, deel 1, hoofdstuk 4; G.H. Kersten 'De Gereformeerde Dogmatiek', deel 1.

⁵² Christelijke Encyclopedie, deel 4 J.H. Kok Kampen. Digibron. Ds. G.H. Kersten 'Bedroefden om der bijeenkomst wil', blz. 78.

Alles was erop gericht dat het liberalisme van de Verlichting⁵³ een reglementair recht zou verkrijgen. Op die manier, werd het 'ja' van de kerk tegenover het Woord van God, door een houding van ja-en-nee vervangen. Maar in de kerk regeert alleen Christus door Zijn Woord en Geest in de harten van al Zijn gelovigen. Hij gebruikt daartoe als middel de aan Zijn Woord gebonden kerkelijke ambten. In 1816 werd de kerk van de Reformatie, door het nieuwe reglement een geknevelde kerk.⁵⁴ Dat deze gang van zaken op den duur wel moest leiden tot grote spanningen, moet ons wel duidelijk zijn. De kerkelijke eenheid stond op die manier onder een geweldige druk.

---

⁵³ Over het liberalisme van de Verlichting. Zie hoofdstuk 4.

⁵⁴ Dr. H. Berkhof. 'Geschiedenis der kerk', blz. 288, G.F. Callenbach, N.V. Nijkerk.

HOOFDSTUK 5

De Verlichting en de Afscheiding - strijd over kerkorde, verbond en doop

De Verlichting

Voordat nu iets gezegd kan worden over de negentiende en twintigste eeuw, is het nodig te letten op het ontstaan van de 'Verlichting'. Het gaat dan over een beweging die bekend staat als de Aufklärung.⁵⁵ Deze Aufklärung is voortgekomen uit de Renaissance⁵⁶ en kan de wrange vrucht van het rationalistisch denken genoemd worden. Alles werd gezet op de noemer van de rede. De bovennatuurlijke openbaring, zoals in de Bijbel is te vinden, moest zich bewijzen voor de rechtbank van de rede. Op vrijwel alle terreinen van de samenleving deed de 'Verlichting' zich gelden, op dat van de wetenschap, de maatschappij, de pedagogie en de staatkunde.

Voor de kerk plukte de bittere vruchten van de Verlichting. De belijdenisgeschriften kwamen in verachting en met name de Heilige Schrift werd op die manier van haar gezaghebbend karakter beroofd. Door deze kille omhelzing van het Rationalisme⁵⁷ verstijfde de kerk als het ware. Niet de wedergeboorte van de zondaar, maar de ontwikkeling, de morele verbetering, verlichting en beschaving werden de wachtwoorden van deze droevige tijd. Alleen de begrippen God, deugd en onsterfelijkheid deden nog op geld. In die tijd ontstond de Groninger richting,⁵⁸ een religieus-kerkelijke richting die sinds 1831 aan de Groningse Universiteit werd gevolgd door de hoogleraren P. Hofstede de Groot, L.G. Pareau en J.F. van Oordt.⁵⁹ Zij wilden geen partij of school vormen maar een richting. Tegenover het dogmatische calvinisme zou deze een vrije, evangelische en typisch Nederlandse vorm van christendom vertegenwoordigen. Zij was optimistisch gestemd, had een grote zin voor humaniteit en miste het zondebesef der orthodoxie, waardoor ze tegenover het Reveil kwam te staan. De Drie Formulieren van Enigheid en daarmee een belangrijk deel van de traditie der Reformatie uit de zestiende eeuw werd door hen terzijde gesteld. Het Evangelie en de prediking moesten aansluiten op het gemoed der toehoorders. Vooral in het Noorden van ons land werd zij de midden-richting tussen orthodoxie en modernisme⁶⁰. Het al genoemde Rationalisme had in de Gereformeerde kerken van Nederland een verderfelijke invloed. In 1811 gaf professor J. H. Regensbogen zijn 'Christelijke godgeleerdheid naar de behoefte van dezen tijd' uit. Met het begrip bijzondere openbaring werd ook dat van het wonder verwijderd. Zonde heette voortaan onvolkomenheid, verlossing verlichting, het geloof verstandsovertuiging en de bekering verbetering. Christus was een zedeleraar, de kerk een verbeterhuis en ontwikkelingsschool, de doop een formaliteit en het avondmaal een broederfeest. Helaas zwegen de meeste van de rechtzinnige predikanten, juist toen het tijd was om te spreken. W. Hoving gaf in 1816 te Groningen een boek uit getiteld: 'Christendom en Hervorming', waarin men onder andere kon lezen: 'Blijft weg met uw leer van de Drie-eenheid'. De liturgische formulieren werden de 'aller ellendigste formulieren' genoemd. In het boek werd gesmeekt om verbreking van de 'Dordtse kluisters!' Slechts Lukas Fockens, predikant te Sneek, en Nicolaas Schotsman, predikant te Leiden, traden moedig op, hoewel zij daarom met smaad werden overladen.⁶¹

⁵⁵ Christelijke Encyclopedie, deel 1. J.H. Kok, Kampen.

⁵⁶ Renaissance betekent wedergeboorte, maar bedoeld werd een terugkeer naar een oudheidens intellectueel en atheïstische levenswijze. Korte Christelijke Encyclopedie, J.H. Kok, Kampen.

⁵⁷ Rationalisme is afgeleid van *ratio, rede, het denken*. Voor deze denkrichting is het verstand de enige kenbron van waarheid.

⁵⁸ H. Janssens, 'Een nieuwe theologie: de Groninger richting, in: Honderduit, (1999); Encyclopedie van het Christendom. Protestants deel (1955).

⁵⁹ www.digibron.nl.

⁶⁰ Het modernisme hier bedoeld, is een richting die omstreeks 1850 leerde dat God Zich nooit buiten de natuurlijke samenhang openbaart. Het loochende alle wonder, openbarings en supra-naturele-werking. Christelijke Encyclopedie, Kok, Kampen.

⁶¹ Handboek der kerkgeschiedenis, deel 4, J.H. Landwehr. J.A. Kok, Kampen

Invloed van Koning Willem I

Koning Willem I wilde na de Nederlandse onafhankelijkheid zich het lot van de kerken aantrekken. In Duitsland had hij kennis gemaakt met het Luthers-consistoriale kerkbegrip en in Engeland met de Episcopale kerk. De organisatie van deze kerken trok hem aan. In 1814 richtte hij een 'Departement voor de eredienst' op. In dat jaar werd in de Raad van State geadviseerd een consulerende⁶² commissie te benoemen met verlichte leraars! Deze moesten de koning en de raadsleden over de meest gewenste kerkvorm voorlichten. Onder toezicht van de secretaris Janssen werd in het geheim een nieuw reglement gemaakt. Op 11 mei 1815 werd dit onder de titel 'Algemeen Reglement voor het bestuur van de hervormde kerk in het koninkrijk der Nederlanden', toegezonden. De elf verlichte mannen brachten nog enkele wijzigingen aan. Op 25 oktober 1815 kwamen zij in Den Haag bijeen en werd het Reglement, nadat de Raad van State nog enkele wijzigingen had aangebracht, goedgekeurd. Op 7 januari volgde daarop de koninklijke goedkeuring. Dit alles had tot gevolg, dat de oude Dordtse kerkenordering opzij was gezet en een Reglement daarvoor in de plaats was gekomen. Op deze manier werden collegialistische kerken tot een genootschap. De autonomie van de plaatselijke kerk ging hierdoor verloren.

De classis Amsterdam protesteerde, maar omdat een nieuwe verdeling van de classes gemaakt was, werd het protest onontvankelijk verklaard. Ook uit de classis Leiden en Woerden werd geprotesteerd, helaas zonder succes. De hiërarchie van deze organisatie, die wederrechtelijk was opgelegd, zou blijken jammerlijk te zijn voor de Nederlands Hervormde kerk.⁶³ Eigenlijk was het Hervormde Genootschap (zoals de naam nu luidde) meer nog dan in de zeventiende eeuw, een staatskerk geworden. Een ander protest kwam van ds. D. Molenaar uit Den Haag. In 1827 verscheen een anoniem geschrift: 'Adres aan al mijne Hervormde Geloofsgenoten'. In dit boekje werd duidelijk stelling genomen tegen de door de Koning aan de Hervormde Kerk bij Koninklijk Besluit opgelegde kerkregering en tegen de pogingen, om de leer der kerk te ondermijnen. Toen dit geschriftje verschenen was, werd het gehele regeringsapparaat in werking gesteld om uit te vinden, wie de schrijver was. Tot verbazing bleek het Ds. Molenaar van Den Haag te zijn. Er volgde een kerkelijke procedure. Die ging niet door omdat ds. Molenaar zijn spijt had betuigd.⁶⁴

Ook het kerkelijke ambt werd door de nieuwe organisatie aangetast en behandeld als een menselijke vereniging. Ten diepste werd de gemeente geheel onmondig. Op voorstel van koning Willem I nam de synode een reglement op, dat het examen van de proponent moest regelen. Deze proponentensformule leek heel duidelijk. De proponent beloofde zich te houden aan 'de leer, welke overeenkomstig Gods Heilig Woord, in de aangenomen formulieren van enigheid der Nederlandse Hervormde Kerk'.⁶⁵ Maar al snel bleek dat het woordje 'overeenkomstig' op twee manieren kon worden uitgelegd, als 'omdat' maar ook als 'voor zo ver'.⁶⁶

De Afscheiding of wederkeer

Uiteraard kan het niet de bedoeling zijn om breed alle aspecten en gebeurtenissen die tot de Afscheiding hebben geleid, te beschrijven. Daarover zijn diverse boeken geschreven.⁶⁷ Slechts aan een enkele figuur besteed ik aandacht.

Met de afscheiding 1834 is de figuur van ds. H. de Cock onverbrekkelijk verbonden. Ds. De Cock had zijn opleiding aan de Groningse universiteit ontvangen. Zijn hoogleraars waren de al genoemde P. Hofstede de Groot, L.G. Pareau en J.F. van Oordt. Na zijn bekering begon hij

---

⁶² Consulerende betekent hier raadgevend.

⁶³ Ds. J.H. Landwehr, Handboek Kerkgeschiedenis, deel 4 J.H. Kok, Kampen.

⁶⁴ 'Dispereert niet', A. en H. Algra, deel 3, 7de druk T. Wever, Franeker, blz. 175.

⁶⁵ Dr. H. Berkhof, Geschiedenis der Kerk, Kok, Kampen.

⁶⁶ Drs. H. Hofman in 'Ledeboerianen en Kruisgezinden', blz. 219 voetnoot 3; De Banier, Utrecht 1977.

Het woordje 'overeenkomstig' kan als 'omdat' (quia) of als 'voor zover' (quatenus) worden uitgelegd. Met andere woorden: de betekenis van de belijdenis werd discutabel gesteld.

⁶⁷ Zie de niet complete literatuurlijst.

de geschriften van Calvijn te bestuderen en leerde ook de Dordtse leerregels kennen. Hierdoor ging hij anders preken. Ds. De Cock ging inzien dat veel van de gezangen in strijd waren met de leer van de uitverkiezing. Ook dat er een bijzonder groot verschil bestond tussen de reglementen van de Hervormde Kerk en de Dordtse kerkorde. Hij begon te vermoeden dat de proponentformule met opzet niet scherper was geformuleerd.⁶⁸

Toen De Cock zich gedrongen voelde kinderen te dopen uit gemeenten waar een onbijbelse leer werd verkondigd en hij in november 1833 zijn 'Verdediging van de ware gereformeerde leer' publiceerde, stelde hij daarin de spottende taal van enkele verlichte collega's aan de kaak.⁶⁹ Dit leidde tot zijn schorsing op 19 december 1833. Ds. De Cock mocht twee jaar zijn ambtswerk niet meer doen. Bovendien had hij een aanbeveling geschreven in een boekje waarin de gezangen werden verworpen.⁷⁰ Hij noemde deze gezangen 'Sirenische minneliederen', die volgens hem dienden 'om de Gereformeerden al zingende van hun geloof af te helpen'. Hij durfde ze zelfs als 'algemene hoereliederen' te bestempelen.⁷¹ Toch bleven de oren van de kerkelijke instanties⁷² doof voor de oproep tot reformatie. In die nood stelde de kerkenraad van Ulrum een 'acte van afscheiding of wederkering' op. Hieruit blijkt dat de opstellers van deze acte hun afscheiding zagen als een wederkeer, tot de leer, de tucht, en de dienst der gereformeerde voorvaderen. De Hervormde Kerk was in hun ogen een valse kerk geworden! Dat was wel scherp gezegd, hoewel gezien de nood der tijden begrijpelijk.⁷³ Zelfs prof. Haitjema, een onverdacht hervormd man, zegt in zijn boek 'De nieuwe geschiedenis van Neerlands kerk der hervorming' (1964, blz. 16) dat het besluit van schorsing van ds. De Cock een 'tergend onbarmhartig vonnis' was.⁷⁴

De Afscheiding was een feit, maar het doel van de afscheiding is slechts gedeeltelijk bereikt. In plaats van één kerk, die in naam, leer, en kerkorde de voortzetting van de oude Hervormde Kerk zou zijn, ontstonden vele kerkverbanden en vrije gemeenten. Al heel snel deden zich ernstige verschillen voor. Deze betroffen zaken als de vrijheidsaanvraag aan de koning een nieuw kerkgenootschap te stichten en zaken zoals de Bijbelse visie op het verbond en doop, verkiezing en het aanbod van genade. Een kleinere groep Afscheidenen wilden in principe geen vrijheid aanvragen om gemeente van Christus te zijn. Immers zo dacht men, de Kerk des Heeren behoeft geen erkenning aan wie dan ook te vragen; zij is er, en Christus is haar Koning. Men achtte zich de voortzetting van de kerk der hervorming. Hierdoor ontstonden de kruisgezinde gemeenten. In deze eeuw van afscheiding was ook veel individualistisch denken en helaas waren gevoelsmatige zaken en niet-kerkordelijk denken, oorzaak van veel moeilijkheden. Men zag soms niet meer dat afscheiding slechts een allerlaatste weg mag zijn. Dat mag alleen wanneer de hoofdwaarheden van de bijbels-gereformeerde leer door dwalingen zijn vervangen.⁷⁵ Het valt te betreuren dat niet elk verschil als zodanig, iedere breuk die versplintering veroorzaakte, terecht was.

Wanneer we de aandacht verder naar de eeuw van afscheiding en de eeuw daarna richten, kunnen nog diverse personen genoemd worden. De vaders der Afscheiding waren o.a. de predikanten H.P. Scholte, A. Brummelkamp, S. van Velzen en A. Gezelle Meerburg. Mr.

---

⁶⁸ Drs. H. Hofman 'Kruisgezinden en Ledeboerianen', blz. 17. De Banier, Utrecht 1977.

⁶⁹ Ds. G.H. Kersten 'Kort Historisch overzicht', De Banier, Utrecht 1947. De volledige titel boek 'De verdediging van de ware Geref. leer en van de ware Gereformeerden, bestreden en tentoongesteld door twee zogenaamde Geref. leraars, of de schaapskooi van Christus aangetast door twee wolven en verdedigd door H. de Cock.' Daarin bediende ds. De Cock zich van scherpe taal.

⁷⁰ De Evangelische Gezangenbundel van 1807 ademde een geest van diep verval.

⁷¹ Het betrof de vrijzinnige predikanten L. Meyer Brouwer en G. Benthem Reddingius. Gereformeerde Kerkbode. Officieel Orgaan Gereformeerde Kerk classis Gorinchem, 7e jaargang, onder redactie van S.O. Los, M.A. van Pernis en K. Schilder (1-15 mei 1920).

⁷² Het Provinciaal en Classicaal bestuur en de Algemene synode. S. Datema 'H. de Cock en zijn uitwerping uit de Nederlands Hervormde kerk', bBoekhandel Stuut, Rijssen 1978.

⁷³ De eerste mannen van de Afscheiding, zoals o.a. ds. A. Brummelkamp, ds. Gezelle Meerburg, ds. A.C. van Raalte, ds. H.P. Scholte, vonden dat zij de voortzetting van de kerk der Reformatie waren.

⁷⁴ Geciteerd door ds. M. Golverdingen in 'Denken over afscheiding', Boekencentrum, 's-Gravenhage.

⁷⁵ Joh. Calvijn, 'Institutie' IV, 1,9-19.

Groen van Prinsterer, nam het voor hen, hoewel hij niet met de Afscheiding meeging. Hij deed dat in zijn boek 'Maatregelen tegen de Afscheidenen aan het staatsrecht getoetst'.⁷⁶ Ds. L.G. C. Ledeboer⁷⁷ was in 1841 als 32-jarige predikant van Benthuisen afgezet door het provinciaal kerkbestuur van Zuid-Holland. Dit kwam omdat hij in zijn gemeente de gehoorzaamheid aan het nieuwe kerkbestuur van 1816 symbolisch had opgezegd, door de reglementen en de gezangenbundel van de preekstoel af te werpen. Deze werden later in zijn tuin begraven. In het begin van zijn ambtswerk was Ledeboer nog liberaal in zijn opvattingen; hij was althans geen voorvechter voor de gereformeerde leer. Maar nadat hij de rechtvaardiging door het geloof had ervaren, werd de Dordtse leer hem lief.⁷⁸ De liefde tot de Dordtse leer vertolkte hij in het volgende gedicht:

*Wij strijden voor de Dordtse leer,
Omdat zij is van God de Heer!
En wat daar buiten is valt weg,
Omdat het mensen overleg,
En vonden zijn, uit eigen brein,
Benevens Jezus' heilsfontein.
Welzalig die ontvangen mag
Een licht dat hij nog nimmer zag.
Want van nature leert het niet
Wat schoons Gods kind in Jezus ziet.
Zijn bloed, Zijn kruis. Zijn dood en leer
Zijn strijdig met ons eigen eer!*⁷⁹

In tegenstelling tot de Afscheidenen, die het Hervormd Genootschap een valse kerk noemden, heeft Ledeboer dit niet gedaan. De oude Ledeboerianen hadden heimwee naar de algemene reformatie van de Hervormde Kerk. Ledeboer zelf vertolkte dit verlangen in een bekende uitspraak van hem: 'Het (namelijk de Hervormde Kerk) is onze en God zal het ons wedergeven en op Zijn tijd de vijanden verdrijven'.⁸⁰ Ook ds. G. H. Kersten heeft zich nooit in die zin uitgelaten. Hij schrijft: 'Het wil mij voorkomen, dat de betiteling van het Hervormd Genootschap als 'valse kerk' te ver ging. Trots haar zeer diep verval stelde zij niet, gelijk de Roomse kerk deed, tegenover de rechtzinnige een valse belijdenis op, al ontnam zij aan de oude Belijdenisgeschriften de kracht, die deze in de kerk toekwam'.⁸¹ Beide predikanten, De Cock en Ledeboer, hadden gemeenschappelijk dat zij vanwege hun standpunten werden geschorst en enige tijd gevangen zaten.

De vervolging van de Afscheidenen

Niettegenstaande het feit dat de grondwet vrijheid van godsdienst waarborgde, werden de Afscheidenen in die tijd ongemeen fel behandeld. Een oneigenlijk gebruik van de Code Penal van Napoleon werd toegepast.⁸² Daarop volgden boetes, inkwartiering van ruwe soldaten en gevangenschap. Op ruwe wijze werden bijeenkomsten verstoord en de ruiten ingegooid. Ook maatschappelijk werden de Afscheidenen benadeeld. Hun kinderen werden als paria's behandeld en aan spot en smaad overgegeven. 'Voorwaar deze bittere en onrechtvaardige vervolging vormt een zwarte bladzijde in onze Vaderlandse geschiedenis'.⁸³

Verloop geschiedenis negentiende en twintigste eeuw

⁷⁶ Ds. J.H. Landwehr Handboek Kerkgeschiedenis deel 4 19de eeuw. J.M. Kok, Kampen.

⁷⁷ Drs. H.A. Hofman. Informatie over Ledeboer in 'Ledeboerianen en Kruisgezinden' De Banier, Utrecht 1977.

⁷⁸ 'De vereniging van 1907', Den Hertog, Houten B.V. 1984.

⁷⁹ Ds. L.G. C. Ledeboer, Verzamelde Geschriften, deel 1, Utrecht 1977, blz. 106.

⁸⁰ Geciteerd door ds. M. Golverdingen in 'Over de kerk gesproken', uitgave Jeugdbond Ger. Gemeenten, Woerden 1989.

⁸¹ Ds. G.H. Kersten 'Kort Historisch overzicht', De Banier, Utrecht 1947.

⁸² Volgens deze wet mochten er niet meer dan twintig personen in vergadering samenkomen.

⁸³ Ds. G.H. Kersten 'Kort Historisch overzicht', De Banier, Utrecht 1947.

Het moet de lezer opnieuw duidelijk zijn dat de beschrijving van het verloop van de kerkgeschiedenis in ons land summier zal zijn. Het gaat immers om de vraag: 'Is kerkelijke verdeeldheid zonde'.

De vraag kan worden gesteld: Waren de scheuren zo diep dat men niets meer met elkaar te maken wilde hebben? Gelukkig was dat niet altijd het geval. Op allerlei manieren probeerde men bij elkaar te komen, al stuitte menig initiatief op grote weerstand. Die weerstand ontstond dikwijls door de invloed die gezelschappen hadden. Op deze gezelschappen, conventikels genoemd, was dikwijls een charismatisch leider die het voor het zeggen had, hoewel op de gezelschappen een authentiek geloofsleven gevonden werd. Positief is te noemen dat de Dordtse leer bewaard is gebleven. Bij de bevindelijk gereformeerden waren de zogenoemde oudvaders van de Nadere Reformatie zeer geliefd. Toch had het schaduwzijden. Er was zeker sprake van subjectivisme en individualisme. Op sommige gezelschappen was zelfs sprake van een ongezone bevinding. Voor velen was de centrale vraag: hoe ontvang ik de zekerheid van het geloof? En is mijn zekerheid geen inbeelding?⁸⁴ Begrijpelijk dat men dan hoog opzag naar een leider, die wel deze geloofszekerheid kende. Wanneer dan ook een leider van een conventikel geen licht van Hogerhand ontving, bleef men in de Hervormde Kerk. Zeker als ter plaatse een rechtzinnige predikant stond, was er weinig aanleiding om met de kerk te breken.⁸⁵ Omgekeerd zal dat het geval geweest zijn, wanneer men te maken had met een liberaal predikant ter plaatse. Dan ging men spoedig over zich af te scheiden en weer te keren tot de leer der vadersen.

Pogingen tot hereniging

Door een daad van ds. Scholte ontstonden onder de afgescheidenen hevige twisten. Hij had aan de koning om erkenning gevraagd. Hij kon dit doen omdat in een koninklijk besluit van 5 juli 1836 de gemeenten van de Afscheiden wel voor onwettig werden verklaard, maar vrije uitoefening konden krijgen als zij zouden afzien van de naam 'gereformeerd'. Zij moesten dan zelf voor de kosten van de eredienst en voor het onderhoud van de armen zorgen. Zo ontstond een geweldige strijd tussen de Afscheiden die de naam van 'Christelijke Afscheiden Gemeente' kregen, én zij die in hun besef de ware voortzetting van de aloude Gereformeerde Kerk waren, de Kruisgemeenten. Deze Kruisgemeenten weigerden de aanduiding 'gereformeerd' op te geven. Het onderling gesprek tussen de Christelijk Afscheidenen en de Kruisgemeenten was jarenlang tot onvruchtbaarheid gedoemd. De Kruisgemeenten beschuldigde de afgescheiden gemeenten dat ze de naam gereformeerd hadden prijs gegeven en de afgescheiden gemeenten verweten de Kruisgemeenten dat zij geen wettige predikanten hadden. Volgens hen kon zo geen sprake zijn van een wettige bediening van de sacramenten. Toch kwam in 1869 een algehele vereniging tot stand. Zij gingen verder onder de naam Christelijke Gereformeerde Kerk, waarbij zij over en weer elkaars predikanten als wettig gezonden aanvaardden.⁸⁶

De Doleantie⁸⁷

Het woord 'doleren' komt uit de Latijnse taal. Het heeft in kerkelijke zin de betekenis 'zijn smart bekend maken'. Het werd al in de 17de eeuw gebruikt door 'clagende gemeynten' die door Arminiaanse kerkbesturen en Libertijnse magistraten werden verdrukt.⁸⁸ In de tijd van de Afscheiding werd het woord gebruikt door 'bedrukte gemeenten' die vanwege gewetensdrang zich niet met het in 1816 opgerichte Kerkbestuur van het Hervormd Genootschap konden verenigen.⁸⁹

---

⁸⁴ Mijns inziens zijn dit wel oprechte vragen die in het geloofsleven van Gods kinderen kunnen leven. Van groot belang was wel dat er zuiver Schriftuurlijk en door de Heilige Geest geleide antwoorden gegeven werden.

⁸⁵ Drs. H.A. Hofman, 'Ledeboerianen en Kruisgezinden', De Banier, Utrecht 1977.

⁸⁶ Drs. H.A. Hofman, 'Ledeboerianen en Kruisgezinden', De Banier, Utrecht 1977.

⁸⁷ Protestantse afscheiding in de Nederlands Hervormde Kerk, 1886.

⁸⁸ Dr. J.C. Rullman, 'De Doleantie', Amsterdam, W. Kirchner, 1917. Tweede druk.

⁸⁹ Groen van Prinsterer noemde het een 'staatscreatuur'.

De doleantie is de benaming voor een kerkscheuring die in 1886 plaatsvond onder leiding van dr. A. Kuyper. Een aantal kerkenraden (in Amsterdam ongeveer tachtig personen) en over het gehele land ruim 300.000 personen sloten zich bij de Doleantie aan. Zij braken met het bestuur van de Nederlandse Hervormde Kerk. Vanaf die tijd noemden zij zich de Nederduits Gereformeerde Kerk. De Doleantie was een tweede grote afscheiding van de Nederlandse Hervormde Kerk in de 19e eeuw. De eerste was de Afscheiding van 1834 geweest. Maar tijdens de Doleantie verlieten wel aanzienlijk meer kerkleden de Hervormde Kerk dan tijdens de Afscheiding het geval was geweest. In één klap verloor de Hervormde Kerk door de Doleantie circa 10 procent van haar leden. Vanwege de Afscheiding leed zij slechts ruim 1 procent verlies van haar leden.⁹⁰

Het is onmogelijk om nu in één pennenstreek de gehele geschiedenis te omschrijven. Daarom slechts een impressie van de synode die leidde tot de vereniging van Nederduitse Gereformeerde kerken en de Christelijke Gereformeerde Kerk. Deze vereniging kwam in beginsel reeds tot stand op de voorlopige synode van 1891. De broeders van beide Kerken zongen toen staande Psalm 68:2: 'Maar 't vrome volk in U verheugd, Zal huppelen van zielenvreugd, Daar zij hun wens verkrijgen'. Men verwelkomde elkaar en noemde het 'een ogenblik waarin heilige feestvreugde door het hare trilde, omdat men elkander wedervond als zonen van dezelfde vaders'. Hoewel vele moeilijkheden overwonnen moesten worden, sprak ds. J. van Andel als voorzitter van de deputaten: 'De Heere heeft getoond, dat, wat onmogelijk is bij de mensen, mogelijk is bij God, en dat Hij het Woord Zijner belofte vervult: De Heere zal een afgesneden zaak doen op aarde'. Neen, het is niet ons werk, maar des Heeren; wij zijn maar ongeschikte werktuigen van een onvolkomen vereniging, voorbode eener volkomene.⁹¹ Hem komt de heerlijkheid, eere en dankzegging toe.⁹² Vergaderden de beide synoden eerst nog afzonderlijk, in 1891 kreeg de vereniging haar volle beslag. Alleen de naam van de gezamenlijke kerken gaf nog enige moeilijkheden. Ten slotte aanvaardde men de naam voor heel het kerkverband: 'De Gereformeerde Kerken'.⁹³ Op deze synode liet ds. W. H. Gispen⁹⁴ als voorzitter zingen Psalm 106:25 en 26. 'Dus hebt G', o God, hun hart verlicht, Geloofd zij Isrels grote God'. Daarna leest hij het lied van de teruggekeerde ballingen uit Babel, Psalm 126. In dit openingswoord spreekt hij tevens de oude vader der afscheiding, ds. S. van Velzen aan, en zegt: 'Nog een weinig tijds, en gij gaat heen in de vreugde uws Heeren. Ik weet niet hoe het in de hemel is; maar als de gelukzaligen daar met elkaar spreken en belangstellen in de strijd en de blijdschap der kerk op aarde, vertel dan uw oude medestrijders, wat gij hier hebt aanschouwd; en hun vreugde zal groot zijn, als gij hun toeroept: ze zijn één.' Na de rede van dr. A. Kuyper was het voor de aanwezigen een ontroerend moment, toen de beide voorzitters elkaars handen omklemden als een symbool van eenheid der Gereformeerde Kerken in Nederland. Daarop zong de vergadering: Psalm 133: 1: 'Ai, ziet! hoe goed, hoe lieflijk is 't, dat zonen van 't zelfde huis, als broeders samenwonen'. Na een toespraak door de zoon⁹⁵ van vader Van Velzen zong men gezamenlijk het lievelingslied van zijn vader, Psalm 40:2. 'Hij geeft m' opnieuw een danklied tot Zijn eer'. Ten slotte werd gezongen Psalm 133:3 'Waar liefde woont, gebiedt den Heer den zegen.' Toch was het levensideaal van vader Van Velzen niet tot volledige vervulling gekomen. Hij had niet alleen oog voor de Christelijke Gereformeerden en Dolerenden, maar het ging hem ook om allen die het Gereformeerde geloof waren toegedaan.⁹⁶

Ontstaan van de huidige Christelijke Gereformeerde Kerken

⁹⁰ Wikipedia, kernwoord 'Doleantie'.

⁹¹ Het komt mij voor dat Ds. van Andel hier doelt op de volkomenheid in de hemel.

⁹² Dr. J.C. Rullman, 'De Doleantie', Amsterdam, W. Kirchner, 1917. Tweede druk.

⁹³ Waar in een zelfde plaats er twee of meer kerken in het kerkverband waren opgenomen, werden die onderscheiden met de bijvoeging *A, B, C*.

⁹⁴ Zie zijn levensbeschrijving in Christelijke Encyclopedie J.H. Kok, Kampen, tweede deel.

⁹⁵ De heer S. van Velzen Jr., lid van de Tweede Kamer.

⁹⁶ Dr. J.C. Rullman 'De Doleantie', Amsterdam, W. Kirchner 1917. Tweede druk.

Niet allen die het gereformeerd geloof waren toegedaan, gingen met deze vereniging mee. Enkel konden zich, om voor hen principiële oorzaken, hiermee niet verenigen. De Christelijke Gereformeerde Kerken zijn ontstaan in 1892 als een voortzetting van de Christelijke Gereformeerde Kerk die ontstaan was uit de samenvoeging van twee kerken uit de tijd van de Afscheiding, de Christelijke afgescheiden gemeenten en de Gereformeerde Kerken onder het Kruis, in 1869. Drie gemeenten, resp. Noordeloos, Teuge en Zierikzee⁹⁷, en een aantal leden wilden niet met deze vereniging meegaan. De predikanten F.P.L.C. van Lingen en J. Wisse waren de voornaamste woordvoerders in de kring van bezwaarden tegen deze vereniging. Zij achtten dat de beginselen, namelijk van de Afscheiding van 1834 en de Doleantie van 1886, fundamenteel met elkaar in strijd waren. Ook vonden zij dat de plaatselijke gemeenten onvoldoende betrokken waren in het verenigingsproces, wat zij in strijd vonden met het presbyteriale kerkrecht.⁹⁸ Door hen werd vooral bezwaar gemaakt tegen de leer van de wedergeboorte en doop, die volgens hen door bepaalde predikanten uit de kring van de dolerende kerken werd verdedigd. Het ging hun om de leer van de veronderstelde wedergeboorte, zoals met name dr. Abraham Kuyper die voorstond. Op hun eerste synode, in 1893, waren er al acht gemeenten vertegenwoordigd. In 1894 kon er echter reeds een Theologische School worden geopend. Eerst in Den Haag en vanaf 1919 in Apeldoorn, nu de Theologische Universiteit van de Christelijke Gereformeerde Kerken.⁹⁹ Op dit moment tellen de Christelijke Gereformeerde kerken ruim honderdtachtig gemeenten en vierenzeventigduizend leden. Onder hen bestaat bij de zogenaamde 'Bewaar het Panders' sympathie voor de Gereformeerde Gemeenten. Er zijn ook aanwijzingen dat men zich oriënteert op de Hersteld Hervormde kerk, maar er is ook een belangrijk deel dat toenadering zoekt tot Gereformeerde kerken vrijgemaakt.¹⁰⁰

Gereformeerde Kerken vrijgemaakt¹⁰¹

De Gereformeerde Kerken vrijgemaakt zijn ontstaan in het oorlogsjaar van 1944. De oorzaken die tot de vrijmaking hebben geleid, betroffen de prediking, die men piëtistisch vond¹⁰² en met name de verschillende standpunten over het verbond en de doop. De leer van de veronderstelde wedergeboorte wees men af. Met name prof. K. Schilder beklemtoonde dat het ging om een eenvoudig aangrijpen van de verbondsbeloften door een onvoorwaardelijk geloof. Strijd was er ook over kerkrechtelijke opvattingen. Andere diepgaande verschillen hadden betrekking op de visie van de kerk en die van de algemene genade.¹⁰³

Nederlands Gereformeerde Kerk

In de Gereformeerde Kerken Vrijgemaakt ontstond er in de jaren 1967-1969 een breuk. Deze breuk had mede te maken met de leer van ds. B. Telder. Deze meende dat na onze dood onze ziel tot de opstanding slaapt. Haar kerkorde is het Akkoord van Kerkelijk Samenleven (AKS), een minimalistische variant van de Dordtse Kerkorde. Een typisch kenmerk van de NGK is dat de gemeenten meer vrijheid hebben dan in veel andere gereformeerde kerkgenootschappen. Doordat er twee keer binnen korte tijd slechte ervaringen zijn geweest met synodes, heerste en heerst er binnen het kerkverband een sterke weerzin tegen een al

⁹⁷ J. van Bruggen in 'Beeldvorming Documentatie over de christelijk gereformeerde kerken', Van Wijnen, Franeker 1989.

⁹⁸ Met het presbyteriaal-synodale stelsel hebben de kerken die na de Reformatie ontstonden, willen voorkomen dat zich opnieuw een hiërarchische organisatie – zoals de Rooms-Katholieke Kerk die kent – zou ontwikkelen. In de Dordtse Kerkorde (het 'statuut') van 1618/19 werd daarom in art. 84 een bepaling opgenomen waarin die afkeer van de hiërarchie tot uitdrukking is gebracht. Thans luidt dit artikel aldus: "Geen kerk zal over andere kerken, geen dienaar over andere dienaren, geen ouderling of diaken over andere ouderlingen of diakenen enige heerschappij voeren."

⁹⁹ Ds. J.H. Velema, 'Wat is Christelijke Gereformerd?', Bunschoten 1947.

¹⁰⁰ Drs. M. Golverdingen, 'Kleine kerkgeschiedenis van de gereformeerde gezindte', Studium Generale, Groen 2006.

¹⁰¹ Ik ben mij bewust aan deze beide kerkverbanden, GKv en NGK, slechts summier aandacht te hebben gegeven. Bron: Drs. M. Golverdingen, 'Kleine kerk geschiedenis van de gereformeerde gezindte', en Wikipedia.

¹⁰² Ds. D. van Dijk, referaat 'Prediking na honderd jaar door predikanten in kerken der afscheiding'.

¹⁰³ Zie voor meer informatie: 'Kleine kerkgeschiedenis van de gereformeerde gezindte' drs. M. Golverdingen; Wikipedia, kernwoord Gereformeerde kerken vrijgemaakt.

te strakke kerkelijke organisatie. In plaats van synodes en classes zijn er landelijke en regionale vergaderingen, die minder mogelijkheden hebben om besluiten op te leggen aan de plaatselijke gemeenten. Hierdoor is de NGK een vrij diverse groep kerken.

Het ontstaan van andere Kruisgezinden en Ledeboerianen en vrije groepen¹⁰⁴

Met de vereniging van beide groepen in 1869 bleven drie Kruisgemeenten afzijdig staan, te weten de gemeenten van Enkhuizen, Lisse en Tricht. Daarnaast ontstonden gemeenten genoemd naar de al genoemde ds. L.G. C. Ledeboer; gemeenten genoemd naar ds. P. van Dijke; gemeenten genoemd naar ds. D. Bakker, en enkele vrije gemeenten. De oorzaak waarom men niet met hen wilde meegaan, lag, zo zei men 'niet om kleinigheden, maar in zaken waarop het voor de eeuwigheid voornamelijk op aan komt'. Men had bezwaren op leerstellig gebied, zoals de wijze waarop onder de Afgescheidenen gedacht werd over de welmenende aanbidding van de genade. Het zou neerkomen op een leer van algemene verzoening¹⁰⁵. Men was zo verplicht te geloven dat men behouden is. Op die manier komt de ellendestaat op de achtergrond en de Zoon is dan immers voor allen gestorven! Ook werd de Afgescheidenen verweten af te wijken van de leer inzake het genadeverbond.¹⁰⁶

Deze genoemde gemeenten zijn mede door de arbeid van ds. N. H. Beversluis, voorganger van een Ledeboeriaanse gemeente, en de toen nog jonge oefenaar en latere dominee G.H. Kersten (1882-1948), predikant van de Kruisgemeenten, in 1907 verenigd. Zich bewust van de zondige gescheidenheid in Christus' gemeente, streefden beide voormannen elk in eigen kring naar de vereniging van Gereformeerden in Nederland. 'Het gescheiden leven deed pijn', zo schrijft ds. Kersten.¹⁰⁷ Temeer daar er volle overeenstemming was in bijna elk opzicht. Aan de avond van de eerste synodezitting preekte de voorzitter ds. Beversluis over Rom. 14:19: 'Is niet al lang genoeg twisting en scheuring onder ons geweest? Kunnen we in zo een weg wel voor elkander bidden, als we slechts leven bij veroordelen? Laat mij toe met alle ernst u het woord des apostels toe te roepen: 'Laat ons najagen wat tot de vrede en wat tot de stichting onder elkander dient!'¹⁰⁸

Hoe indringend en nog altijd waar zijn deze woorden. Vele moeilijkheden moesten op die synode en later worden overwonnen. Het betrof zaken als het komen tot een geordend kerkelijk leven volgens de Dordtse kerkorde,¹⁰⁹ en de te zingen psalmberijming.¹¹⁰ Het ging ook om de noodzaak van de opleiding tot predikant en de klimmende predikanten nood. Het is ds. W. den Hengst die op een vraag 'Zijn de Gereformeerde Gemeenten wel op de goede weg?' antwoordde: 'Lopen we geen gevaar om onmiddellijkheidsdrijvers te worden? Oudtijds waren dit de Anabaptisten of de Wederdopers. De mannen der Hervorming hielden staande, dat de middellijke weg Gods gewone wijze van handelen is... etc. Artikel 19 van de kerkorde bepaalde: de gemeenten zullen arbeiden dat er studenten in de Theologie zijn, die door haar onderhouden worden.' Dus niet lijdelijk afwachten. Verder schrijft hij: 'Onze vaders kenden zeer wel het onderscheid tussen lijdelijkheid (of niets doen) en afhankelijkheid, dat is biddend arbeiden. Neemt ook het nakroost dit onderscheid in acht?'¹¹¹ Het is vooral ds. Kersten geweest die voor het oprichten van een theologische school heeft geijverd. Vanuit de gemeenten kwam dikwijls oppositie. Het wordt een 'Kersten'-school of het worden 'fabrieksdominees', zo werd gezegd en geschreven. Maar ds. Kersten bleek in deze onverzettelijk. Zo zelfs dat tijdens die botsing van meningen hij zich voornam de

¹⁰⁴ Voor dit gedeelte heb ik dankbaar gebruik gemaakt van de studie van drs. H.A. Hofman 'Ledeboerianen en Kruisgezinden', De Banier, Utrecht 1977, en drs. M. Golverdingen 'Om het behoud van een Kerk', Den Hertog, Houten 2004.

¹⁰⁵ Deze leer is op de Dordtse Synode 1618/1619 nadrukkelijk afgewezen.

¹⁰⁶ Drs. H.A. Hofman, in 'Kruisgezinden en Ledeboerianen', De Banier, Utrecht 1977.

¹⁰⁷ Digibron kernwoord ds. N. H. Beversluis.

¹⁰⁸ Digibron kernwoord ds. N. H. Beversluis.

¹⁰⁹ Drs. H.A. Hofman schrijft daarover dat de notulen van de Kruisgemeenten aan de vooravond van de Vereniging het beeld opleveren van kerken 'die ten prooi zijn aan grote verwarring'.

¹¹⁰ De berijming van Petrus Datheen of die van 1773.

¹¹¹ Citaat in 'Ds. G.H. Kersten, facetten van zijn leven en werk', M. Golverdingen, Den Hertog, Houten 1993.

Gereformeerde Gemeenten te verlaten als de school er niet komt. Een kerk zonder goede opleiding is niet gereformeerd, zo is zijn vaste overtuiging.

Het is mogelijk uw vraag, hoe en op welke basis deze beide kerken elkaar vonden. Natuurlijk, het ging hen om de openbaringsvorm van de Kerk van Christus op aarde; namelijk om de éénheid van Christus' gemeente. Zo ontdekten Ledeboerianen dat ook bij de Kruisgemeenten 'bevindelijk' werd gepreikt. Er was dus al een vorm van geestelijke overeenstemming en verbondenheid. Over en weer werden predikanten beroepen. Ds. Kersten verwoordde het in 1903 als volgt: 'Er ligt een betrekking van de Ledeboerianen op ons, en althans, wanneer hij voor zichzelf spreekt'. Deze eenstemmigheid ten aanzien van de leer berustte op een wederzijdse geestelijke herkenning zowel in de prediking als ook in de persoonlijke ontmoetingen. Ds. Kersten schrijft over een 'vereniging die voorbereid werd in de harten van Gods kinderen' en over blijmoedigheid in het ontmoeten van elkaar. 'Waar de Waarheid bindt, daar is de eenheid waarachtig'. Wel bleef in hart van ds. Kersten altijd een heimwee aanwezig naar het herstel van de oude kerk van de hervorming. Als hij 16 oktober 1934 de Afscheiding herdenkt, sluit hij alle zelfgenoegzaamheid en triumfalisme uit. Hij zegt dat 'honderd jaar geleden een scheur in Neêrlands kerk gescheurd werd, die tot dit ogenblik niet is geheeld'. Voor hem was het geen zaak van blijdschap, geen feestdag, maar een dag van vernedering en een buigen onder de schuld van Neêrlands kerk. Wordt dit geluid vandaag de dag nog gehoord?

De Gereformeerde Gemeenten kenden evenals de kerken van de Afscheiding een 'crisis der jeugd'. Er bestond een weerbarstige werkelijkheid en het independentisme en individualisme deden zich steeds voelen. Ondanks dat bleef zij groeien. Zij tellen vandaag dag omstreeks honderdvijftig gemeenten met iets meer dan honderdduizend leden. Helaas scheurde dit kerkverband in 1953.

Ontstaan van de Gereformeerde Gemeenten in Nederland¹¹²

Intern ontstonden verschillen van mening over het genadeverbond, opvattingen over de beloften en de wijze waarop het evangelie verkondigd moet worden. Het ging over de onvoorwaardelijke aanbidding van genade aan allen, en het verschil tussen de verbondsbeloften en de belofte van het Evangelie. Ook persoonlijke tegenstellingen speelden een rol.¹¹³ Zo werd ds. R. Kok op synode van 1950 veroordeeld, omdat hij overtuigd was dat de beloften gelijk staan met de aanbidding van het evangelie. Verder hadden verschillende predikanten bezwaren tegen dr. C. Steenblok, die na overkomst uit de Gereformeerde Kerken in Nederland al na een half jaar als hulpdocent werd benoemd. Kerkrechtelijk ging er nogal wat mis. Vreemd genoeg vergat men, juist als kerkelijke gemeenten - onder andere ontstaan vanwege het verlaten van deze kerkorde in de negentiende eeuw - er naar te luisteren. Er waren inderdaad ernstige leerverschillen, 'maar deze verschillen kunnen als zodanig lang niet elke breuk of versplintering verklaren'.¹¹⁴ In 1980 ontstond in dit kerkverband een scheuring. Zeven gemeenten maakten zich los. Het ging over een leerstellige zaak. Ds. Van den Berg werd er van beschuldigd onderscheid te maken tussen levendmaking en wedergeboorte. Hij stelde, dat van wedergeboorte pas sprake was bij 'de geloofskennis van Christus'. Om de bevindelijke werkingen vóór dat moment in te passen, voerde hij een onderscheid in tussen de 'levendmaking' en 'wedergeboorte'. Hij beriep zich hiervoor op oudvaders als ds. Th. van de Groe, maar ook op ds. Kersten en dr. Steenblok. Op dit moment zijn de meeste personen en gemeenten teruggekeerd naar de Gereformeerde Gemeenten in Nederland.¹¹⁵

¹¹² In publicaties soms afgekort als GGiN

¹¹³ Drs. M. Golverdingen, 'Kleine kerkgeschiedenis van de gereformeerde gezindte', Groen, Heerenveen 2006.

¹¹⁴ Zie ds. M. Golverdingen in 'Denken over afscheiding', Boekencentrum, en 'Kleine kerkgeschiedenis van de gereformeerde gezindte', Groen, Heerenveen 2006; drs. A. Vergunst 'Neem de wacht des Heeren waar', Den Hertog, Houten/Utrecht 1983; Ds. F. Mallan met L.M.P. Scholten, 'Uit ons uitgegaan', Van den Berg, Rotterdam, z.j.(1978); 'De bestaansgrond der gemeenten', Van den Berg, Zwijndrecht, 1985 (herdruk van een uitgave van de Gereformeerde Pers uit 1974).

¹¹⁵ Vlg. Reformatorisch Dagblad 2011 Kerkelijk jaarboek GGiN.

Ontstaan van de Oud Gereformeerde Gemeenten

Ook de Oud Gereformeerde Gemeenten zijn ontstaan 1907. Aanvankelijk wilden zij wel meegaan met de vereniging van de Ledeboeriaanse en Kruisgezinden gemeenten. Het was met name oefenaar, later dominee L. Boone¹¹⁶ die zaken als het zingen uit de psalmberijming van Datheen en de traditionele ambtskledij voor de predikant (mantel, steek en bef) belangrijk vond en als gevolg daarvan niet met de vereniging van 1907 wilde meegaan¹¹⁷.

Het huidige kerkverband is ontstaan in 1948 uit een fusie van de Federatie van Oud Gereformeerde Gemeenten en de Oud Gereformeerde Gemeenten (Boone-gemeenten). Het meest kenmerkende voor dit kerkverband is de lossere kerkstructuur ten opzichte van andere kerkverbanden, waarmee zij het dichtst bij de Ledeboeriaanse traditie gebleven zijn. Predikanten van buiten het kerkverband kunnen op zondag en in de week voorgaan in een Oud Gereformeerde Gemeente. De kerkgebouwen zijn voornamelijk in eenvoudige stijl gebouwd als zijnde noodgebouwen, al is de betekenis van dit laatste wel wat vervaagd. Het tweede kenmerkende zijn de markante personen en voorgangers die tot dit kerkverband behoorden, waaronder de predikanten Joh. van der Poel, E. du Marchie van Voorthuizen en ouderling L.J. Potappel voor wie grote achting bestond. Het derde kenmerkende is de minder strakke dogmatische profilering. Er bestaan geen eigen 'leeruitspraken'.¹¹⁸ Het kerkverband telt 62 gemeenten en drie afdelingen in Nederland. Het kerkverband telt ongeveer 18.000 leden en doopleden.¹¹⁹

Vrije Gemeenten

Deze gemeenten hebben ieder hun eigen geschiedenis, maar er zijn wel enkele historische ontwikkelingen die het ontstaan van meerdere gemeenten tot gevolg hebben gehad. Een aantal gemeenten ging in de negentiende en twintigste eeuw niet mee met verschillende fusies binnen de Ledeboeriaanse en Kruisgezinde traditie. Daarnaast waren er gemeenten die meenden dat men de Nederlandse Hervormde Kerk niet mocht verlaten om een nieuw kerkverband te stichten. Zij hielden echter wel zelfstandig kerkdiensten en onderhielden onderling contact.

Een gedeelte van deze gemeentestichtingen vond plaats in de jaren 1950, toen binnen de Nederlands Hervormde Kerk achtereenvolgens een nieuwe kerkorde werd ingevoerd en de kerkelijke ambten werden opengesteld voor vrouwen. Andere gemeenten ontstonden uit zogenaamde 'evangelisaties', preekplaatsen die werden opgericht in dorpen en steden waar de Gereformeerde Bond er niet in slaagde een predikantsplaats te krijgen, terwijl er wel mensen aanwezig waren die tot deze stroming behoorden. Verschillende vrije gemeenten behoorden voor kortere of langere tijd bij de inmiddels opgeheven Christelijke Gereformeerde Gemeenten en de nog bestaande kerkverbanden van Oud Gereformeerde Gemeenten, maar kozen uiteindelijk toch voor een zelfstandig bestaan. Eén van de grootste groepen vrije gemeenten zijn de Vrije Oud Gereformeerde Gemeenten. Deze zijn ontstaan in 1966 toen een gedeelte van de Christelijke Gereformeerde Gemeenten (een kleine afsplitsing vanuit de Christelijke Gereformeerde Kerk, ontstaan in 1947 onder leiding van ds. H. Visser) niet wilde meegaan met ds. E. du Marchie van Voorthuizen naar de Oud Gereformeerde Gemeenten. Het zijn echte 'vrije' gemeenten, omdat ze zich niet georganiseerd hebben en geen gezag van een synode of classis kennen. Kenmerkend voor sommigen van deze gemeenten is dat preken gelezen worden van Engelse en Schotse oudvaders, zoals Spurgeon en J.C. Ryle. Er is dan ook nauw contact met de Free Presbyterian Church of Scotland.

---

¹¹⁶ Drs. H.A. Hofman, in 'Kruisgezinden en Ledeboerianen', De Banier, Utrecht 1977.

¹¹⁷ Hoewel dit laatste wel waar is, kon dit m.i. geen argument zijn om niet te verenigen. Immers, de synode van 1907 liet alle predikanten en gemeenten hierin vrij. Zie M. Golverdingen, 'Ds. G.H. Kersten, facetten van zijn leven en werk', blz. 40-41. Den Hertog, Houten 1993.

¹¹⁸ Dit is wel het geval met de Gereformeerde Gemeenten. Zie leeruitspraken van 1931, in 'Neem de wacht des Heeren waar', drs. A. Vergunst, blz. 90, Den Hertog, Houten 1983.

¹¹⁹ Gegevens www.Wikipedia.

Grotere gemeenten vindt met te Ede, Oldebroek en Rijssen. De gemeenten zijn meestal maar klein en verschillende overstijgen niet het niveau van huisgemeenten of een Bijbelkring. Predikanten preken vaak in meerdere vrije gemeenten, die verder organisatorisch geen formele band onderhouden met andere gemeenten. Daarnaast gaan predikanten uit de Hersteld Hervormde Kerk en de Oud Gereformeerde Gemeenten vaak voor in de weekdiensten. Zij bedienen dan ook de sacramenten en bevestigen huwelijken. Een aantal vrije gemeenten is feitelijk niet meer dan een organisatie die zorgt dat dergelijke 'weekbeurten' gehouden kunnen worden. Geregeld voorkomende namen voor bevindelijk-gereformeerde vrije gemeenten zijn: Vrije Oud Gereformeerde Gemeente, Hervormd Lokaal, Vrije Evangelisatie, Hervormde Evangelisatie.¹²⁰

Ontstaan van de Hersteld Hervormde kerk

De Hersteld Hervormde Kerk (HHK) is een Nederlands kerkgenootschap, dat grotendeels bestaat uit leden van de Nederlands Hervormde Kerk, die gewetensbezwaren hadden tegen de fusie van de Nederlands Hervormde Kerk met de Gereformeerde Kerken en de Lutheranen, die samen op 1 mei 2004 opgingen in de Protestantse Kerk in Nederland (PKN). Tot de HHK behoren voornamelijk gemeenten die eerder tot de orthodox-hervormde richtingen van de Gereformeerde Bond en Het Gekrookte Riet gerekend konden worden. Het aantal leden bedraagt 57.730 personen (2012). Als één van de weinige kerkgenootschappen in Nederland kent de HHK nog een groei in ledenaantal. Het kerkverband is ontstaan op 1 mei 2004. Het voornaamste struikelblok voor de fusie was de aanvaarding van de belijdenisgeschriften van de Evangelische-Lutherse Kerk,¹²¹ waardoor de grondslag van de kerk zou veranderen. De eerste preses was ds. D. Heemskerk. Het kerkelijk werk moest opnieuw worden georganiseerd en opgebouwd. Veel gemeenten hielden diensten op noodlocaties en er ontstond in diverse gemeenten onenigheid met het in de PKN gebleven deel over de kerkelijke goederen. Deze scheuring maakte diepe wonden in de diverse (dorps)gemeenschappen. Verschillende rechtszaken werden hierover gevoerd. De Hersteld Hervormde Kerk bestaat uit 118 gemeenten (2011) en 61 predikanten. Qua ligging lijkt de Hersteld Hervormde Kerk op de Gereformeerde Gemeenten. Bij het jeugdwerk werkt men samen met de Christelijke Gereformeerde Kerken. Ook is er de mogelijkheid tot kanselruil met dit kerkgenootschap. In de Hersteld Hervormde Gemeenten wordt tijdens de kerkdienst gelezen uit de Statenvertaling. Gezongen wordt uit de psalmberijming van 1773. De opleiding tot predikant kan worden gevolgd aan het Hersteld Hervormd Seminarie, verbonden aan de Vrije Universiteit van Amsterdam.¹²²

---

¹²⁰ Gegevens www.Wikipedia kernwoord 'vrije gemeenten'.

¹²¹ Deze bezwaren betroffen vooral de Leuener Konkordie en de Barmer Thesen.

¹²² Gegevens www.Wikipedia kernwoord 'Hersteld Hervormde Kerk'.

Hoofdstuk 6

Meningen over de Afscheiding

Over de periode van na de Afscheiding van 1834 ontbreekt het niet aan meningen van hen, die deze Afscheiding hebben beoordeeld, hetzij positief dan wel negatief.

Ds. G.H. Kersten

Ds. Kersten schrijft in 1934: 'Dat nu honderd jaar geleden de scheur in Neerlands kerk gescheurd werd, die tot op dit ogenblik niet is geheeld, is geen zaak van blijdschap. Ik zie onze kerk vaneen gescheurd en omdat Gods kerk vaneen gescheurd is, hier een deel daar een deel, kan het in onze ziel zo zeer doen, is er een zwaard door ons hart getrokken. Ds. De Cock en Ledeboer konden niet zwijgen, omdat zij door God werden geroepen om het Woord te verkondigen. Aan het stichten van een eigen kerkverband viel tenslotte niet te ontkomen. De nóód drong, omdat kinderen ongedoopt bleven. Wij hebben niet gewild en nooit gezocht, maar als uitgeworpenen en verstrooiden zijn wij bedroefd en God make het tot een rechte droefheid om der bijeenkomsten wil. Wie vandaag de gereformeerde leer belijdt, behoort tot het nageslacht van de Kerk der Hervorming. Als dat zo is, hebben we ook de schuld geërfd die deze kerk maakte. De kerkelijke gebrokenheid is immers het gevolg van de zonden van Gods Kerk zelf. Niemand kan zich van deze zonden en deze schuld afmaken, want het is in het licht van het Woord duidelijk, dat het wezen van de éne christelijke kerk gevormd wordt door al Gods kinderen samen. Moge de Heere samenbrengen al degenen die Gods Woord recht beminnen met allen die Gods Woord recht zoek, opdat Hij verenigen moge wat nu gedeeld is'.¹²³ Zijn opvatting over de Afscheiding is beslist en toch genuanceerd. Zijn opvatting spreekt duidelijk over een diep gevoeld heimwee naar één ongedeelde Hervormde Kerk.

Ds. L. J. Geluk¹²⁴

Ds. Geluk schrijft op de vraag: 'Was de Reformatie een afscheiding, de Afscheiding een reformatie?' 'De Reformatie of de hervorming was geen nieuwbouw. Het ging erom dat wat was gedeformeerd te reformeren'. Net als prof. W. van 't Spijker neemt hij zijn uitgangspunt in de geschriften van Calvijn. Maar hij komt op basis daarvan tot verschillende conclusies. Calvijn schreef het geheel van de kerk onder Rome niet helemaal af. 'Er waren nog sporen (vestigia), zoals de 'forma ecclesiae' de vorm van de kerk, en de doop als het teken van Gods verbond. Maar in plaats van de bediening van het Woord regeert een verkeerd en uit leugens samengesmeed bewind, dat het zuivere licht deels uitblust. In plaats van het Avondmaal des Heeren is daar een zeer schadelijke heiligschennis gekomen. De dienst van God is door een veelsoortige en ondragelijke menigte van superstitiën misvormd. De leer, zonder welke het Christendom niet bestaat, is geheel begraven en verdreven. De openbare samenkomsten zijn scholen van afgoderij en goddeloosheid.' Dit gezegd hebbend, verwerpt Calvijn de beschuldiging als zouden zij scheurmakers zijn die zich aan zulk een ontaarde kerk onttrekken'. Ds. Geluk erkent dat het met de Nederlandse Hervormde Kerk in het begin van de negentiende eeuw treurig gesteld was. Hij vindt ook dat met jaar 1816 er een nameloze ellende over de kerk werd gebracht. Toen zette koning Willem I zijn handtekening onder een Koninklijk Besluit voor een totaal nieuwe wijze van bestuur. Daarmee stelt hij dat de invoering van deze bundel Reglementen niet door de kerk zelf maar door Koning Willem I is opgelegd. Hij noemt dit een brute daad, die op voorstel van J.D. Jansen¹²⁵ de kerk in een vorstelijke dwangbuis sloot. Er waren tegen deze opgelegde Reglementen protesten,

¹²³ 'Ds. G.H. Kersten, facetten van zijn leven en werk', M. Golverdingen, Den Hertog, Houten 1993.

¹²⁴ Ds. L.J. Geluk is emeritus predikant van de Protestantse Kerk in Nederland. Voorheen voorzitter van de Gereformeerde Bond in de Ned. Herv. kerk. Voorzitter van de vereniging Protestant Nederland.

¹²⁵ J.D. Janssen, secretaris-generaal en adviseur bij het Departement voor de zaken der Hervormde Kerk.

hoewel die vruchteloos bleken. Verder betoogt hij dat er zeker nog wel gereformeerd leven was overgebleven, met name in het noorden van het land. Wel was het zo dat die vroomheid doorgaans meer het stempel droeg van de Nadere Reformatie dan van de Reformatie. Op grond van deze en nog andere argumenten noemt ds. Geluk het jaartal 1834 een rampjaar. Hij vindt dat ds. De Cock op grond van verschillende argumenten wel iets meer bescheidenheid en ootmoed aan de dag had moeten leggen. Hij betreurt wel dat de afgescheidenen broeders en zusters zoveel smaadheid hebben moeten dragen. Diepe schaamte mag elk hervormd mens wel vervullen, omdat op instigatie van de kerkelijke besturen, leiders van de overheid werd ingeschakeld om afgescheidenen het leven zuur te maken. Hoewel hij sympathie heeft voor ds. De Cock en vele andere broeders en zusters der Afgescheidenen, gelooft hij niet dat de Afscheiding een reformatie is geweest. Zijn argumenten hiervoor zijn onder andere als volgt¹²⁶: De Afscheiding bevatte teveel tegenstrijdige elementen. Het ging niet om reformatie maar om nieuwbouw. Men liet de Hervormde Kerk geheel los en vergaderde op Labadistische¹²⁷ wijze gemeenten van gelijkgezinden zonder oog te hebben voor Gods verbond. Zij is niet de weg gegaan van geduld en gebed. Zij had haastig afgeschreven wat God nog niet had afgeschreven en zij had geen deernis met de kerk. En vandaag de dag kunnen de kleinere kerken van de gereformeerde gezindte zich niet ontworstelen aan een Labadistisch kerkbegrip. De Afscheiding vindt hij een repeterende breuk en zij was meer een verhuizing dan een schoonmaak. Zijn waardering van de afscheiding is dus negatief.

Ds. M. Golverdingen

De afgescheidenen zagen zichzelf als de rechtmatige voortzetting van de aloude Gereformeerde Kerk in ons land.¹²⁸ Ds. M. Golverdingen is van mening dat de Afscheiding of Wederkeer niet mag worden losgemaakt van de enorme verwoesting die de Verlichting in de toenmalige Nederlandse Hervormde Kerk had aangericht. Hij spreekt van verbondenheid met de zeer eenvoudige vromen van die tijd, 'die niet anders konden en mochten handelen dan zij deden'. Hoewel het doel van de Afscheiding maar zeer ten dele werd bereikt, kan de oorzaak daarvan niet worden gezocht in het beginsel van de Wederkeer. Als men dat wel doet, heeft men ds. De Cock en die met hem waren, niet begrepen. Gezien de feitelijke toedracht in 1834, die door de Verlichting was veroorzaakt, kan men een negatief oordeel eigenlijk niet handhaven. Toch, wanneer het gaat over de ontwikkelingen, betaamt het ons de hand in eigen boezem te steken. De verscheurdheid van het gereformeerde volksdeel is zonde tegenover de Koning van de kerk en daarmee ook onze schuld.¹²⁹

Prof. W. van 't Spijker

In antwoord op de vraag, 'Was de Reformatie een afscheiding, de Afscheiding een reformatie?' schrijft W. van 't Spijker het volgende: 'De situatie waarin wij ons bevinden, het kerkelijk heden, is door het kerkelijk verleden bepaald.' Hij belicht deze vraag vooral vanuit de visie van Calvijn. 'Alle leden van Christus', zo schrijft Calvijn, 'hebben een ondeelbare verbinding met elkaar. De Schrift roept ons daarom voortdurend terug tot ons Hoofd zelf. Dat ketterijen en scheurmakerijen daaruit ontstaan dat men niet terugkeert tot de oorsprong der waarheid en het Hoofd niet zoekt, en de leer van de hemelse meester niet bewaart' (Institutie IV, 2.6). 'Opnieuw Calvijn: 'De kerk mag niet gesepareerd worden van haar Hoofd Christus. Deze scheiding tussen Christus, het Hoofd en Zijn lichaam, de gemeente, betekent voor de kerk de dood'. Wanneer Calvijn ingaat op de beschuldiging dat de Reformatoren

---

¹²⁶ Zie zijn bijdrage in het geheel in 'Denken over de Afscheiding', Boekencentrum B.V., 's-Gravenhage 1984.

¹²⁷ Jean de Labadie (1610-1674) was een voormalig katholiek priester en gereformeerd predikant. Hij werd door onder andere W. à Brakel en Jacobus Koelman bestreden.

¹²⁸ De lezer zal het mij niet kwalijk nemen dat ik in dit boekje mij alleen richt op de kerkelijke situatie in Nederland. En wel met name op wat men noemt 'de gereformeerde gezindte'. Immers de belijdenissen en de DKO werden door hen aanvaard en gehandhaafd.

¹²⁹ Ds. M. Golverdingen in 'Denken over de Afscheiding', Boekencentrum B.V., 's-Gravenhage 1984.

scheurmakers zijn, zegt hij: 'Laten onze tegenstanders eerst naar Christus gaan en daarna ons als scheurmakers veroordelen, omdat wij het hebben bestaan om van hun doctrina af te wijken. Maar wanneer ik meer dan overvloedig heb aangetoond, dat zij Christus uit hun gemeenschap hebben verdreven en dat de leer van het evangelie is uitgeroeid bij hen, dan beschuldigen zij ons slechts ervan, dat wij liever bij Christus hebben willen blijven, dan bij hen'. Daarom schrijft Van 't Spijker: 'Zó was de Reformatie voor hem (Calvijn) een afscheiding, een separatie, om een dodelijke separatie van Christus te voorkomen. Om bij Hém te blijven, scheidde de Reformatie zich van Rome af'.

'Wie de Nederlandse Afscheiding wil verstaan zal haar een plaats in de geschiedenis moeten aanwijzen.' Van 't Spijker is van mening dat de Afscheiding teruggrijpt over de Nadere Reformatie en over de synode van Dordt heen, op de Reformatie zelf. Wel draagt de Afscheiding van 1834 de kenmerken van die tijd. Het is ook niet los te maken van het Nederlands Réveil. Daarbij komt dat zij ook niet los te maken is van bewegingen in Schotland en Frankrijk, die de kracht van de Reformatie weer zochten te verstaan. In zijn mening over de Afscheiding is Van 't Spijker niet onduidelijk. Met een keur van argumenten zegt hij: 'De Afscheiding was een reformatie, omdat zij teruggreep naar het hart van het evangelie, zoals dit in de Reformatie was ontdekt'. Verder: 'De Afscheiding was een reformatie, omdat zij zeer bewust het separatisme afwees. De Afscheiding was een reformatie, omdat zij getracht heeft de eenheid te dienen, en een reformatie, omdat zij de kerk wilde bouwen. De les van het verleden is belangrijk, maar gewichtiger dan het: daar is geschied, is het: daar staat geschreven. Het is het Woord van Hem, die Zijn kerk voert door vele opstandingen heen. Er is slechts één teken van hoop nl, het lege graf van Christus. Wanneer die steen kon worden afgewenteld, moet het mogelijk zijn andere stenen op te ruimen en samen te doen.'¹³⁰

Voor hem is dus in onze onmogelijkheid en gebrokenheid alleen hoop op Christus, de Koning van de Kerk.

---

¹³⁰ Prof. W. van 't Spijker in 'Denken over de Afscheiding', Boekencentrum B.V., 's-Gravenhage 1984.

HOOFDSTUK 7

Interviews

In dit hoofdstuk vindt de lezer interviews met predikanten, voorgangers of ambtsdragers van reformatorische kerken.

Geachte broeder Van de Boogaard,¹³¹

*Wordt in uw gemeente over kerkelijke verdeeldheid nagedacht?
Leeft die vraag ook onder uw collega-predikanten?*

Ja zeker wel. Het is een onderwerp dat wekelijks benoemd wordt in het gebed en regelmatig gehoord wordt in de preken. Met de collega-predikanten die de weekbeurten invullen, wordt er geregeld over de kerkelijke verdeeldheid gesproken.

Gelooft u dat kerkelijke verdeeldheid zonde is?

Kerkelijke verdeeldheid is absoluut zonde. Afzonderlijk samenkomen niet. Deze twee kunnen wel elkaar beïnvloeden. De reden van de verdeeldheid is wel een belangrijke vraag, zoals die er ook is in ieder conflict.

Gelooft u dat voortleven in kerkelijke verdeeldheid zonde is?

Voortleven in kerkelijke verdeeldheid op zich is dan ook zonde. Maar zolang er verschillen zijn die blijkbaar niet zo maar op te lossen zijn, kan het een pad zijn die met pijn en droefheid wordt betreden, terwijl dit de verantwoordelijkheid niet opheft.

Kunt u een voorbeeld uit uw eigen leven geven, hoe u ervaren hebt dat de kerkelijke verdeeldheid de Heere onteert?

Tijdens een gesprek met collega's op de werkvloer kreeg ik vrij snel te horen: er wordt nergens zoveel gevochten als tussen de kerken. Met als gevolg dat de persoon zich afsloot voor een godsdienstig gesprek. Dan wordt onze mond gesnoerd, maar ook Gods Naam gelasterd.

Wij leven in een tijd dat de Kerk der Reformatie jammerlijk is uiteen gevallen. Ziet u, met Gods hulp, mogelijkheden tot hereniging? Zo ja welke?

Niet alleen met Gods hulp, maar helemaal door Gods hand. De Kerk van links tot rechts is gelijk een dal vol dorre doodsbeenderen, zeer dor! Zoals Ezechiël te horen kreeg dat God door Zijn Geest die beenderen tot leven brengen deed, weliswaar door middel van de opgedragen verkondiging, zo kan alleen Gods Geest de Kerk in ons land en wereldwijd doen herleven. Als mensen daarbij worden ingeschakeld, zal dit nauw verbonden zijn met het Woord Gods en in absolute verootmoediging, niet met de mond maar in de daad en in waarheid. Zolang de kerken zich nog verheffen om het een of het ander, is die verootmoediging, die alleen Gods Geest werkt, er nog niet!

Tussen de verschillende Kerken zijn Deputaten aangesteld om met elkaar over hereniging te spreken. Wat verwacht u van deze samensprekingen?

---

¹³¹ Dhr. B. van den Boogaard is voorganger van Hervormd Lokaal 'Calvijn' te Dordrecht.

Samen in gesprek gaan is goed. Van belang zal zijn dat wij de tijden verstaan waarin wij leven. Dat zal de toon van het gesprek beïnvloeden. Het geestelijk gehalte van deze Deputaten is tot nu toe nog steeds voor mij een vraag. Dat zeg ik ook, al zou ik er zelf bij betrokken zijn. Ons gedrag verradt zoveel vleeselijkheid.

Kan het moeizaam verloop van deze samensprekingen te maken hebben met onderling wantrouwen?

Dat wantrouwen heeft ook weer alles te maken met geesteloosheid en hoogmoed bij alle partijen.

Wat zijn voor u de criteria om tot hereniging te komen?

Laat leer en leven overeenkomstig het Woord van God wezen. Persoonlijk, als gezinnen, als gemeente, en ook als scholen. Daar wringt de schoen zo dikwijls.

Kunt u drie concrete voorbeelden geven hoe kerkelijke eenheid in verscheidenheid kan worden vormgegeven?

Als eerste noem ik graag het klein convent van predikanten in Dordrecht. Plaatselijke predikanten die daar een Bijbels, maatschappelijk of ethisch onderwerp bespreken onder gevouwen handen en een geopende Bijbel. Deze ontmoetingen hebben hun weerslag op het grondvlak van de gemeenten. Een volgende stap zou kunnen zijn het gezamenlijk organiseren van goede activiteiten zoals zangavonden, reformatieherdenking enz. Tijdens gemeenteavonden het uitnodigen van predikanten van het andere kerkverband.

Is de leer voldoende als basis van eenheid of moet ook de beleving ervan als basis van eenheid worden omschreven?

Criterium voor de ware kerk is en blijft de rechte verkondiging van het Woord, het rechte onderhouden van de inzettingen en de kerkelijke tucht. Wanneer deze worden gehandhaafd, kan de beleving er niet buiten blijven vallen.

Wat doet u zelf tegen de kerkelijke verdeeldheid?

Het is allereerst een zaak van gebed waarin de schuldbelijdenis voor God in verootmoediging een plaats dient te hebben. Daarbij komt een voortdurend onderzoeken van de Schriften, en een zich verdiepen in o.a. de geschriften van de reformatoren, die destijds ook, zelfs met bloed, gestreden hebben voor de waarheid van het evangelie binnen de landelijke Kerk. In de preek aandacht geven aan het oordeel Gods dat over het Huis Gods ligt, wijzend op de ballingschappen van het bondsvolk Israël. Ook moeten de jongeren van deze zaken steeds op de hoogte worden gesteld.

Welke Schriftgedeelten zijn voor u bepalend inzake uw kerkelijk denken?

Al de gedeelten die betrekking hebben op het steeds doorgaande werk van God met Zijn Koninkrijk. Ik denk o.a. aan Ezechiël 36-37, Jesaja 32:15, Zach. 12-14, Joh. 17, Hand. 1 en 2 en vooral ook het boek Openbaring.

Hoe interpreteert u art. 28 van de NGB: 'Zo is het ambt aller gelovigen zich af te scheiden van hen die niet van de kerk zijn?'

Deze afscheiding is het gevolg van het onvoorwaardelijk trouw zijn aan de HEERE en aan de Schriften en aan de belijdenis. Een afscheiding die een eigen leven leidt, loopt op hoogmoed en scheurverdubbeling uit. Dan geldt: ongelooft is de wortel van de afscheiding.

Wat mogen we onder een ongedeelde christelijke en/of gereformeerde kerk of gemeente verstaan?

Gemeenten die hooguit uit 400 leden bestaan en onderling goed contact hebben en samenwerken. Zelf ben ik een voorstander van het congregationalisme waarin de gemeenten zelfstandig zijn, kunnen beslissen over gemeentelijke zaken in tegenstelling van synodale kerkregering, vanwege het gevaar van hiërarchie, en besluiten over personen die bij de synode totaal onbekend zijn.

Paulus schrijft 'met al de heiligen' en art 28 N.G.B. zegt ons 'dat niemand van wat staat of kwaliteit hij zij, zich behoort op zichzelf te houden, om op eigen persoon te staan; maar dat zij allen schuldig zijn, zichzelf daarbij te voegen en daarmee te verenigen onderhoudende de enigheid der kerk, etc.' Zou uw standpunt in zake het congregationalisme een obstakel kunnen zijn om tot meerdere eenheid te komen met gemeenten die een Presbyteriaans kerkbestuur hebben? Met andere woorden: zou u de Dordtse Kerkorde, de DKO kunnen of willen aanvaarden?

Mijn standpunt inzake het congregationalisme zal geen obstakel zijn om tot meerdere eenheid te komen met gemeenten die een presbyteriaans kerkbestuur hebben. Ik zie deze gedachten ook absoluut niet als een afkeuring van de DKO. Iedere gemeente die zelfstandig staat, doet er wijs aan de DKO te raadplegen. Maar wel met kennis van de plaatselijke situatie, en niet zomaar van bovenaf. Zo kunnen ook meerdere gemeenten samen overleggen aangaande een plaatselijke situatie met als handleiding de DKO.

Acht u kanselopenstelling een goede zaak?

Kanselopenstelling acht ik dan ook een goede zaak. Dat moeten we ook niet forceren. De tijd kan komen dat dit als vanzelf gaat. De naam van een kerkverband vormt nu voor veel gemeenteleden een enorme onbekende barrière, zonder dat zij precies weten wat eigenlijk de verschillen zijn. Terwijl aan de andere kant alles voor zoete koek wordt aangenomen, omdat de predikant van het 'goede' kerkverband is. De inwoners van Beréa onderzochten de Schriften. Het staat geschreven tot onze lering.

Als het gaat om één ongedeelde gereformeerde kerk van Nederland, wat is dan uw hoop en verwachting?

Mijn hoop is dat God dit krachtig werkt door Zijn Geest. Mijn verwachting is dat God dit werkt door wegen van druk en kruis, dat is verdrukking voor de kerk. Daar geeft de Bijbel op meerdere plaatsen uiting aan als iets dat de kerk te wachten staat. En dat Israël daarin zal delen.

Dordrecht, 14 november 2012

B. van den Boogaard

Geachte dominee Golverdingen,¹³²

Wordt in uw gemeente over kerkelijke verdeeldheid nagedacht? Leeft die vraag ook onder uw collega-predikanten?

Ik ben ruim een jaar lid van de gemeente Dordrecht. Dat is te kort om een overwogen oordeel te kunnen geven. Ik neig ertoe om de vraag positief te beantwoorden. Er zijn verschillende zaken die vanuit een interkerkelijke invalshoek worden benaderd, zoals het houden van een hervormings-herdenking, het in standhouden van twee reformatische basisscholen, die gedragen worden door vier verschillende kerken en het deelnemen van een zevental predikanten en voorgangers uit verschillende kerken aan het zogenaamde Klein Convent van predikanten. Daarbinnen vindt een gedachtewisseling plaats over belangrijke onderwerpen, zoals de verdeeldheid van Sion. De deelname daaraan wordt door de kerkenraad van onze gemeente positief gewaardeerd en ondersteund.

Gelooft u dat kerkelijke verdeeldheid zonde is?

Er is een leiding van God over ons leven. We worden in Nederland binnen de grenzen van een bepaalde kerk geboren. Daarbinnen maakt de Heere bemoeienis met zondaren door de prediking van Wet en Evangelie. Het is niet juist om het feit van de kerkelijke verdeeldheid als zodanig als zonde te beschouwen. Zonde wordt door mensen gedaan. Zonde wordt als schuld ervaren. De zonde bevindt zich niet in de kerkelijke structuren van het verdeelde Sion, maar in ons hart.

Gelooft u dat voortleven in kerkelijke verdeeldheid zonde is?

Als het goed is, wordt de kerkelijke gescheidenheid van Gods kinderen als zonde ervaren tegen de opdracht van de Koning der kerk in Joh. 17:11. Van groot belang is ook de waarschuwing tegen verdeeldheid in 1 Kor. 1: 11-13. Is Christus gedeeld? Wel teken ik aan dat het besef dat verdeeldheid zonde is, een dertig of veertig jaar geleden sterker aanwezig was dan nu, voor zover ik dat kan beoordelen. Toen kwam je regelmatig kinderen van God tegen die hun heimwee uitspraken naar het herstel van de muren van Sion in ons land. Dat hoor je vandaag niet zo veel.

Kunt u een voorbeeld uit uw eigen leven geven, hoe u ervaren hebt dat de kerkelijke verdeeldheid de Heere onteert?

Als jongen van twaalf, dertien jaar heb ik heel bewust de scheuring in de Gereformeerde Gemeenten in 1953 meegemaakt. Het was voor mij als jongen onvoorstelbaar, dat kinderen van God, die ik hoogachtte, niet meer met elkaar door één kerkdeur konden. Ik had mijn vader nog nooit zien huilen, maar toen hilde hij.

Wij leven in een tijd dat de Kerk der Reformatie jammerlijk is uiteen gevallen. Ziet u, met Gods hulp, mogelijkheden tot hereniging? Zo ja welke?

Het voornaamste is het gebed om het werk van de Heilige Geest om de meerdere openbaring van de eenheid van de kerk van Christus. Met activisme beginnen we niets. Wij hebben als kerken een herleving nodig. Dan gaat ook het uitzien om breuken te helen, leven in het hart.

---

¹³² Ds. M. Golverdingen is emeritus predikant van de Gereformeerde Gemeente en schrijver van diverse kerkhistorische publicaties. Is bezig met een kerkhistorisch promotieonderzoek.

Tussen de verschillende Kerken zijn Deputaten aangesteld om met elkaar over hereniging te spreken. Wat verwacht u van deze samensprekingen?

Allereerst het verdwijnen van karikaturen over en weer. Van veel belang is een grotere voorzichtigheid in het oordelen over elkaar. Het 'wegzetten' van kerkverbanden heeft heel veel kwaad gesticht. Dan krijgt een onheilig kerkisme voedsel. Heel zinvol is het bespreken van notities over elkaars standpunten. Bijzonder belangrijk is ook het bespreken van een preek uit twee kerkverbanden, bij voorkeur over dezelfde tekst. Het gaat bij hereniging om waarheid en eenheid, om geestelijke herkenning.

Kan het moeizaam verloop van deze samensprekingen te maken hebben met onderling wantrouwen?

Dat het begin van besprekingen meestal wat moeizaam is, moet niemand verwonderen. Als je iemand na vijftig of na dertig jaar weer voor het eerst ontmoet, moet je elkaar wat nader leren kennen. Wantrouwen kan alleen worden weggenomen door een grondige kennis-making met elkaar. Vertrouwen moet altijd worden opgebouwd.

Wat zijn voor u de criteria om tot hereniging te komen?

1. Hartelijke en onvoorwaardelijke onderschrijving van de belijdenisgeschriften.
2. Bereidheid om de eigen theologische gestalte, bijv. de verbondsl eer, tot onderwerp van gesprek te maken.
3. Geestelijke herkenning. Dat kenmerkte bijv. de Vereniging van 1907. Men vond elkaar, omdat men het werk van de Heilige Geest in de harten herkende. Dogmatische punten stonden niet op de voorgrond.
4. Bereidheid om de ander te aanvaarden, ook al kent dat kerkverband een cultuur die op sommige punten van onze gemeenten afwijkt en omgekeerd.
5. Een levende begeerte om van de Heere de vereniging van kerken te begeren. Dat zou moeten leiden tot het houden van bidstonden.

Kunt u drie concrete voorbeelden geven hoe kerkelijke eenheid in verscheidenheid kan worden vormgegeven?

Van het vormgeven van kerkelijke eenheid in verscheidenheid zijn mij in de Gereformeerde Gemeenten geen voorbeelden bekend. Het merkwaardige van de bevindelijk-gereformeerde kring is, dat er voorbeelden genoeg zijn van interkerkelijke samenwerking, zoals het reformatorisch onderwijs. Men kan op dat terrein rond thema's als kindvisie, verbondsvisie, visie op opvoeding en onderwijs wel samenwerken. Wel samen naar school, maar niet samen naar de kerk. De conclusie is dat de verschillen niet zo groot zijn als wij wel denken.

Is de leer voldoende als basis van eenheid of moet ook de beleving ervan als basis van eenheid worden omschreven?

De leer van de belijdenis moet worden onderschreven. Ze ademt de beleving van het hart. In de Gereformeerde Bond spreekt men terecht over 'de religie van het belijden'. De Heere houdt met Zijn kinderen allerlei wegen. Alles wordt ook niet op één dag geleerd. We moeten de beleving niet gaan systematiseren in een document voor kerkelijke eenheid. Dan dreigt het gevaar van de heerschappij van het subjectivisme. Anderzijds is er het gevaar van de verstarring en de geestelijke dorheid.

Wat doet u zelf tegen de kerkelijke verdeeldheid?

Als emeritus sta ik aan de zijlijn. In het verleden mocht ik 22 jaar de Vereniging voor Gereformeerd Schoolonderwijs (VGS) met liefde dienen. Het verrassende van het bestuur van die organisatie was juist de ontmoeting van mensen uit verschillende kerken, die toch

eensgeestes waren. Er zou nog meer te noemen zijn. De nadruk moet niet vallen op wat wij doen, maar op het biddend uitzien naar de werking van Gods Geest. Bij interkerkelijke activiteiten moeten we er wel voor zorgen, dat de eigen gemeenten niet in verwarring raken. Dan is het verlies groter dan de winst.

Hoe interpreteert u art. 28 van de NGB: 'Zo is het ambt aller gelovigen zich af te scheiden van hen die niet van de kerk zijn?'

Deze taak of opdracht van de gelovigen is alleen van toepassing als de leer van de kerk in de kern is bedorven. Anders gezegd: Afscheiding is alleen geoorloofd in zeer uitzonderlijke gevallen.

Als het gaat om één ongedeelde gereformeerde kerk van Nederland, wat is dan uw hoop en verwachting?

De kerk is de zaak van Christus. Van Hem is mijn verwachting, ook als het gaat om de oplossing van het kerkelijk vraagstuk

Dordrecht, 15-10-2012

M. Golverdingen, v.d.m.

00—00—00—00

Geachte dominee Kieviet,¹³³

Wordt in uw gemeente over kerkelijke verdeeldheid nagedacht? Leeft die vraag ook onder uw collega-predikanten?

Ik stel voor om eerst helder te krijgen wat we onder 'kerkelijke verdeeldheid' verstaan. Deze aanduiding wordt in de praktijk gebruikt voor een meervoud aan verschijnselen op het kerkelijke erf.

Ik geef een aantal mogelijkheden:

(a) Als binnen een plaatselijke gemeente (ook wel kerk genoemd) een verscheidenheid aan opvattingen heerst, kun je dat kerkelijke verdeeldheid noemen. Temeer als dat verschil van gevoelen uiting krijgt in spanningen, conflicten en/of afscheidingen is dat een ernstige vorm van kerkelijke verdeeldheid. Een voorbeeld hiervan is wat de apostel Paulus signaleert in zijn eerste brief aan de Korinthiërs (1 Kor. 1). Helaas zijn er uit de afgelopen jaren ook actuele voorbeelden van een dergelijke verdeeldheid te geven.

(b) Van kerkelijke verdeeldheid is ook sprake wanneer binnen één kerkverband centrifugale ontwikkelingen gaande zijn, ontwikkelingen dus die afbreuk doen aan de gewenste eenheid in vormgeving, beleving en zelfs in opvattingen omtrent de leer. De Nederlandse Hervormde Kerk (NHK) is altijd al zo'n brede kerk geweest waarin dat het geval was. Van de huidige Protestantse Kerk in Nederland (PKN) moet hetzelfde worden gezegd. Maar de kleinere afgescheiden kerken vertonen helaas – in meerdere of mindere mate – eenzelfde beeld. De Christelijke Gereformeerde Kerken (CGK) hebben lange tijd geprobeerd naar buiten toe het beeld van eenheid uit te dragen. Sinds enkele tientallen jaren is die pretentie opgegeven. Ook de Gereformeerde Gemeenten (GG) kunnen die schijn langzamerhand niet meer ophouden. En ook de Hersteld Hervormde Kerk (HHK) vertoont, nu zo'n acht jaar na haar ontstaan, verschijnselen waaruit kan worden afgeleid dat het niet lang meer duren zal dat de idee van het gesloten front niet meer geldt. Kerkelijke verdeeldheid dus.

(c) Van de 19^e-eeuwer mr. G. Groen van Prinsterer is de aanduiding 'gereformeerde gezindheid' of 'gereformeerde gezindte' afkomstig. Hij duidde er de verzameling kerkleden mee aan die zich weliswaar in diverse kerken bevonden, maar die hun gezamenlijke verbondenheid hadden in de basis waarop ze stonden: de gereformeerde belijdenis als akkoord voor leer en leven. Ondanks die verbondenheid was en is er toch sprake van verdeeldheid, gelet op het verschijnsel van de verscheidenheid aan kerken. Enkele tientallen jaren geleden verscheen het boekje dat als titel droeg: 'Tien keer gereformeerd' (Kampen 1973). Inmiddels geldt zelfs dat aantal niet meer. De breuk van de Afscheiding is een repeterende breuk gebleken. Er is sprake van toegenomen (en nog steeds toenemende) versplintering en verbrokkeling op het kerkelijke erf van Nederland, zelfs en juist onder hen die zich gereformeerd noemen. Dat feit alleen al is aan te duiden als kerkelijke verdeeldheid.

(d) Toch moeten we, zo meen ik, nog dieper peilen. Kerkelijke verdeeldheid is niet alleen een uiterlijk fenomeen dat ieder kan waarnemen. Van belang vooral is de attitude (innerlijke houding) van kerken en kerkleden in deze betreurenswaardige situatie. In Israël had ook ooit een verschrikkelijke scheuring plaatsgevonden. Wat eeuwen lang één volk had gevormd, nota bene het verbondsvolk van de kinderen van Abraham, was in twee stukken gescheurd: het kleine tweestammenrijk Juda en het rijk van de tien stammen van Israël. Twee broedervolken scheidden, en bleken op diverse momenten in de geschiedenis zelfs elkaars vijanden te zijn. Toch waren er vromen in Israël die daarover treurden. 'Uw knechten hebben een welgevallen aan haar stenen en hebben medelijden met haar gruis' (Psalm 102). De vraag is of er heden ten dage ook nog deernis met het gruis is. Waar dat ontbreekt, waar

---

¹³³ Ds. J.M.J. Kieviet is predikant van de Christelijke Gereformeerde Kerk van Dordrecht-Centrum. En deputaat voor kerkelijke eenheid

het zicht op elkaar ontbreekt en het lijden aan de verbrokenheid niet (meer) is, is naar mijn inzien sprake van de diepste vorm van kerkelijke verdeeldheid. In het vervolg zal het vooral over c en d gaan.

Met het oog op het levend houden van het besef van de kerkelijke verdeeldheid hebben de prediking en de catechese een belangrijke taak. Ook in het gebed in de eredienst zal het een plaats moeten hebben. De Heere Jezus ging Zijn kerk erin voor: '... opdat zij allen één zijn...' (Joh. 17: 21). Ik heb de indruk dat in mijn gemeente over de kerkelijke verdeeldheid (bedoeld als onder c en d) niet of nauwelijks wordt nagedacht. De kerkelijke kaart, zowel landelijk als in Dordrecht zelf, wordt als een gegevenheid aanvaard, meestal zonder al te veel pijn daarbij te gevoelen. Tegenover het zoeken van wegen om die kerkelijke verdeeldheid te verminderen, staat men doorgaans huiverig. Bij het autochtone deel van de gemeente zal dat samenhangen met de specifieke geschiedenis van de gemeente. Immers sinds de jaren zestig van de vorige eeuw vond een tweetal pijnlijke uittochten uit de gemeente plaats. Vooral de oudere leden van de gemeente hebben behoefte aan rust op het kerkelijke c.q. gemeentelijke erf. Een heel ander beeld vertonen de predikanten van de CGK. Velen van hen zijn zelfs betrokken bij het pogen om op plaatselijk niveau te komen tot een nauwer kerkelijk samenleven met andere plaatselijke kerken. Diverse generale synoden van de CGK hebben ruimte gegeven om langs bepaalde wegen tot zulke nauwere contacten te komen met de Gereformeerde Kerken vrijgemaakt (GKv), de Nederlands Gereformeerde Kerken (NGK), de HHK en plaatselijke gemeenten binnen de PKN. Ook worden op deputatenniveau samensprekingen gehouden met de GG. Het ziet er niet naar uit dat deze laatste samensprekingen zullen leiden tot vormen van nauwer samenleven, hoogstens tot samenwerken op bepaalde terreinen. Overigens laten de CGK juist in hun voorkeuren naar andere kerken hun interne verdeeldheid schrijnend zien. In de ene 'flank' is sprake van innige contacten met GKv en NGK. Aan de andere zijde van het spectrum wordt juist gewaarschuwd voor dit samengaan en worden (in toenemende mate) contacten gelegd en onderhouden met gemeenten die behoren tot de HHK.

Geloof u dat kerkelijke verdeeldheid zonde is?

Op deze vraag kan ik niet zomaar een eenduidig antwoord geven. Was het zonde voor God dat Israël en Juda ten tijde van Jerobeam en Rehabeam uiteen gingen? De oorzaak was wel een zondige, ongetwijfeld. Maar duidelijk is, dat de Heere Zelf de hand had in het ontstaan van die scheuring. Was het zonde dat na het ontstaan van de scheuring die twee rijken apart bleven voortbestaan? Was soms de ijver voor toenadering en herstel de spits van de vermanende prediking van de profeten? Van dat laatste lees ik nauwelijks iets in hun geschriften. Wel wordt bij tijden het perspectief van de eenheid verwoord, en daarmee het opheffen van de verscheurdheid. Die eenheid zou overigens geen resultaat zijn van de inspanning van het volk zelf, maar ze zou door de Heere gegeven worden (1 Kon. 18: 30; Ezech. 37: 16, 17).

Is het zonde dat in de kerk van de Reformatie in onze lage landen naast de Gereformeerde kerk ook Lutherse en Doperse gemeenten ontstonden? Is het als zonde aan te merken dat de Remonstranten uit de Gereformeerde Kerk gedreven werden op de Synode van Dordrecht? Is de Afscheiding van 1834 als zonde aan te merken, en hoe ligt dat met de Doleantie? Is het zonde dat in de 19e eeuw veel getrouwe en bevindelijke predikers bleven binnen de kerk die zij liefhadden? Zie voor dat laatste het prachtige boekje 'Zij die bleven' (Nijkerk 1981). Is het zonde dat in 1892 enkele afgescheiden kerken niet meededen met het verenigingsstreven van dr. A. Kuiper en samen de CGK vormden? Is het zonde dat ds. G.H. Kersten aan het begin van de 20e eeuw zijn gemeenten verzamelde uit de Kruisgemeenten en de Ledeboerianen, los van de kerken van de Afscheiding? Is het zonde dat de broeders die in 2004 niet megingen met de vorming van de PKN een nieuwe kerk formeerden zonder te zoeken naar eenheid met (één van) de bestaande kerkverbanden? Is het zonde dat geen

van de afgescheiden kerken zich in of direct na 2004 hebben opgeheven en zich gevoegd hebben met hen die zich de voortzetting achtten van de vaderlandse kerk?

Eerlijk gezegd, durf ik dat allemaal zomaar geen zonde te noemen. Wel signaleer ik met spijt en pijn een gebrek aan zicht op elkaar, een schrijnend gebrek aan deernis met het gruis op alle fronten, en veel kerkelijke zelfgenoegzaamheid. Ik signaleer ook in bepaalde kerken een ophouden van de eigen stand en een (bijna) verabsolutering van de eigen (deel-)identiteit. Daartegenover is binnen de kerken ook veel onverschilligheid en ongeïnteresseerdheid over de deplorabele staat van de kerken in Nederland. Het al dan niet één-zijn van de kerk is een zaak die velen nauwelijks bezig houdt. Dat alles is zonde voor God en moet tot schuld worden. Maar louter het huidige bestaan van al die kerken als zodanig durf ik niet zomaar massief als zonde voor God te typeren.

Hierbij maak ik nog wel de volgende aantekening. In het afgelopen jaar heb ik me nogal bezig gehouden met de geschiedenis van mijn eigen gemeente, de CGK van Dordrecht-Centrum. Ze dateert van een enkel jaar na de Afscheiding van 1834. Wie de historie van zo'n plaatselijke kerk nagaat, in mijn geval een periode van wel 175 jaar, komt allerlei verhalen tegen waarin menselijke hoogmoed, conflicten en onverzoenlijkheid een grote rol hebben gespeeld. Scheuren en kloven ontstonden mede ten gevolge van allerlei situaties die tegenover de heilige God niet te verantwoorden waren. Toch werkte de Heere door Zijn Geest kennelijk in die aldus ontstane kerk. Reden tot ootmoedige belijdenis: het nog steeds bestaan van de kerk is een wonder van Gods lankmoedigheid!

Geloof u dat voortleven in kerkelijke verdeeldheid zonde is?

Deze vraag is hierboven eigenlijk al beantwoord. Het al te makkelijk voortleven in verdeeldheid, hetzij plaatselijk, hetzij landelijk, is niet goed te praten. Mijn ervaring is dat persoonlijke contacten over de kerkmuren heen iets te ervaren geven van de gebrokenheid van ons kerkelijke en geestelijke leven. Dan wordt bij tijden iets gekend van de persoonlijke schuld hierin. Zelf heb ik geen enkele stof tot roem over de omstandigheid van mijn eigen kerken, de CGK. Ik vrees dat voorgangers van andere kerken dat evenmin hebben. Juist die nood zou tot elkaar moeten drijven. Opdat de Heere uitkomst geve. We moeten maar niet te gemakkelijk over zonde spreken. Waar ze gekend wordt, zal ze ook beleden worden. We staan met elkaar in de breuk. Die breuk moet beleefd en beleden worden. Hierin is Daniël, de voorbidder in ballingschap, het voorbeeld. 'Wij hebben gezondigd, en hebben onrecht gedaan, en goddeloos gehandeld en gerebelleerd, met af te wijken van Uw geboden en van Uw rechten. (...) Wij werpen onze smekingen voor Uw aangezicht niet neder op onze gerechtigheden, maar op Uw barmhartigheden die groot zijn.' (Daniël 9).

Kunt u een voorbeeld uit uw eigen leven geven, hoe u ervaren hebt dat de kerkelijke verdeeldheid de Heere onteert?

Ja, die voorbeelden zijn er vele. Toch is het misschien niet zo passend om die in concreetheid hier de revue te laten passeren. Zowel binnen de eigen kerken als in het contact met (voorgangers van) andere kerken zijn veel situaties die mij hebben herinnerd aan de zondige gebrokenheid van de kerk. Het meest schrijnend is het wanneer (veelal jonge) mensen de kerkelijke verdeeldheid aanvoeren als een motief om met hun (of zelfs met de) kerk te breken. Dan is er niet veel meer dan schaamte en een verzuchting of de Heere de zaak van Zijn kerk Zelf ter hand wil nemen.

Wij leven in een tijd dat de kerk der Reformatie jammerlijk is uiteen gevallen. Ziet u, met Gods hulp, mogelijkheden tot hereniging? Zo ja welke?

De praktijk laat zien dat landelijke kerken die ooit zijn ontstaan, blijven bestaan. Heel sporadisch slechts is het voorgekomen dat kerken zich herenigden, zonder dat tegelijkertijd nieuwe scheuringen plaatsvonden. Het meest recente negatieve voorbeeld is natuurlijk de

fusie uit 2004. Binnen de huidige gereformeerde gezindte zie ik geen ontwikkelingen die wijzen op een hartelijke en probleemloze hereniging van kerken. Wel is een proces tot eenheid gaande tussen GKv, NGK en (delen van de) CGK. Op diverse plaatsen zijn al zogenaamde samenwerkingsgemeenten. Daar is sprake van een nagenoeg integrale samenvloeiing in de praktijk. Maar tegelijkertijd werkt die ontwikkeling als een splijtzwam binnen het geheel van de CGK. Om inhoudelijke redenen is binnen de rechterzijde van die kerken veel weerstand tegen deze vorm van kerkelijk samenleven. De vraag is of ik mogelijkheden tot hereniging zie. Mijn antwoord is dat ik ze niet zie. Dat laat onverlet dat bij deze of gene wel het gelóof in een dergelijke hereniging zou kunnen zijn. Het geloof is immers niet afhankelijk van het 'zien'. Eerlijk gezegd: een dergelijk geloof bezit ik niet. Ik vraag me ook af wat het nut is van een dergelijk gefocust zijn op institutionaire hereniging. Als de Heere het geeft, zou het een groot wonder zijn. Maar als het 't werk van mensen is, hoe goedwillend deze ook zouden zijn, zal het gedoemd zijn te mislukken. Laat de geschiedenis ons dat geleerd hebben. In de verschillende kerken zijn deputaten aangesteld om met elkaar over hereniging te spreken.

Wat verwacht u van deze samensprekingen?

In mijn antwoord op deze vraag spreek ik uit ervaring. Diverse jaren maakte ik deel uit van het CGK-Deputaatschap Eenheid van de gereformeerde belijders in Nederland. De taak van dit Deputaatschap was en is nog steeds: het naar het bevel van Gods Woord zoeken van wegen die kunnen leiden tot eenheid van kerken op basis van de gereformeerde belijdenisgeschriften. In mijn periode werden gesprekken gevoerd met vertegenwoordigers van de GKv, de NGK, de GG, alsmede met het hoofdbestuur van de Gereformeerde Bond (toen nog) in de NHK. De gesprekken met de laatsten kenmerkten zich door een harmonieuze broederschap en geestelijke herkenning. Helaas stond het kerkelijk standpunt aan beide zijden in de weg om – althans in het toenmalige stadium – verdere stappen te kunnen zetten. De gesprekken met de broeders van de GG waren voor mijzelf meermalen pijnlijk. Er waren momenten dat ik me meer verwant voelde met de vertegenwoordigers 'ter andere zijde' dan met mijn mededeputaten. Deze samensprekingen bleven noodzakelijkwijs nogal vrijblijvend. We konden niet verder komen. Wat de gesprekken met de vertegenwoordigers van NGK en GKv betreft: er waren momenten van verrassende herkenning. Het was in de tijd dat we spraken met collega's als dr. N. Hendriks, ds. H.J. Boiten en ds. A.J. van Zuijlekom. Toch stuitten de gesprekken op een voor mij (en andere deputaten) onneembare hindernis. Dat was vooral het geval als het ging over het functioneren (!) van de zaken rond de toe-eigening des heils in de prediking. Het zal duidelijk zijn: mijn antwoord op de vraag wat ik verwacht van deze samensprekingen, is dat ik er niet zo veel van verwacht.

Kan het moeizaam verloop van deze samensprekingen te maken hebben met onderling wantrouwen?

Ik begrijp die vraag wel, maar zou daar toch niet direct bevestigend op willen antwoorden. Wie zich beschikbaar stelt voor het voeren van zulke kerkelijke samensprekingen, mag niet vooringenomen zijn. Natuurlijk heeft ieder een beeld van de ander. Dat speelt ook tussen de kerken. Waar het om gaat is, dat in de gesprekken een open en onbevangen sfeer heerst. Er moet de bereidheid zijn om naar elkaar te luisteren enerzijds, en om zich open te geven anderzijds. Toch, ook al vinden de gesprekken op deze basis plaats, de praktijk toont aan dat, als de gesprekken eerlijk worden gevoerd, de onderlinge verscheidenheid levensgroot op tafel komt.

Wat zijn voor u de criteria om tot hereniging te komen?

Er is voor mij maar één criterium: als de hereniging werkelijk als een werk van de Heere ervaren wordt. Dus als ze een gave van de Koning van de kerk is. Dat zal als zodanig blijken wanneer zowel de waarheid (naar Joh. 17: 17) als de eenheid (naar Joh. 17: 21) worden gediend. In dat geval zal de Heilige Geest ook de harten binnen de kerken neigen om die hereniging als een wonder van de Heere te ontvangen.

Kunt u drie concrete voorbeelden geven hoe kerkelijke eenheid in verscheidenheid kan worden vorm gegeven?

Laten we het vooral zoeken in de kleine dingen, zonder al te grote pretenties. U vraagt naar drie dingen. Laat ik noemen: (a) het persoonlijke en ambtelijke gebed voor elkaar, (b) het zoeken van onderlinge contacten tussen predikanten en kerkenraden, (c) het zoeken van mogelijkheden tot praktische samenwerking over de kerkmuren heen, plaatselijk en landelijk.

Is de leer voldoende als basis van eenheid of moet ook de beleving ervan als basis van eenheid worden omschreven?

De basis van de kerk van Christus is het fundament van de leer van apostelen en profeten, waarvan Jezus Christus de uiterste Hoeksteen is (Éfeze 2). Op deze grondslag wordt het hele gebouw bekwaam samengevoegd en zal zij opwassen tot een heilige tempel in de Heere. Tot deze leer behoort evenwel ook het werk van de Heilige Geest in het trekken tot en het doen leven uit Christus, of wel: de toe-eigening des heils. Er mag dus geen scheiding getrokken worden tussen leer en beleving, tussen openbaring en bevinding. Beide behoren tot het fundament van Gods kerk.

Wat doet u zelf tegen de kerkelijke verdeeldheid?

Ik probeer in de praktijk te brengen wat ik heb aangegeven in een vorig antwoord. Verder participeer(de) ik in een aantal praktische verbanden, zowel binnen als buiten mijn eigen kerken.

Welke Schriftgedeelten zijn voor u bepalend inzake uw kerkelijk denken?

Dat is eigenlijk een onmogelijke vraag. Immers, héél de Schrift is van God ingegeven en is nuttig tot lering, tot wederlegging, tot verbetering, tot onderwijzing die in de rechtvaardigheid is (2 Tim. 3: 16). Gevraagd naar een specifiek Schriftgedeelte zou ik willen wijzen op Christus' openbaring aan Johannes op Patmos. Hij Die wandelt tussen de zeven gouden kandelaars en Die de zeven sterren in Zijn rechterhand heeft, getuigt: 'Vrees niet, Ik ben de Eerste en de Laatste, en die leef, en Ik ben dood geweest, en zie, Ik ben levend in alle eeuwigheid. Amen. En Ik heb de sleutels van de hel en van de dood' (Openbaring 1).

Hoe interpreteert u artikel 28 van de NGB: 'Zo is het ambt aller gelovigen zich af te scheiden van hen die niet van de kerk zijn?'

Ik ben het eens met ds. Arnoldus Rotterdam (1718-1781) in zijn boek 'Sions roem en sterkte' (Kampen 1914). Hij zegt hierover: '*') Welke vergadering heeft de belijdenis op het oog? De Roomse kerk, uit wier midden onze vaders zijn uitgegaan om de afgoderij, die daarin openlijk bedreven en gekoesterd wordt. *) Maar zou men in tijd van nood zich niet mogen afscheiden van de kerk? Ganselijk niet. Een iegelijk dan die Mij belijden zal voor de mensen, die zal Ik ook belijden voor Mijn Vader die in de hemelen is. Het is der christenen plicht zich te voegen bij de kerk, op welke plaats Hij ze gesteld heeft....'

Wat mogen we onder een ongedeelde christelijke en/of gereformeerde kerk of gemeente verstaan?

Ik ben opgevoed in Sommelsdijk, op Goeree-Overflakkee. In elk dorp van het eiland was de Nederlandse Hervormde dorpskerk het centrum. Die kerken wezen mij de band met het voorgeslacht aan. Anders gezegd: de trouw van Gods verbond werd voor mij belichaamd in die historische kerkgebouwen. Hoewel we zelf christelijke gereformeerd waren, nam mijn vader mij bij diverse gelegenheden mee naar de (orthodoxe prediking binnen die) kerken. Daar liggen mijn geestelijke wortels. Tegelijkertijd geldt dat ik veel te danken heb aan de prediking binnen mijn eigen CGK in Middelharnis. Ik heb daarom nooit aanleiding gevonden om me van mijn eigen kerk af te scheiden en me aan te sluiten bij 'de kerk der vaders'. Maar ik durf eerlijk te zeggen dat ik nooit zonder pijn geweest ben vanwege de gescheidenheid en nooit zonder heimwee naar de kerk in haar ongedeelde openbaring. Die ene ongedeelde christelijke (d.i. gereformeerde) kerk bestaat dus vooral in mijn verbeelding, in mijn wensdromen. Ik mag ook zeggen: in mijn gebeden. Maar dat betekent niet dat ik (op grond van een gesignaleerde ontwikkeling) een concrete verwachting op de totstandkoming van een dergelijke kerk in Nederland heb. De belofte van de eenheid staat nog uit. Ze zal er zijn wanneer Christus alles zal zijn en in allen.

Als het gaat om één ongedeelde gereformeerde kerk van Nederland, wat is dan uw hoop en verwachting?

Zie hierboven. Mijn hoop is deze: 'Hem nu, die machtig is meer dan overvloedig te doen boven al wat wij bidden of denken, naar de kracht die in ons werkt, Hem, zeg ik, zij de heerlijkheid in de gemeente, door Christus Jezus, in alle geslachten, tot alle eeuwigheid' (Éfeze 3: 20). Tot slot. In het Reformatorisch Dagblad van 28 november 2009 schreef ik in de rubriek Welbeschouwd iets over een persoonlijke ervaring die alles te maken heeft met het onderwerp van dit interview. Ik neem het hier over:

Een droom van een stad

Het is zondag in de stad. In de stad van mijn inwoning. Dordrecht. Een prachtige voorjaarszondag. Het is vroeg in de ochtend. De nog lage zon beschijnt de huizen en de straten. De bomen bloeien, de lucht geurt. Er hangt een feestelijke glans over de stad. Wat hoor ik? Het carillon van de Grote Kerk laat zich horen. De klanken verwaaien over de daken en langs de muren. Het zijn flarden van geluid die mijn oren bereiken. Maar toch is de melodie herkenbaar. Het lijkt wel een Psalm. Ja, dat is het ook. Ik hoor het nu duidelijk. Het is de melodie van Psalm 122, het lied van de tempelgangers die opgaan naar het heiligdom. Het klokkenspel laat een wekroep horen: 'Ik ben verblijd wanneer men mij godvruchtig opwekt. Zie, wij staan gereed om naar Gods huis te gaan. Kom, ga met ons en doe als wij!' En dan gebeurt het. De deuren van de huizen gaan open. De huizen in de wijk Krispijn. De woningen in Dubbeldam en in Stadspolders. De huizen in de binnenstad. Overal gaan de deuren open. Er komen mensen uit. Mensen van allerlei leeftijd. Ouderen, maar ook jongens en meisjes. Mensen van allerlei etnische achtergrond. Veel allochtonen zijn onder hen. Allen zetten zich in beweging. Eensgezind zijn ze. Ze spreken met elkaar. En ze lachen elkaar toe. Waarheen gaan ze? Wel, ik zie het al. De deuren van de kerkgebouwen staan open. En daardoor heen gaan al die mensen. Ze stromen vol, de kerken. De Grote Kerk allereerst en de Augustijnenkerk. Maar ook de Pauluskerk en de Julianakerk. De Singelkerk niet minder. En – ik hoor het goed - van binnen uit die kerken klinkt ook muziek. Het orgel laat zich horen. Wat wonder!, het stemt helemaal overeen met het geluid van de klokken in de stad. Het is diezelfde Psalm. De mensen zetten in: 'Om 's Heeren huis in u gebouwd, waar onze God Zijn woning houdt, zal ik het goede voor u zoeken.'

Een poosje geleden droomde ik over de stad. Deze droom. Over Dordrecht dus, de oudste stad van Holland. Met dat derde couplet van die Psalm stopte mijn droom. Jammer, want ik had graag het vervolg meegemaakt. Maar dat was kennelijk niet de bedoeling. Een onwezenlijke droom, zo lijkt het wel. In ieder geval een wensdroom. Een gebedsverhoring.

De Dordtse straten vol met kerkgangers. De kerken gevuld met heilbegerigen. De zegen van de Heere, over onze stad gelegd. De eensgezindheid in het dienen van de Heere... Wat een perspectief!

Het is meer dan een jaar geleden dat ik die droom had. Deze week werd ik er weer aan herinnerd. Woensdagavond jongstleden. Toen ik te gast was bij 'Eldad', de 21-plus-vereniging van één van de kerkelijke gemeenten ter stede. En met mij nog enkele collega's. Een interkerkelijk gebeuren was het. We kwamen samen in een kerkgebouw dat midden in de wijk Krispijn staat. Ik zal over Krispijn geen kwaad woord zeggen. Maar als u eens een krantenbericht over die wijk las, dan was het misschien niet zo positief. Het thema van die samenkomst was even verrassend als gedurfd: Calvijn in Krispijn. Ieder weet: we hebben hier in Dordt het Calvijnjaar achter de rug. Met een breed bezochte tentoonstelling, een officiële herdenking en wat al niet. 'Wie zouden we zijn zonder Calvijn?', lieten het hele jaar door de affiches in de stad zien. Toen kwam de vraag op bij een aantal jongeren: wat betekent dat voor de praktijk, de praktijk van de kerk, de praktijk in de stad en in de wijk? Hoe krijgt dat handen en voeten? Licht hier soms een taak voor ons, gezamenlijke Dordtse kerken? Nee, op die avond in de Krispijnse kerk werd geen plan de campagne gesmeed. En het actiecomité is nog niet benoemd. Maar wel was er een grondige bezinning. Biedt het gedachtegoed van Calvijn ons handreikingen om ermee onze stad te dienen? Op welke manier zijn we als kerken aanwezig in onze goede stad? En ook: wat hebben we als Dordtse kerken gemeenschappelijk? Op welke terreinen en in hoeverre kunnen we samenwerken en doen we dat al?

In vroeger eeuwen waren met name de steden de plaatsen waar de Heere wilde werken. Zou de Heilige Geest onmachtig zijn om ook heden nog nieuw leven in onze steden te verwekken? Is de arm des Heeren verkort? Een wonder van Boven zou het zijn als over de stad het licht weer zou opgaan. Maar dan moet allereerst de christelijke gemeente lichtdrager zijn, een lichtend licht, een zoutend zout. Want zoals het in mijn droom gebeurde, zo zal het niet gaan. De klokken van het carillon alleen zullen de mensen niet in beweging zetten. Nee, er moet wat anders gebeuren. Er moeten andere klokkenluiders zijn. Zelf gegrepen door Gods Geest. Getuigen van de waarheid van de Heere Christus. Boodschappers van Zijn Evangelie, in woord en in daad! Opdat onder Gods zegen de stad zal zijn: een droom van een stad...

Dordrecht, januari 2013

Ds. J.M.J. Kieviet

00—00—00—00

Geachte dominee De Vries,¹³⁴

*Wordt in uw gemeente over kerkelijke verdeeldheid nagedacht?
Leeft die vraag ook onder uw collega-predikanten?*

Er wordt zeker in de gemeente die ik mag dienen, nagedacht over kerkelijke verdeeldheid. Hoogkerkelijk is men in ieder geval veelal niet. Meerderen bezoeken met een zekere regelmaat doordeweekse diensten buiten de (Hersteld) Hervormde Kerk). Het besluit van de kerkenraad om in zondagse diensten zo nu en dan predikanten uit de Christelijke Gereformeerde Kerken te vragen heeft in de gemeente niet tot onrust geleid. Inmiddels is dit een aantal keren geschied. Men was verblijd met de prediking. Dat is voor het overgrote deel van de gemeente de maatstaf die men ter beoordeling gebruikt. Verdriet over kerkelijke verdeeldheid zou echter nog sterker kunnen zijn.

Gelooft u dat kerkelijke verdeeldheid zonde is?

Dat alle kerkelijke verdeeldheid zonde is, zou ik niet durven zeggen. Als in de verkondiging geen recht wordt gedaan aan het feit dat de Bijbel volstrekt gezag heeft en de levende God de God is van volkomen zaligheid, is kerkelijke verdeeldheid onontkoombaar. Binnen eenzelfde kerkverband kunnen dan al kloven ontstaan. Verdrietig is kerkelijke verdeeldheid bij eenheid in belijdenis. Zeker als de belijdenis ook nog metterdaad functioneert. Die verdeeldheid zien wij helaas in Nederland meer dan nodig is. Als het gaat om de wereldkerk, zou ik nog naar voren willen brengen dat er zonder volledige eenheid in belijdenis toch een geestelijke herkenning kan zijn. Ik denk bijvoorbeeld aan gereformeerde baptisten. Samenwerking is dan gewenst. Volledige eenheid zal niet mogelijk zijn. Zonder het toe te juichen constateer ik dat de Kerk van Christus in haar uiterlijke verschijningsvorm een bepaalde pluriformiteit vertoont. Zou ik dat niet erkennen, dan moet ik christenen aan wie ik mij zeer verwant voel, zo niet het christen-zijn dan toch wel het kerk-zijn ontzeggen en dat durf ik niet. De ene kerkgemeenschap (en het geldt ook voor een plaatselijke gemeente) draagt wat betreft belijdenis en levenspraktijk meer het beeld van Christus dan de andere. Ik wil er nog aan toevoegen dat voor mij de Kerk allereerst de Kerk van alle eeuwen en plaatsen is, zoals daarover ook in artikel 27 van de Nederlandse Geloofsbelijdenis wordt gesproken. In die zin is de Kerk hoe dan ook één. Kerkverbanden en plaatselijke gemeente kunnen in meer of minder mate een manifestatie van de heilige, katholieke Christelijke kerk zijn.

Gelooft u dat voortleven in kerkelijke verdeeldheid zonde is?

Bij één in belijdenis, als die belijdenis ook metterdaad functioneert, is kerkelijke verdeeldheid inderdaad een zonde en moet het als een last worden ervaren. Het doet ook afbreuk aan het getuigenis van de Kerk naar de wereld. Meer eenheid zal alleen ontstaan als er in ieder geval al onderlinge ontmoetingen zijn, waarin sprake is van geestelijke herkenning.

Kunt u een voorbeeld uit uw eigen leven geven, hoe u ervaren hebt dat de kerkelijke verdeeldheid de Heere onteert?

Vanaf de tijd dat ik bewust ben gaan nadenken over de dingen, is het mij meer en meer verdriet gaan doen als christenen die gelijk gezind zijn langs elkaar heen leven. Dat laatste vind ik nog aangrijpender dan kerkelijke verdeeldheid als zodanig. De oorzaken plegen in het verleden te liggen. Dat los je niet in een handomdraai op, maar langs elkaar leven moet je hoe dan ook niet doen. Dat binnen een plaats meerdere kerkelijke gemeenten en

---

¹³⁴ Dr. P. de Vries is predikant van de Hersteld Hervormde Kerk te Boven-Hardinxveld. Hij is auteur van twee dissertaties en verschillende andere theologische publicaties.

kerkgebouwen zijn, is geen probleem. Er zouden er nog veel meer moeten zijn. Een volmaakte eenheid zal hier op aarde nooit worden bereikt. Heeft hetzelfde kerkverband meer gemeenten in een plaats, dan pleegt er ook een zekere variëteit te zijn en kunnen er soms zelfs spanningen zijn. Zelf heb ik kerkisme altijd als hoogmoed ervaren, waarvan geldt dat hoogmoed voor de val komt. Het zoeken van contacten over kerkmuren heen en het in eigen gemeente uitnodigen van sprekers ook buiten eigen kerkelijke kring, heeft mij altijd vreugde gegeven. Het feit dat wij als Gereformeerde of Hervormd Kerk van Nederland een eenheid hebben in belijden en in geschiedenis heeft voor mij altijd zwaar gewogen.

Wij leven in een tijd dat de Kerk der Reformatie jammerlijk is uiteen gevallen. Ziet u, met Gods hulp, mogelijkheden tot hereniging? Zo ja welke?

Ik zou voordat er sprake is van hereniging met het bevorderen van ontmoeting willen beginnen. Dat kan op allerlei manieren. Een plaatselijke gemeente kan in ieder geval doordeweeks als het niet in kerkdiensten kan in andere samenkomsten bijeenkomen. Ik noem ook het beleggen van gemeenschappelijke vergaderingen van ambtsdragers, hetzij landelijk of regionaal. Onder Gods zegen kunnen deze dingen medewerken aan verdere eenheid van de Kerk der Reformatie in Nederland.

Tussen de verschillende Kerken zijn Deputaten aangesteld om met elkaar over hereniging te spreken. Wat verwacht u van deze samensprekingen?

Ten aanzien van de (Hersteld) Hervormde Kerk en Christelijke Gereformeerde Kerken hebben mede door die samensprekingen ertoe geleid dat de kansels zijn opengesteld. Daarbij moet wel eerlijk worden gesteld dat alleen tussen de rechterzijde van de Christelijke Gereformeerde Kerken en de Hersteld Hervormde Kerk sprake is van geestelijke herkenning. Dat zie je ook concreet als het gaat om de vraag welke predikanten en gemeenten van deze mogelijkheden gebruik maken. In het algemeen moet je niet teveel van deze samensprekingen verwachten. Dat de genoemde kanselruil is gerealiseerd, is vooral toe te schrijven aan de vele persoonlijke contacten die er al waren tussen hervormde en christelijke gereformeerde predikanten.

Kan het moeizaam verloop van deze samensprekingen te maken hebben met onderling wantrouwen?

Eerlijk gezegd heb ik bij mijn weten nooit een inhoudelijk verslag van die samensprekingen gezien. Ik weet alleen dat zij er zijn en dan houdt het op. Zeker is dat bij onderling wantrouwen het verloop alleen maar moeilijk kan zijn. Men moet ook culturele verschillen laten voor wat zij zijn en de gezamenlijke nood zien.

Wat zijn voor u de criteria om tot hereniging te komen?

Eenheid in belijdenis en metterdaad functioneren ervan. Daarbinnen zal variëteit blijven, maar die is er ook binnen kerkverbanden zelf. Praktisch is ook van groot belang dat men tot een eenheid in visie op predikantsopleiding kan komen. Hierin zijn er namelijk binnen de kerken van de gereformeerde gezindte in Nederland verschillen.

Is de leer voldoende als basis van eenheid of moet ook de beleving ervan als basis van eenheid worden omschreven?

De belijdenis zelf laat al zien dat wáár geloof een belééfd geloof is. Echter met de ene christen voel je je qua beleving meer verwant dan met de andere. Dat is echter geen criterium voor eenheid. Binnen de kerk moet ook altijd de oproep tot bekering op alle niveaus klinken of kunnen klinken.

Wat doet u zelf tegen de kerkelijke verdeeldheid?

Zie een vorig antwoord. Het zeer regelmatig bidden voor meer eenheid in de diensten. Op persoonlijk niveau contact zoeken.

Welke Schriftgedeelten zijn voor u bepalend inzake uw kerkelijk denken?

Johannes 17 en Éfeze 4.

Hoe interpreteert u art. 28 van de NGB: 'Zo is het ambt aller gelovigen zich af te scheiden van hen die niet van de kerk zijn?'

Dat wij niet in een plaatselijke gemeente mogen kerken waar het Woord van God niet recht wordt bediend.

Als het gaat om één ongedeelde gereformeerde kerk van Nederland, wat is dan uw hoop en verwachting?

Ik bid erom. Ik bid dan vooral ook om een geestelijke herleving in alle kerken. Als die komt, zal er meer eenheid komen en wellicht een ongedeelde gereformeerde kerk.

Een belangrijke reden voor de afscheiding van 1834 is geweest het niet handhaven van de belijdenisgeschriften, de drie Formulieren van Enigheid, en niet te vergeten de Dordtse Kerkorde. Hoe wordt over deze kerkorde in de Hersteld Hervormde Kerk gedacht? Kan het zijn dat die gedachten drempelverhogend kunnen zijn naar andere gemeenten van gereformeerd signatuur en zo vereniging in de weg staan?

De Dordtse kerkorde heeft naar mijn overtuiging wel enige aanpassing nodig. De kerken die de Dordtse Kerkorde hanteren, gebruiken trouwens een gereviseerde en aangepaste versie. Het is goed te realiseren dat deze kerkorde alleen met betrekking tot het Avondmaal stelt dat men belijdend lid moet zijn. Dit geldt niet voor het ten doop houden van kinderen of het vragen van een zegen over huwelijk. De kerken uit de Afscheiding hebben op dit punt de Dordtse Kerkorde in ieder gelijk praktisch aangepast. Voor een Hervormde Kerk is het wezenlijk juist in die punten vast te houden aan de praktijk die al onder de Dordtse Kerkorde bestond en in Hervormde Gemeenten nog altijd bestaat. Op dit moment gebruiken we een gereviseerde versie van de Hervormde kerkorde van 1951. Een revisie die overigens nog niet voltooid is. Ten aanzien van de al bestaande contacten met Christelijke Gereformeerden merk ik op dat het verschil in kerkorde geen belemmering bleek om tot openstelling van kansels over te gaan.

Acht u het openstellen van kansels een goede zaak om tot hereniging te komen?

Ja, dat is een goede zaak. Het moet wel met voorzichtigheid gebeuren. Het blijft altijd een zaak van de plaatselijke kerkenraad en gemeente. Vooral bij de kerkenraad ligt de verantwoording. Belangrijk om tot eenheid te komen is het zoeken van onderling contact en onderling vertrouwen. Wel is het zo dat wanneer men denkt dat de tijd er niet rijp voor is, het er nooit van komen zal! Laat men beginnen met in doordeweekse samenkomsten - of die het karakter van een kerkdienst hebben of dat het om een soort gemeenteavond gaat - ook predikanten van buiten eigen kring uit te nodigen. Men moet beseffen dat het verval in alle kerken merkbaar is. De evangelische en arminiaanse invloeden zijn overal merkbaar. Wereldgelijkvormigheid neemt hand over hand toe. Dat zijn problemen die overal in de gereformeerde gezindte spelen. Dat is des meer een reden om niet kerkistisch te zijn. Hoe dan ook dienen we te beseffen dat de Kerk van Christus breder is dan welk kerkverband ook. Wij allen moet leren 'kerk van Christus' te zijn en gereformeerd te zijn! Vanuit de ene belijdenis namelijk die van de Kerk van Christus in haar gereformeerde vorm, dienen we hier in Nederland kerkelijke eenheid te zoeken. Dat we toch zouden beginnen elkaar meer en

meer te zoeken en elkaar te erkennen als gemeenten van Christus. Dat houdt in een staan naar verbinding met allen die de gereformeerde belijdenis liefhebben. Verder acht ik in deze verootmoediging en het houden van stille tijd en huisgodsdienst van groot belang. Niet alleen voor het persoonlijke leven, maar gebed voor elkaar, levend in welk kerkverband dan ook.

Wanneer kanselopenstelling wenselijk is, hoe zijn dan uw gedachten over het gezamenlijk vieren van het Heilig Avondmaal?

Het vieren van het Heilig Avondmaal is vooral een zaak van de plaatselijke gemeente. Als twee kerkverbanden één worden en er zijn van die verbanden in een dorp of stad, zal dat niet in elke gemeente tot een gemeenschappelijke avondmaalsdienst leiden. Wel is het nu al een goede zaak dat in principe de mogelijkheid bestaat dat gasten aan het Avondmaal worden toegelaten, niet alleen van buiten de eigen gemeente, maar ook van buiten de eigen kerkelijke kring. Ik denk aan mensen die door omstandigheden langere tijd met de gemeente meeleven. Het lijkt me wijzer het bedienen van de sacramenten, zolang er geen volledige kerkelijke eenheid is, door een predikant uit eigen kring te laten doen. Je moet nooit teveel in een keer willen.

Boven Hardinxveld, 12 november 2012

Ds. P. de Vries

000—00—00—00

Geachte heer Westerbeke,¹³⁵

*Wordt in uw gemeente over kerkelijke verdeeldheid nagedacht?
Leeft die vraag ook onder uw collega-predikanten?*

In onze gemeente van Middelburg leeft in het algemeen een positieve opstelling ten opzichte van andere kerkverbanden. Regelmatig wordt gebeden of de Heere bij elkaar wil brengen wat bij elkaar hoort. Er worden oude schrijvers gelezen met Hollandse en Puriteinse achtergrond; ook preken van predikanten uit minstens drie kerkverbanden. Min of meer leeft het ook bij ambtsdragers. Een groot aantal van hen wordt regelmatig met kerkelijke verdeeldheid geconfronteerd. Maar hoe men er in de praktijk mee om moet gaan? Op papier is het niet zo moeilijk, maar in de omgang heb je met mensen te maken met grote diversiteit.

Geloof u dat kerkelijke verdeeldheid zonde is?

Ja en nee. Laten we met het laatste beginnen:

(1) Kerkelijke verdeeldheid is geen zonde voor iemand die door zijn medebroeders of door andere medeleden uit een gemeente of kerkverband wordt geworpen. Indien ambtsdragers of leden zodanig behandeld worden en een breuk ontstaat, is het geen zonde van de persoon die het ondervindt. In de kerkgeschiedenis en de historie van de kerken na de Afscheiding zijn daarover voorbeelden bekend. Enkele van de meest bekenden zijn de uitwerping van ds. L.G.C. Ledeboer, ds. H. de Cock en dominee H. F. Kohlbrugge. Hun afscheiding was geen zonde van henzelf. Wij kunnen dit baseren uit de woorden van 1 Petrus 4:14 en 1 Korinthe 11:19. Hiermee wordt aangetoond dat kerkelijke verdeeldheid door zonde ontstaat. De kerk is het zichtbare lichaam van Christus, dat niet verbroken mag worden. Aan de andere kant blijkt uit deze teksten dat God een zeker soort verdeeldheid toelaat, opdat de oprechte gelovigen openbaar worden.

(2) De grote zonde van verdeeldheid.

A. Tegelijk zegt de apostel dat deze verdeeldheid voortkomt uit een bepaalde zonde, namelijk uit ketterij. Ketterijen zijn dwalingen in de leer. De zonde van kerkelijke verdeeldheid wordt op meerdere plaatsen in de brieven van Paulus en de andere apostelen aangetoond en veroordeeld. Daarover schrijft Paulus in 1 Kor. 10. Welke schade hieruit voortvloeide, kunnen wij lezen in het derde hoofdstuk vers 3. In hetzelfde hoofdstuk spreekt hij over valse lering, waardoor de gemeenteleden schade lijden; ja, een eeuwige schade kunnen lijden. Daardoor wordt Gods tempel, de gelovigen, geschonden. Is dit een kleine zonde?

B. In 1 Kor. 6:11 schrijft Paulus over een zondig leven dat verdeeldheid veroorzaakt. Niet alleen zonden in leerstellingen maar ook een werelds en zondig leven vormen oorzaak van verdeeldheid. In de ene gemeente heerst soms een andere zonde dan in andere gemeenten, zoals blijkt uit de brieven van de apostelen. De eerste zonden die Paulus opsomt in 1 Korinthe 3 is nijd en twist en tweedracht; en even verder spreekt hij over lasteraars. Dit zijn zonden die in kerkverbanden na de Reformatie en ook in onze tijd een buitengewoon grote en slechte rol spelen. In de Heidelbergse Catechismus worden de Tien Geboden met de daaronder vallende zonden ernstig bestraft. Van één gebod zegt de Catechismus, dat het de eigen werken des duivels zijn: liegen en bedriegen. Kerken zijn daar vol van, zodat er gezegd wordt dat de politiek en het kerkelijke leven dezelfde symptomen vertonen. Wat uit de zonde van kerkelijke verdeeldheid voortgekomen is, is met geen pen te beschrijven. Laten we het liever betreuren.

Geloof u dat voortleven in kerkelijke verdeeldheid zonde is?

---

¹³⁵ Dhr. W. Westerbeke is ambtsdrager van de Ger. Gemeente in Nederland te Middelburg en uitgever van theologische lectuur.

Ook deze vraag moet beantwoord worden met nee en ja.

(1) Als de kerkelijke verdeeldheid voortgekomen is uit dwaalleringen of uit een zondig leven dat de overhand gekregen heeft in een gemeente of kerkverband, zoals Paulus het beschrijft, dan moet afscheiding volgen, opdat de oprechten openbaar mogen komen en de leer die naar de Godzaligheid is, gehandhaafd blijven zal.

(2) Maar als wij voort blijven leven zonder wettige reden in verdeeldheid die door ons voorgelacht of door onszelf veroorzaakt is, dan leven wij in zonde. Het gevolg is een onttrekking van Gods Geest. Niet in het geheel, want de oneindige barmhartigheid Gods roemt tegen het oordeel. Uit kracht van het genadeverbond wil God toch onder schuldige mensen werken, dwars door kerkelijke verdeeldheid heen. Maar als wij niet meer bedroefd en gevoelig zijn onder de onttrekking van Gods Geest, waaraan alle kerkverbanden lijden, zijn we zo hard als een steen. Toch, ook hier weer die grondeloze liefde van God: de Heere kan uit stenen kinderen Abrahams verwekken!

Kunt u een voorbeeld uit uw eigen leven geven, hoe u ervaren hebt dat de kerkelijke verdeeldheid de Heere onteert?

De kerkelijke scheuring in de Gereformeerde Gemeente in 1953 kan tot voorbeeld dienen. De gevolgen hiervan hebben in mijn jeugd, toen ik er ten volle in betrokken raakte, diepe sporen nagelaten. Maar het is niet verstandig hierover een toelichting te geven, dan alleen dit: De Heere werd onteerd! Een andere scheuring vond plaats in 1980 in het kerkverband van de Gereformeerde Gemeenten in Nederland. De motieven waren verscheiden. Ik ben er van overtuigd dat God in die scheuring werd onteerd. Ik ben er zelf ook niet zonder schuld uitgekomen. We mogen dit nu in het openbaar zeggen, omdat de breuk geheeld is door een weg die we niet zelf konden bewerken. 'De Heere kan alle dingen schoon maken op Zijn tijd.' Wij leven in een tijd dat de Kerk van de Reformatie jammerlijk uiteen gevallen is.

Ziet u, met Gods hulp, mogelijkheden tot hereniging? Zo ja welke?

Met Gods hulp is alles mogelijk. Zou er iets voor de Heere te wonderlijk zijn? Hereniging van kerkverbanden heeft een groeiproces nodig van kortere of langere tijd. Wel is te allen tijde een broederlijke hereniging mogelijk. Hoewel leden van een gemeente het niet weten, liggen tussen hun voorgangers en ambtsdragers uit andere kerkverbanden soms nauwe geestelijke banden. En die zijn er meer dan wij weten. Hereniging begint op de knieën in de studeerkamer en vervolgens in broederlijke verbinding met elkaar spreken; hetzij persoonlijk of in een Deputaatschap of iets van dien aard. Deze broederlijke eenheid wordt onder meer voorgeschreven in Johannes 17. Dat die banden dikwijls stil gehouden worden, komt onder andere hierdoor dat sommige mensen deze broederlijke liefde zo fel bekritisieren. Je zou kunnen zeggen, het zijn geen banden over de kerkmuren, maar er onderdoor. Dan drukt de muur te meer... De band tussen Gods kinderen en knechten onderling ligt dikwijls onder vuur door wantrouwen of door jaloezie. Men hoort soms de uitdrukking dat er dan niet genoeg liefde is voor het eigen kerkverband. Of men is van mening dat deze banden een teken zijn van geestelijke oppervlakkigheid. Je hoort ook wel eens als iemand bekeerd wordt: als het echt zou zijn, zou hij/zij tot ons overkomen; of niet naar de afgescheidenen, of Hervormden gaan, enz. Misschien mogen we zeggen, dat er een begin is: broederlijke hereniging en samenwerking waar passend. Voor de werkelijke hereniging is naast tijd vooral Goddelijk ingrijpen nodig, en daarmee is ze zeker mogelijk.

Tussen de verschillende Kerken zijn Deputaten aangesteld om met elkaar over hereniging te spreken. Wat verwacht u van deze samensprekingen?

Ds. J. Roos antwoordde tijdens een interview bij zijn 25-jarig ambtsjubileum op een gestelde vraag als volgt: 'Hij wilde liever niet spreken over allerhande kerkelijke verwickelingen, want:

'De een smult ervan en de ander brult. De een haalt het venijn eruit, en de ander de honing. Laten we dat maar niet doen. Het levert vaak niets goeds op.'

Maar toch, sinds 2001 voert uw kerkverband gesprekken met een commissie van de Gereformeerde Gemeenten over eenheid en verscheidenheid. Het is al geruime tijd stil. Is er inmiddels weer iets te zeggen?

Deze week hebben we juist weer met elkaar vergaderd. Het was een constructief gesprek. Verder moeten eerst de beide synodes in 2013 hun licht er over laten schijnen.

Kan het moeizaam verloop van deze samensprekingen te maken hebben met onderling wantrouwen?

Ja, wantrouwen leeft zowel bij ambtsdragers als bij leden. Dat is te begrijpen. Wij zijn gevallen mensen. De meest begenadigde heeft een oude mens, die zich sterk kant tegen de nieuwe mens; het vlees begeert tegen het vlees. Daar komt bij dat onze overtuigingen uit de Waarheid mede gevormd worden door de omgeving, door het kerkverband waar we in opgevoed zijn, waar we in leven en wat we liefhebben. Mensen uit andere kerken hebben weer andere overtuigingen vanuit de Schrift. Ook is er een ontwikkeling in het geloofsleven. Anderen kunnen zoiets gaan wantrouwen, maar in feite is het groei in de kennis van de Waarheid. Het heeft de Heilige Geest behaagd om diverse soorten gaven en inzichten aan de kerk mee te delen (1 Kor. 12). Sommigen krijgen de gave van wijsheid in de Schrift, sommigen van uitleg, anderen van onderscheiding van geesten. De bevindelijke lessen in de Schrift gelden voor alle gelovigen, maar persoonlijk onderwijs van Gods Geest - hetzij met meer of minder kracht en licht - is gericht op persoonlijke ervaring en kennis van God in Christus. Dit persoonlijk onderwijs mogen we niet dwingend voorschrijven aan anderen. Het is een zondig wantrouwen als wij het werk van Gods Geest ongegrond wantrouwen omdat iemand bij een ander kerkverband behoort. Aan de andere kant: geestelijke vereniging is geen kleine zaak! Sommige ambtsdragers of kinderen van God krijgen de gave van onderscheiding van geesten. Deze geest werkt een persoonlijk licht over andere personen, over hun woorden en werken. Dit persoonlijk licht werkt mee op de achtergrond. Hiervoor geldt echter deze belangrijke regel: een of meerderen spreken, anderen oordelen, (1 Korinthe 14:27). Alles is ten dele. De oude ziener Samuël zag en oordeelde zeven keer verkeerd. Pas bij de achtste zoon van Isai sprak de Geest: Déze is het! Bovendien weten predikanten veel wat ze niet mogen bekend maken. Een ander kan ze dan bekritisieren, maar men beseft niet met welke goede intentie ze werkzaam zijn. Ze moeten gemeenten dienen met zoveel verscheidenheid. Ze worden ook hun onvermogen gewaar. Een kerkelijk juk en ambt is zeer zwaar. De eenvoudige toehoorder beseft het meestal niet. Kortom, het hoeft niet alleen wantrouwen te zijn bij de kerken, als wel het diepe besef, dat de breuk zo diep is en daarmee het proces tot heling zeer moeizaam. Hereniging is pas duurzaam als dit niet alleen door het Deputaatschap wordt verlangd, maar het moet ook bij de gemeenteleden leven.

Wat zijn voor u de criteria om tot hereniging te komen?

Menselijk gezien is het totaal onmogelijk, want de oorzaken van de scheuringen liggen bij ons voorgeslacht. In een aantal gevallen waren er motieven die de grondslag van de waarheid betroffen. Verder zijn er enkelen door hun broeders buiten de kerkelijke gemeenschap geplaatst. Ten slotte zijn er persoonlijke redenen of een persoonlijke roeping om een kerkverband te verlaten. Natuurlijk is er verschil in het verlaten van de leer van de Godzaligheid en tussen het veranderen van een kerkgenootschap. Het eerste is zonde, het tweede kan een noodzakelijk gevolg zijn. Daarbij komt nog een aspect dat we niet mogen veronachtzamen. Er zijn oprechte kinderen van God die buiten het kerkelijk leven zijn opgevoed, of in Gods Voorzienigheid daarbuiten geplaatst. God roept sommigen van Zijn

kinderen om op de puinhopen van Nederlands kerk de grote breuken te bewenen en met smart in hun hart deze wereld te verlaten. Elia was een groot profeet in Israël. De Heere riep hem drie en een halfjaar om Israëls zondeschild te bewenen. Onder die eenzamen en bedroefden om der bijeenkomsten wil, zijn er geweest die soms een ruim gezicht en geloof hebben ontvangen op de aanstaande vereniging en herleving van Christus' Kerk in Nederland, bij de bekering van Israël. Deze zijn in het geloof gestorven, de beloofde zaak niet gekregen hebbende, maar ziende op de Onzienlijke hebben ze de belofte omhelsd en beleden dat ze gasten en vreemdelingen op aarde waren. Een ander probleem tot vereniging van kerkverbanden, is het feit dat wij wel eenheid begeren met sommige predikanten of met sommige gemeenten in andere kerkverbanden, maar niet met allen. Deze argumenten hoor je van alle kanten. Een vereniging doordrukken terwijl zulke verschillende meningen leven, geeft geen eenheid. Er gaan stemmen op, als we met deze of die kerken verenigen, dan gaan we niet mee, we blijven apart. Met andere woorden, verenigen zich twee kerkverbanden, dan is de kans groot dat er twee nieuwe ontstaan. Dus dan heb je er totaal drie. Zo het er nu voorstaat, blijft m.i. niets over dan dat ieder persoonlijk zijn eigen schuld voor God erkent en beweent, zijn schuld als inwoner van Nederland betreurt en zijn kerkelijke en/of ambtelijke schuld voor God en mensen met droefheid belijdt. Eerlijk en oprecht voor de Heere en de mensen onze tekortkomingen in leer en leven belijden. We hoeven ook niet te denken als je de eigen kerkelijke schuld erkent, dat mensen de conclusie trekken dat ze beter naar een ander kerkverband kunnen gaan. Wij kunnen een voorbeeld nemen aan onze voorman, ds. Ledeboer. Hoe oprecht beleed hij de zonden van zijn eigen kerkverband! En nog steeds wordt zijn eenvoudige nederigheid geroemd. Met oprechtheid verlies je niets. Ja, je kunt je goede naam wel verliezen, maar dat verlies vergoedt de Heere in dit en in het toekomstige leven. De kroon van smaad en verachting om Christus' wil is toch een oneindige winst? Vanzelf, kerkenraden kunnen niet alles aan de grote klok hangen. Want de liefde bedekt alle dingen. De gulden middenweg leert de Heere wel, als het ons om Zijn eer en het welzijn van de Kerk te doen is.

Samenvattend, zonder schuldbekentenis is er geen vereniging te verwachten. Dat is één criterium. Zelfs al hebben we daarvan niet direct een levendig besef, dan mogen we toch uitwendig beginnen om ons aandeel in de kerkelijke schuld te bekennen. Dat wil niet zeggen, dat we onze overtuiging van de Waarheid prijs moeten geven. Helemaal niet. Als liefde en oprechtheid onze drijfveer is, kun je heel wat zeggen zonder anderen te beschadigen. Want de liefde zoekt geen beschadiging, maar genezing. En genezing van de kerkelijke breuken krijg je niet door een zoetsappig praatje, maar door liefde te beoefenen. Liefde tot de Heere en Zijn kerk geeft een uitstraling waarvoor men valt, of waar men tegenin gaat omdat ze ons klem zet. En voor elkaar bukken is niet direct iets wat wij zo graag willen. Zeker niet voor mensen uit een ander kerkverband.

*Wij hebben God op het hoogst misdaan,
Wij zijn van het heilspoor afgegaan,
Ja, wij en onze vaad'ren tevens;
Verzuimend alle trouw en plicht,
Vergramden God, den God des levens
Die zoveel wond'ren had verricht.*

Kunt u drie concrete voorbeelden geven hoe kerkelijke eenheid in verscheidenheid kan worden vormgegeven?

Zolang kerkelijke eenheid niet gerealiseerd kan worden, is er de mogelijkheid van hereniging in groepsverband, samenwerking in stichtingen, schoolbesturen, verenigingen, herdenking van historische feiten die voor beiden van belang zijn, en kerkdiensten die een gemeenschappelijk doel beogen. Deze dingen vinden alle in meer of mindere mate plaats.

De samensprekingen en samenwerking tussen diverse kerkverbanden die nu al jaren gehouden worden, hebben al diverse vruchten afgeworpen

Is de leer voldoende als basis van eenheid of moet ook de beleving ervan als basis van eenheid worden omschreven?

a. Het schijnt dat de leer het grootste knelpunt is in pogingen tot vereniging. Als er weinig verschil in de leer is, is geestelijke erkenning zeker een belangrijk element. Wij worden opgevoed in een kerkverband waarin bepaalde leerstellingen en een dogmatiek normgevend zijn. Als we belijdenis doen, wordt ons gevraagd: 'Verklaart en erkent gij de leer onzer Kerk, welke gij geleerd, gehoord en beleden hebt, voor de zaligmakende leer, overeenkomstig met de Heilige Schrift?' Als we daarop ja antwoorden doen we voor de Heere een eed. Sommigen verklaren vanwege deze eed, met een eerlijk geweten, ik zal nooit met een ander kerkverband meewerken tot vereniging. We moeten ons natuurlijk wel realiseren dat de vraag bij de belijdenis rust op de leer van de Schrift, zoals nader uitgelegd in de Drie Formulieren van Enigheid. Deze zijn vastgelegd op de Dordtse Synode. Tijdens deze Synode werd door de theologen gezocht naar een gemeenschappelijke leerstelling. Vanzelfsprekend bleef ruimte over voor persoonlijke visie op bepaalde teksten en tekstverbanden. Deze ruimte behoort bij de christelijke vrijheid, die gebaseerd is op het werk van God de Heilige Geest. Het lichaam van Christus wordt opgebouwd door de Geest met grote verscheidenheid in talenten, gaven en bedieningen. De aparte functies van de hand en de voet, van het oog en het gehoor krijgen de meeste waarde in samenwerking met het gehele lichaam. Zo wordt het Hoofd geëerd en het lichaam versierd. Paulus hecht daar grote waarde aan in zijn uitvoerige toelichting in 1 Korinthe 12. In die onderscheiden talenten ligt de grote wijsheid van onze dierbare Schepper en Herschepper. Heel het kerkelijk leven wordt daar samengevat in drie hoofdgenaden: geloof, hoop en liefde. Als we daarin proberen werkzaam te zijn in leer en leven, is in feite de grondslag gelegd van vereniging. Bijna elke kerk heeft zijn eigen dogmatiek of leerstellingen als noodzakelijke afbakening van eenheid. We moeten er wel van doordrongen worden dat deze niet volmaakt zijn. De ene dogmatiek, de ene kerk, de ene kerkenraad legt meer de nadruk op leerstellingen zoals Calvijn die heeft beschreven, de ander zoals dr. Comrie die leerde, en weer een ander legt de nadruk op leerpunten die ds. W. à Brakel ontvouwde. Nog anderen hechten hoge waarde aan de Schriftuitleg van de Puriteinse vaders. Deze persoonlijke vrijheid, overeenkomstig de manier waarop de Geest ons wil verlichten, moeten we niet in anderen veroordelen. Dat deed de Roomse kerk, die de vrijheid van consciëntie aan banden legde. We mogen de Geest niet beperken tot onze eigen persoonlijke visie en deze anderen dwingend voorschrijven. 'Ik ben van Luther, ik ben van Calvijn, ik ben het met Brakel eens en ik met Comrie. Een ander moet dan ook zo geloven.' Waar schrijft de Schrift dit voor? Laten wij eenstemmig zeggen: 'Ik ben van Christus'. Dit op de grondslag die de Heilige Geest door het geloof in ons hart gewerkt. En als de Geest Zijn werk in zondaarsharten doet, komen we telkens in ons leven weer op hetzelfde punt: we weten niet vanwaar Hij komt en ook niet waar Hij heengaat. De Heere gaat radicaal tegen onze waanwijsheid in en verheerlijkt Zich door Zijn eigen werk. Maar als wij zeggen, dat we geen zonde (geen dwaling) hebben, dan verleiden wij onszelf en de waarheid is in ons niet. Wij hebben de wijsheid niet in pacht. Och, dat de Opperste Wijsheid er Zelf aan te pas mocht komen!

b. En wat onze leefwijze en beleving betreft, we worden in een samenspraak met anderen niet verplicht om een wereldse levenswijze of dwalingen goed te praten. Maar sterke nadruk leggen op bevinding met een uitwendig vroom levensgedrag e.d. en intussen liegen, lasteren en in verborgen zonden leven, dat is juist iets wat veel verdeeldheid zaait.

Wat doet u zelf tegen de kerkelijke verdeeldheid?

Publiceren; met het doel om samen terug te keren naar de levende God, de God van onze vaders, enz.

Welke Schriftgedeelten zijn voor u bepalend inzake uw kerkelijk denken?

Teksten die me persoonlijk veel hebben aangesproken in het kerkelijk leven, zijn de volgende: Hooglied 1:6-8. Ezechiël 3:23-27, Jes. 54:10: 'Want bergen zullen wijken en heuvelen wankelen, maar Mijn goedertierenheid zal van u niet wijken en het verbond Mijns vredes zal niet wankelen, zegt de Heere uw Ontfermer.' Iedere gouden appel in deze zilveren schaal van Jesaja is duurzaam en bemoedigend.

Hoe interpreteert u art. 28 van de NGB: 'Zo is het ambt aller gelovigen zich af te scheiden van hen die niet van de kerk zijn?'

De Nederlandse Geloofsbelijdenis volgt voornamelijk de Franse Geloofsbelijdenis. Hen die niet van de kerk zijn, zijn degenen die rooms-katholiek gebleven zijn. De Gereformeerde kerken in Frankrijk en in de Zuid- en Noordelijke Nederlanden beschouwden zichzelf als de enige ware kerk van Christus. Niet zo, alsof er geen ware gelovigen konden zijn in andere kerken en sekten in hun tijd.

Wat mogen we onder een ongedeelde christelijke en/of gereformeerde kerk of gemeente verstaan?

Eén centrale kerkenraad per woonplaats, die eventueel verdeeld wordt onder diverse kerkgebouwen. In de tijd van de Nadere Reformatie bestond de Hervormde Kerk in Middelburg uit zes wijkgemeenten, elk met een eigen kerkgebouw. De centrale kerkenraad bestond uit 12 predikanten, 24 ouderlingen en 24 diakenen. Er was een Waalse Gemeente met een eigen kerkenraad, maar aangesloten bij de classis Walcheren; een Schotse Gemeente, een Lutherse gemeente en een Doopsgezinde gemeente, elk met een eigen belijdenis. We mogen m.i. wel aannemen dat in elke gemeente kinderen van God leefden. Bovendien was er een Joodse Synagoge. Een krachtige stimulans in de eerste kerkenraad van de Hervormde kerk vanaf de Reformatie, waren twee Joodse zakenmannen, vanuit Antwerpen.

Hoe krijg je nu een ongedeelde Gereformeerde kerk/gemeentegroep bij elkaar?

Pleun Klein schreef zoiets als: 'Op menig kerkgebouw mag men een bordje plaatsen: door twist ontstaan.' Een oude zielsvriendin zei vroeger altijd: 'De onoprechtheid onder Gods volk en knechten is de grote breuk van de kerk'. Ja, daar ligt de grootste oorzaak. Als de levende kerk in de schuld zou komen voor de kerkelijke zonden en mocht naderen tot de hemelse Hogepriester om Zijn kleed aan te raken, dan konden we genezing verwachten. Ds. G. H. Kersten geeft ons een leerzame raad in het boek: 'Een getrouw woord', op blz. 311: 'Wat de Heilige Geest te zeggen heeft, roept tot de strijd. Hij spreekt van hen die overwinnen. Er is geen overwinnaar zonder strijd. Maar al te zeer had de gemeente, tot welke de Heere deze woorden richt, de wapens laten rusten; en waar zij dat doet, geeft zij de vijand voordeel en bereidt zij haar eigen ondergang. Want satan rust nooit. Hij gaat om, dag en nacht, als een briesende leeuw. Onophoudelijk is dan ook de gemeente tot de strijd geroepen. En dat geldt voor elke gemeente. Zij heeft uit te bannen die van God afhoereren; de wellustigen; de zondedienaars; ook de geestelijke hoereers; de valse leraars; degenen, die de Waarheid Gods verdraaien tot hun eigen verderf. Was Neêrlands kerk getrouw geweest, zij ware tot zulk een diep verval niet gekomen, als waarin zij zich thans bevindt; zij ware niet verwoest, en verscheurd, alsof iemand op de aarde iets gekloofd en gedeeld had. Zij zou gestaan hebben in de kracht Gods, gelijk zij stond, toen zij de remonstranten niet duldde en hen na bange strijd uitbande, de overwinning verkrijgende. Och, of des Heeren Geest nog vaardig

werd over haar, opdat zij de wapens aangordde en in de mogendheid des Heeren streed tot zij overwon. De ernst van de tijden roept te meer tot de strijd. Laat het er toch verre van zijn, dat ieder zich warmt bij de spranken van zijn eigen vuur en roept: 'Des Heeren tempel, des Heeren tempel, des Heeren tempel zijn deze.' Laat mij het mogen zeggen en herhalen, wat ik meermalen in ernst van de kansel heb uitgeroepen: Niet één brok van Neêrlands kerk heeft het recht te zeggen: 'Wij zijn de kerk in Nederland.' Indien ik twijfelde, of de Gereformeerde Gemeenten een openbaring van des Heeren kerk ware, ik had ze sinds lang verlaten. Maar integendeel, ik houd mij er vast van overtuigd, dat de Heere er Zijn kudde legert. Evenwel, die gemeenten zijn niet de kerk van Nederland. De kerk is gescheurd, en die scheur moet hersteld worden. Als in de dagen vanouds, toen God Zijn kerk in deze gewesten heeft gesticht, moet Neêrlands Sion één zijn; de kerk van de Reformatie. O, men zegge niet, gelijk sommige van haar leraars het van de kansel prediken: 'Op de Hervormde Kerk wordt gescholden; de anderen verheffen zich, als waren zij onberispelijk.' Want zo is het niet, althans niet in ons hart. Wij wensen niet te schelden, maar te wenen over Sions verval; wij wensen ook onze zonden en gebreken niet te bedekken; wij begeren samen in de schuld te komen voor Gods heilig aangezicht. Gods Woord roept ons tot een heilige oorlog; tot een oorlog tegen allen, die in de kerk niet mogen worden geduld. Werpt ze uit. Werpt ze uit die valse leraars, die de Waarheid Gods verdraaien; werpt uit die leden, die spotten met Gods Woord. Des Heeren Geest worde vaardig over ons en voere ons tot de overwinning en die overwint zal van het Manna eten, dat verborgen is en de witte keursteen ontvangen. Om de strijd te kampen, waartoe de Heere oproept, is het wel in de eerste plaats van node, dat degenen die de zuivere leer beminnen en voorstaan zich aaneensluiten en staan zullen, schouder aan schouder. Helaas, daarvan is het nog verre. Ja, een voortgaande verdeeldheid heerst er, zelfs onder Gods Volk en onder de leraars.'

Als het gaat om één ongedeelde gereformeerde kerk van Nederland, wat is dan uw hoop en verwachting?

Het anker van mijn hoop ligt in de Schrift en in de Auteur aan de rechterhand van de Vader. Voor de verwachting van Christus' kerk op aarde en in Nederland in combinatie met de bekering van Israël, is mijn verwachting onder meer gegrond in Romeinen 11:15.¹³⁶ 'Want indien hun verwerping is de verzoening van de wereld, wat zal de aanneming wezen anders dan het leven uit de doden?' Als de Heere belooft nieuw leven te geven aan de kerk van Christus in de wereld, wie zal het dan tegen kunnen houden? Zo God voor ons is, wie zal tegen ons zijn? Het is geen zaak van mensen, maar het is de zaak van God de Vader en Zijn Zoon. Daarom bidden wij: 'Onze Vader ... Uw koninkrijk kome!' De duivel en alle boze geesten stellen alles in het werk om dit grote werk te kunnen voorkomen. Zelfs de hoop en verwachting wil men liever uit de wereld hebben. Zou Ik het zeggen en niet doen? Spreken en niet bestendig maken? Als dat mag gebeuren, is er een ongedeelde kerk in Nederland.

Middelburg, 31 december 2012

W. Westerbeke

00—00—00—00—00

---

¹³⁶ Deze toekomstverwachting is beschreven in vier brochures. Één op grondslag van de kanttekeningen, één volgens de Puriteinen, één volgens de Nederlandse Oudvaders en ten slotte de verwachting door theologen vanaf het Réveil. Gratis te verkrijgen op: www.theologienet.nl.

Geachte dominee Van Wijk,¹³⁷

Wordt in uw gemeente over kerkelijke verdeeldheid nagedacht? Leeft die vraag ook onder uw collega-predikanten?

Nee, eigenlijk niet. Waarschijnlijk omdat hervormden het Samen op Weg proces achter de rug hebben. Het heeft veel verdriet gegeven en heeft uiteindelijk ook een scheuring teweeggebracht.

Gelooft u dat kerkelijke verdeeldheid zonde is?

Alles wat wij mensen voortbrengen is zonde, dus ook kerkelijke verdeeldheid. Toch is daarmee niet alles gezegd. Verdeeldheid in het verleden vindt meestentijds zijn oorsprong in een afwijken in de leer. Het was immers de legitimatie voor de Reformatie om met Rome te breken. Te zeggen dat dit schisma zonde is, zou voorbijgaan aan de beleving van velen die de Reformatie als een zegen hebben beschouwd. En nog steeds! Daarna is de kerk der Reformatie jammerlijk verdeeld. Het ging niet altijd om een leergeschild, ook nog wel eens om een eergeschild. Daarvan kun je met recht afvragen, wat de legitimatie daarvan is.

Gelooft u dat voortleven in kerkelijke verdeeldheid zonde is?

Als hervormde - met het Samen op Weg proces achter ons - zeg ik dat veel zonde is voortgekomen uit een gedwongen fusie. Eenheid is een geestelijke grootheid. Beter is het elkaar geestelijk te zoeken en te vinden dan een eenheid zoals de PKN voor ogen staat. Toen de Protestantse Kerk in Nederland een feit werd, werd duidelijk dat nooit eerder zo'n plurale basis werd gelegitimeerd. Een kerk die op papier één is, maar die vervolgens predikt dat een ieder zijn eigen weg mag gaan. Dat is geen eenheid. Echte eenheid is daar waar gebogen wordt onder hetzelfde Woord.

Kunt u een voorbeeld uit uw eigen leven geven, hoe u ervaren hebt dat de kerkelijke verdeeldheid de Heere onteert?

Daar waar men uit is op kerkleden van een ander kerkverband. Dat vind ik echt verschrikkelijk.

Wij leven in een tijd dat de Kerk der Reformatie jammerlijk is uiteen gevallen. Ziet u, met Gods hulp, mogelijkheden tot hereniging? Zo ja welke?

Nee, die zie ik niet. Ik zeg niet dat ze er niet zijn.

Tussen de verschillende Kerken zijn Deputaten aangesteld om met elkaar over hereniging te spreken. Wat verwacht u van deze samensprekingen?

Wij zijn nooit uitgenodigd.

Kan het moeizaam verloop van deze samensprekingen te maken hebben met onderling wantrouwen?

Ik denk dat er meer aan de hand is dan dat. Verdeeldheid is niet louter psychologisch te verklaren, in de loop der tijden zijn ook verschillen in de leer ontwikkeld. Dat laat zich zomaar niet uitwissen.

Wat zijn voor u de criteria om tot hereniging te komen?

---

¹³⁷ Ds. G. van Wijk is predikant binnen de Protestantse Kerk in Nederland te Dordrecht.

Misschien is het belangrijkste criterium wel dit: dat we alle inspanningen om tot hereniging te komen, staken. Voor mij zijn avonden als een Reformatie-avond, het klein convent, een gezamenlijke krant, de reformatische scholen, de Staatkundig Gereformeerde Partij de plaatsen waar ontmoeting is en een herkennen. Juist de inspanning van een hereniging zet een geestelijk zoeken van elkaar onder druk. Ik heb het zelf meegemaakt - en nog steeds - binnen het heilloze fusie-denken.

Kunt u drie concrete voorbeelden geven hoe kerkelijke eenheid in verscheidenheid kan worden vormgegeven?

Nee.

Is de leer voldoende als basis van eenheid of moet ook de beleving ervan als basis van eenheid worden omschreven?

Beleving laat zich niet dwingen.

Wat doet u zelf tegen de kerkelijke verdeeldheid?

Niet zoveel. Althans: niet actief. Ik kom overal waar ik word gevraagd en waar ik welkom ben. Ik zie het als genade van boven, als dat tot wederzijds genoegen mag zijn.

Welke Schriftgedeelten zijn voor u bepalend inzake uw kerkelijk denken?

Voor mij zijn dat de Schriftgedeelten die betrekking hebben op het verbond van Gods genade. Als wij klaar zijn met een kerk, wil het nog niet zeggen dat God er klaar mee is.

Hoe interpreteert u art. 28 van de NGB: "Zo is het ambt aller gelovigen zich af te scheiden van hen die niet van de kerk zijn"?

We moeten deze regels van Guido de Brès goed interpreteren. Hij schrijft dit tegen de achtergrond van het schisma met de rooms-katholieke kerk. Hij wil bewijzen: wij zijn geen scheurmakers. Wij hadden de dure plicht met de afgodendienst te breken.

Wat mogen we onder een ongedeelde christelijke en/of gereformeerde kerk of gemeente verstaan?

Het is hoofdzakelijk een geestelijke entiteit.

Als het gaat om één ongedeelde gereformeerde kerk van Nederland. wat is dan uw hoop en verwachting?

Mijn hoop is er niet voor de kerk, maar wel voor de Kerk. En, niet te vergeten: Israël. Eenheid komt niet van beneden, maar van boven. De Heere Jezus zegt: 'En Ik, zo wanneer Ik van de aarde zal verhoogd zijn, zal hen allen tot Mij trekken.'

Dat wil voor mij dit zeggen dat de ware eenheid gevonden wordt in een prediking waar het gaat om de verhoogde en de gekruisigde Christus.

Dordrecht, 24 november 2012

Ds. G. van Wijk

00—00—00—00

Geachte heer Zevenbergen,¹³⁸

Wordt in uw gemeente over kerkelijke verdeeldheid nagedacht?

De Oud Gereformeerde Gemeente in Nederland heeft als kerkverband zich in het verleden nooit theologisch en organisatorisch geprofileerd. De Ledeboeriaanse gedachte van een 'noodkerk' en de gewenste terugkeer naar de vaderlandse kerk hebben bijgedragen aan die positiebepaling. Hoewel dat besef nauwelijks meer leeft, blijft men over het algemeen de kerkelijke verdeeldheid veroordelen. In mijn gemeente heeft meer dan dertig jaar ouderling J. van Dam gediend. Hij schreef in het Reformatorisch Dagblad (6 mei 1977) een artikel met de titel 'De ziekte van het kerkisme. Een oudgereformeerde visie'. De titel spreekt voor zich. Het is een artikel waar ik mij volledig in kan vinden. Kerkisme is onze gemeente van Kinderdijk vreemd. Dat blijkt onder andere uit de keuze van preken voor de leesdiensten. Dat blijkt ook uit het feit, dat predikanten uit andere kerkverbanden voor speciale doelen mogen voorgaan. Waar de mogelijkheid van samenwerking zich voordoet op plaatselijke en landelijk niveau, zal die gezocht worden als de Waarheid geen afbreuk wordt gedaan.

Gelooft u dat kerkelijke verdeeldheid zonde is?

In Gods Woord vind ik geen pleidooi voor verdeeldheid. De eenheid in Christus (Joh. 17:20,21) of om met de woorden van de kanttekenaren te spreken de eenheid wat betreft de weldaden van Christus (Gal. 3:28/k.121) staat in het hogepriesterlijk gebed. Christus bidt om die eenheid. Zouden wij er dan niet naar moeten staan? De ongelovigen moeten door die eenheid aangelokt worden om Christus als de ware Messias te erkennen en Zijn leer aan te nemen (Joh. 17:21/k.54). De eenheid van hart en ziel vinden we ook in Hand. 4:32. Paulus waarschuwt voor scheuringen op lichtvaardige gronden (1Kor. 1:10-13; 3:3-9). Verwijdering op grond van uitwendige zaken rekent hij tot de werken des vleses (Gal. 5:20). Nijd, twist en tweedracht is wandelen naar het vlees en naar de mens (1 Kor. 3:3-9). Daar hoort ook bij het onderscheid maken tussen Gods knechten van wie bekend is dat zij beiden de waarheid preken (Paulus en Bárnabas).

Wat ik wel lees, is dat verdeeldheid een gevolg is van de zonde. Het uiteenvallen van Israël in het twee- en tienstammenrijk ging niet buiten Gods voorzienigheid om, maar was wel een gevolg van het goddeloze handelen van Rehábeam. De Heilige Geest zei: 'Zondert Mij af beide Bárnabas en Saulus tot het werk waartoe Ik hen geroepen heb' (Hand. 13:2). Toch staat er: 'Er ontstond dan een verbittering, alzo dat zij van elkander gescheiden zijn' (Hand. 15:39). Treffend is wat de kanttekenaren daarover opmerken. Dat is die heilige mannen overkomen door menselijk zwakheid, maar het Evangelie werd in Gods voorzienigheid in diverse plaatsen tegelijk verkondigd (Hand. 15:39/k.89). De mens blijft verantwoordelijk en dat betekent schuld. God volvoert Zijn raad dwars door alle menselijke gebreken en zonden heen.

Wat ik ook lees, is dat een breuk soms onvermijdelijk is vanwege ketterijen. Paulus schrijft aan de gemeente van Korinthe: 'Want er moeten ook ketterijen onder u zijn, opdat degenen die oprecht zijn, openbaar mogen worden onder u' (1 Kor. 11:19). De kanttekenaren zeggen daar genoeg over. Maar ook die verdeeldheid is een gevolg van de zonde. De leugenleer is zonde voor God. Verdeeldheid is niet los te denken van de zonde als oorzaak. Gods kinderen behoren één te zijn. Als dat niet het geval is, dan is dat zonde. Maar als er verdeeldheid is tussen bijv. hen die de Drie-eenheid van God loochenen en hen die de Drie-eenheid van God

---

¹³⁸ Drs. P. A. Zevenbergen is ambtsdrager van de Oud Gereformeerde Gemeente te Alblasserdam. Werkzaam in het onderwijs en de politiek.

belijden, dan zie ik dat niet als zonde, maar als een Bijbelse eis van hen die volgens de Waarheid willen leven.

Gelooft u dat voortleven in kerkelijke verdeeldheid zonde is?

Verdeeldheid is zonde voor zover ze ingaat tegen de eenheid waarvoor Christus bidt. Hij bidt om de eenheid van Zijn volk. Het voortleven in die verdeeldheid is dan ook zonde te noemen. Verdeeldheid tussen kinderen van God is een oordeel.

Kunt u een voorbeeld uit uw eigen leven geven, hoe u ervaren hebt dat de kerkelijke verdeeldheid de Heere onteert?

Jarenlang mocht ik deel uit maken van het gemeentebestuur in Alblisserdam. De PvdA-fractie kenmerkte zich in mijn tijd door grote interne verdeeldheid. Voor een college van Burgemeester en Wethouders met onder andere de PvdA als collegepartij, was dat lastig werken. Toen ik in de wandelgangen een opmerking daarover maakte tegen een vooraanstaand PvdA-lid, kreeg ik te horen: 'Heb je de verdeeldheid binnen jullie kerken wel eens bekeken?' Zo kijkt de wereld dus naar de gereformeerde gezindte: een verdeeld huis. Er gaat in dat opzicht weinig wervingskracht van de kerk uit. Christus roept op tot eenheid. Zijn gekenden zijn verdeeld! Dat is niet tot Gods eer.

Wij leven in een tijd dat de Kerk der Reformatie jammerlijk is uiteen gevallen. Ziet u, met Gods hulp, mogelijkheden tot hereniging? Zo ja, welke?

Bij de Heere zijn alle dingen mogelijk. Ds. Mallan zei eens in een interview: 'Wat werkelijk één is, brengt de Heere ook vanzelf wel bij elkaar. Het ware leven trekt elkaar aan. (...) Willen we met elkaar verder gaan, dan zullen we het over de leer eens moeten zijn'. En als het gaat om streven naar kerkelijke eenheid zei ds. J. van der Poel: 'In het donker geen stappen zetten'. We moeten het maar niet verwachten van een soort activisme. Gebed is nodig. Ik denk aan Daniël die regelmatig voor het voetlicht gebracht wordt als het gaat om politieke zaken, maar zelden als het gaat over kerkelijke zaken. Hij zat met zijn volk in Babel en niet in Jeruzalem, waar God woonde. Zijn gestalte hebben wij in het kerkelijke leven nodig: 'Wij hebben gezondigd, en hebben onrecht gedaan, en goddeloos gehandeld en gerebelleerd, met af te wijken van Uw geboden en van Uw rechten. En wij hebben niet gehoord naar Uw dienstknechten, de profeten, die in Uw Naam spraken tot onze koningen, onze vorsten en onze vaders, en tot al het volk des lands' (Daniël 9:5 en 6).

Tussen de verschillende Kerken zijn Deputaten aangesteld om met elkaar over hereniging te spreken. Wat verwacht u van deze samensprekingen?

Het is van wezenlijke waarde elkaar te kennen en met elkaar te spreken. Onbekend maakt onbemind. Met elkaar in gesprek blijven zal niet direct leiden tot kerkelijke hereniging of vereniging. Dat verwacht ik niet. Samenwerking op het punt van ethische kwesties en in onze verhouding tot de overheid is verstandig en versterkt het getuigenis van de kerk naar de wereld. Als een minister vanuit drie verschillende kerken deputaten separaat van elkaar op bezoek krijgt die voor hetzelfde pleiten, geeft dat toch op z'n minst verwarring.

Kan het moeizaam verloop van deze samensprekingen te maken hebben met onderling wantrouwen?

Ongetwijfeld! Ds. Lamain schrijft in zijn boekje 'Rondom het kerkelijk leven': 'Haat en nijd, twist en tweedracht, verdenking en verdachtmaking, liefdeloos oordelen en veroordelen, vervult de boezem van Gods Kerk in de tijden die wij beleven. Het vechten voor hout en steen geeft hete hoofden en koude harten.' Oordelen en veroordelen vindt meestal plaats zonder waarneming van de Bijbelse plicht elkaar aan te spreken en eerst nauwkeurig in

beeld te brengen wat de ander beoogt. Dan ontstaan karikaturen. Met een beroep op de Waarheid de richtlijn van de Waarheid niet volgen kan niet. De methode van generalisering die in de politiek leidt tot populisme is in de gereformeerde gezindte ook nadrukkelijk aanwezig. Alles over één kam scheren en veroordelen is on-Bijbels.

Wat zijn voor u de criteria om tot hereniging te komen?

Zojuist sprak ik al over hereniging of vereniging. Sommige kerken binnen de gereformeerde gezindte zijn niet uit elkaar voortgekomen. Misschien is daarom vereniging een beter woord. Ik wil slechts één punt noemen. Als het gaat over de kern van het geloofsleven, moet er eenheid zijn, geestelijke eenheid wel te verstaan. Geestelijke eenheid relativeert uiterlijke verschillen. Als het wonder van genade niet in alle zuiverheid naar voren komt, is vereniging niet verstandig. De inhoud van de prediking moet worden gekenmerkt door de verheerlijking van God en de vernedering van de mens.

Paulus schrijft: 'En ten laatste van allen is Hij ook van mij, als van een ontijdig geborene, gezien. Want ik ben de minste van de apostelen, die niet waardig ben een apostel genaamd te worden, daarom dat ik de gemeente Gods vervolgd heb' 1 Kor. 15:8 en 9). God maakt geen hoog bekeerde mensen. Het ware leven kenmerkt zich door de inwendige strijd (Rom. 7:14-26). Als dergelijke noties in de prediking van een kerkverband of in een deel ervan niet te vinden zijn, dan is vereniging of hereniging niet aan te bevelen. Dat levert namelijk een valse eenheid op en nieuwe breuken.

Kunt u drie concrete voorbeelden geven hoe kerkelijke eenheid in verscheidenheid kan worden vormgegeven?

Laten we binnen de gereformeerde gezindte proberen op het terrein van onderwijs, zorg, politiek en Bijbelvertaling elkaar vast te houden en laten wij proberen het onnodige polariseren, het praktiseren van zelfgenoegzaamheid, het maken van bijzaken tot geloofszaken en het verabsolueren van het eigen standpunt te vermijden. Gehoorzaamheid aan het Woord is van wezenlijk belang. Persoonlijk heb ik er geen probleem mee als predikanten uit een ander kerkverband in de gemeente van Kinderdijk voor bepaalde doelen voorgaan. Rond de vorige eeuwwisseling gingen Ledeboerianen voor in de kruisgezinde gemeenten en Kruisgezinden in Ledeboeriaanse gemeenten. Als de inhoud van de prediking gelijk is aan die van Paulus dan kan er geen bezwaar zijn: 'Doch wij prediken Christus de Gekruisigde, de Joden wel een ergernis, en de Grieken een dwaasheid'(1 Kor. 1:23).

Als de inhoud van de prediking de godsdienstige en wereldwijze mens er buiten plaatst en Christus en Zijn werk in het hart van goddelozen centraal stelt, wie kan dan bezwaar maken? Kerkelijke eenheid in verscheidenheid kan m.i. ook gestalte krijgen door het eerlijk benoemen van de verschillen, maar ook door eerlijk de overeenkomsten voor het voetlicht te brengen.

Is de leer voldoende als basis van eenheid of moet ook de beleving ervan als basis van eenheid worden omschreven?

Naar mijn gedachte beide, want leer en geloofsbeleving kunnen niet uit elkaar getrokken worden. Het is toch niet voor niets dat op catechisatie de geloofsleer aan de orde komt? In de gereformeerde gezindte neemt iedereen Gods Woord en de Drie Formulieren van Enigheid tot uitgangspunt, terwijl de geloofsbeleving soms volstrekt uiteenloopt. Als we werkelijk wisten en uitleefden wat in de Drie Formulieren van Enigheid op grond van Gods Woord staat, zou er toch meer eenheid in geloofsbeleving moeten zijn.

Er zijn leerstukken die de grond van de zaligheid niet raken. Daar moet ruimte voor blijven. De Dordtse vaders lieten ruimte voor het infra- en supralapsaristische standpunt. Ik kan mij

niet aan de indruk onttrekken dat binnen de Gereformeerde Kerk in de zeventiende eeuw ook alle standpunten niet uniform waren.

Wat doet u zelf tegen de kerkelijke verdeeldheid?

In het dagelijkse leven en in het bestuurlijke werk ben ik bezig in een interkerkelijke omgeving. Eerlijkheid en helderheid naar elkaar is geboden. Het gaat niet om het uitdragen van eigen kerkelijke standpunten, maar om het aanspreken van elkaar op wat Gods Woord en de Drie Formulieren van Enigheid ons voorhouden. In biddend opzien de eenheid zoeken, waar dat mogelijk is. Dat is de opdracht.

Welke Schriftgedeelten zijn voor u bepalend inzake uw kerkelijk denken?

Schriftgedeelten waarin de eenheid benadrukt worden, zoals in Éfeze 4:1-6: "Zo bid ik u dan, ik, de gevangene in de Heere, dat gij wandelt waardig der roeping met welke gij geroepen zijt; Met alle ootmoedigheid en zachtmoedigheid, met lankmoedigheid, verdragende elkander in liefde; U benaastigende te behouden de enigheid des Geestes door de band des vredes. Eén lichaam is het en één Geest, gelijkewijs gij ook geroepen zijt tot één hoop uwer roeping; Eén Heere, één geloof, één doop, Eén God en Vader van allen, Die daar is boven allen en door allen en in u allen'. Schriftgedeelten waarin de juiste wijze van omgang getoond wordt. Indrukwekkend vind ik altijd de woorden van Jacobus 3:13: 'Wie is wijs en verstandig onder u? Die bewijze uit zijn goeden wandel zijn werken in zachtmoedige wijsheid. Maar indien gij bitteren nijd en twistgierigheid hebt in uw hart, zo roemt en liegt niet tegen de waarheid. Deze is de wijsheid niet die van boven afkomt, maar is aards, natuurlijk, duivels. Want waar nijd en twistgierigheid is, aldaar is verwarring en alle boze handel. Maar de wijsheid die van boven is, die is ten eerste zuiver, daarna vreedzaam, bescheiden, gezeglijk, vol van barmhartigheid en van goede vruchten, niet partijdig oordelende, en ongeveinsd. En de vrucht der rechtvaardigheid wordt in vrede gezaaid voor degenen die vrede maken'. Gods Woord houdt het juiste verband tussen de waarheid en de vrede voor. In Zacharia kunnen we lezen, dat de Heere zegt: 'Hebt dan den waarheid en den vrede lief' (Zacharia 8:19). De Waarheid en de vrede mogen niet los van elkaar gezien worden.

Hoe interpreteert u art. 28 van de NGB: 'Zo is het ambt aller gelovigen zich af te scheiden van hen die niet van de kerk zijn?'

Als bewijstekst staat Jesaja 52:11-12 genoemd met de bekende woorden 'Vertrekt, vertrekt, gaat uit vandaar'. De kanttekenaren wijzen op het verlaten van het lichamelijke en geestelijke Babel. Deze woorden onderstrepen des te meer de opdracht zich te voegen bij de Kerk 'en opdat dit te beter zou kunnen onderhouden worden'. De passage is geen aanmoediging tot afscheiding, maar behelst de roeping zich te voegen bij de ware Kerk en afstand te nemen van dwalingen en werelds gezelschap. De verleidingen zijn wat dat betreft groot.

Wat mogen we onder een ongedeelde christelijke en/of gereformeerde kerk of gemeente verstaan?

Gods Woord spreekt niet van een kerkverband of kerkgenootschap. De kern van het kerk-zijn ligt in de plaatselijke gemeente. Voor het kerk-zijn is samenleving met andere gemeenten van betekenis voor een geordend kerkelijk leven. De eenheid moet allereerst te vinden zijn in de kerkelijke gemeente. Vervolgens is voor een geordend kerkelijk leven eenheid in een kerkverband een onmisbare factor.

Als het gaat om één ongedeelde gereformeerde kerk van Nederland, wat is dan uw hoop en verwachting?

De geestelijke eenheid van Gods volk loopt door allerlei kerkverbanden heen. Ik verwacht niet dat kerkverbanden tot vereniging of hereniging komen. Daarvoor zijn kerkverbanden qua ligging en cultuur uit elkaar gegroeid en daarvoor zijn ook soms de verschillen binnen kerkverbanden te groot geworden. De toenemende druk van buiten zou weleens door de Heere gebruikt kunnen worden om Zijn volk bijeen te brengen. De Heere heeft gesproken: 'De bedroefden om der bijeenkomst wil zal Ik verzamelen' (Zefánja 3:18).

Alblasserdam, december 2012

Drs. P. A. Zevenbergen

00—00—00—00

Geachte dominee Zuijlekom,¹³⁹

Wordt in uw gemeente over kerkelijke verdeeldheid nagedacht? Leeft die vraag ook onder uw collega-predikanten?

Daar wordt zeker over nagedacht. Vanuit onze kerken zijn veel contacten met de CGK, en ook met de NGK. Je ziet dat er steeds meer samenwerking komt. Je ziet hoe gemeenten naar elkaar toegroeien.

Gelooft u dat kerkelijke verdeeldheid zonde is? Gelooft u dat voortleven in kerkelijke verdeeldheid zonde is?

Je moet toch echt heel wat uit je Bijbel knippen om vol te kunnen houden dat kerkelijke verdeeldheid geen zonde is. Denk aan 1 Korinthe 1, hoe Paulus scherp is tegen vorming van groepen en het je apart van anderen organiseren, of je profileren met bepaalde voorgangers. Denk aan het gebed van de Heere¹⁴⁰ Jezus in Joh 17: opdat zij één zijn. Daarbij komt zelfs de geloofwaardigheid van het evangelie in geding: opdat de wereld gelooft dat U, Vader, Mij gezonden hebt. Denk aan Éfeze 4 en al die andere oproepen in apostolische brieven om elkaar lief te hebben, de ander uitnemender te achten dan jezelf. Dan bestaat het toch niet dat we vasthouden aan onze eigen denominatie, dat wij kunnen oordelen over anderen dat eenheid met hen niet verantwoord is. We zouden ons meer in elkaar moeten verdiepen dan elkaar de maat te nemen.

Kunt u een voorbeeld uit uw eigen leven geven, hoe u ervaren hebt dat de kerkelijke verdeeldheid de Heere onteert?

Mensen (van buiten de kerk) die je aanspreken op kerkelijke verdeeldheid, omdat ze vinden dat christenen zich daarmee ongeloofwaardig maken. Je zegt te geloven in één Heere, maar je loopt elkaar voorbij. Je haalt allemaal je eigen gelijk uit de Bijbel. Wij leven in een tijd dat de Kerk der Reformatie jammerlijk is uiteen gevallen.

Ziet u, met Gods hulp, mogelijkheden tot hereniging? Zo ja welke?

Begin klein. Wij zijn binnen de GKV begonnen met de CGK. Er groeit nu al een heleboel eenheid. We ervaren het met de NGK in toenemende mate. Laten er op grondvlak gesprekken ontstaan. Geniet van gesprekken die je zelf hebt met mensen in andere kerken als zij de Heere liefhebben. En kijk hoe je dat kunt uitbouwen.

Tussen de verschillende Kerken zijn Deputaten aangesteld om met elkaar over hereniging te spreken. Wat verwacht u van deze samensprekingen?

Deputaten zijn een goed middel om structuur in gesprekken aan te brengen. Ze kunnen diepgang bieden bij het bespreken van onderwerpen. Ze kunnen kerken stimuleren.

Kan het moeizaam verloop van deze samensprekingen te maken hebben met onderling wantrouwen?

Zeker. Maar een reëel gevaar is dat voorgangers zich ook laten leiden door de wensen van hun eigen achterban.

Wat zijn voor u de criteria om tot hereniging te komen?

---

¹³⁹ Ds. J.A. Zuijlekom is predikant van de Gereformeerd Vrijgemaakte Kerk te Dordrecht. Deputaat voor kerkelijke eenheid.

¹⁴⁰ Ds. Zuijlekom gebruikt zelf de naam Heer. In overleg met hem heb ik gekozen van voor de spelling Heere.

De ander zal Christus moeten aanvaarden als Heere in zijn leven. Wij leven en denken in de lijn van de kerken van de Reformatie. Daarmee zijn we ontzettend gezegend. Het houdt me echter wel bezig dat er tegenwoordig ook veel medelanders zijn uit andere tradities. Zij kennen de Gereformeerde traditie niet. En toch deel ik met velen van hen mijn liefde voor Christus.

Kunt u drie concrete voorbeelden geven hoe kerkelijke eenheid in verscheidenheid kan worden vormgegeven?

Ik weet niet precies waar u op doelt. In elk geval kun je – ook al zit je niet bij elkaar in één kerk – op allerlei manieren elkaar ontmoeten. Binnen de Raad van Kerken. Bij de herdenking van de Bevrijding. Bij de bespreking van ethische onderwerpen, enz. enz. Maar dat is ten diepste geen kerkelijke eenheid. Dan ben ik vaak op persoonlijke titel bezig. Het is goed om andere christenen te ontmoeten en met hen van gedachten te wisselen. Maar noem dat geen kerkelijke eenheid.

Is de leer voldoende als basis van eenheid of moet ook de beleving ervan als basis van eenheid worden omschreven?

Om te beginnen: leer en beleving kun je, mag je natuurlijk niet losmaken van elkaar. Dat maakt dat de vraag voor mij al wat vreemd is. De leer staat in onze tijd niet best bekend: taai als leer, dor, droog. Bij de echte Schriftuurlijke leer gaat het ten diepste echter om kennis van de levende God. Geen dorre dogma's, maar je mogen verdiepen in de levende God Die met zijn genade altijd voorop gaat. Hij schiep hemel en aarde. Voor de mens een bijzonder huis om in te wonen. Hij zocht de mens weer op toen de mens met zijn God had gebroken, en toen die mens zich echt rampzalig gemaakt had. Dat is ook het wonder van de kerk: God zoekt mensen weer op, bindt mensen aan Zich, en bindt hen aan elkaar. Dat vraagt om eenheid van die kinderen. Om kerkelijke eenheid. Wie die Bijbelse leer beleeft, kan ten diepste geen vrede hebben met de verdeeldheid van kinderen van God. In de loop van de tijd is de Bijbelse leer ook verder omschreven. In tijden van strijd moest de leer verdedigd worden. In tijden van misverstaan moest ze worden uitgelegd. De kerken hebben belijdenissen opgesteld. Er zijn door synodes uitspraken gedaan. Leeruitspraken. Preciseringen. Om vrede te dienen. Maar vaak ontstond opnieuw een breuk. Het eigenlijke doel (de eenheid van geloof) werd niet bereikt.

Ik geloof dat de drie Formulieren van Eenheid ons heel veel bieden. Op basis daarvan is eenheid mogelijk. Maar in het licht van die Formulieren van Eenheid is tegelijk verschil in beleving mogelijk. De beleving wordt mee bepaald door afkomst, milieu waarin je opgroeide, studeerde, waar je in deze wereld hebt gewoond, waar je hebt gewerkt, enz. enz. Mensen beleven allerlei verschillende dingen in hun leven. En die verschillende belevenissen bepalen mee de beleving van het geloof, van de leer. Daar moet ook ruimte voor zijn. Het is nodig dat christenen elkaar vertrouwen geven, en zo bereid zijn naar elkaar te luisteren. Met elkaar in gesprek te gaan en te blijven. Ik ben met overtuiging gereformeerd. Ik hoop het te blijven ook. En tegelijk wil ik de manier waarop ik het gereformeerd zijn in 'mijn' kerk heb meegekregen, ook graag zien in het licht van de tijd en de strijd die mijn voorouders gevoerd hebben. Dan kan ik ook relativieren. En relativieren is niet dat je over (wezenlijke) dingen heel luchtig gaat doen. Ook niet dat je wat lacherig doet over je eigen verleden. Want relativieren heeft voor mij ook de notie van: relaties (daar heb je het woord 'relativeren' weer!) serieus nemen, en daarin willen leren. Goed luisteren, ook naar mensen met wie de Heere een andere weg ging. Elkaar dienen met je rijkdom. En leren van anderen.

Wat doet u zelf tegen de kerkelijke verdeeldheid?

Samenbindend bezig zijn in eigen gemeente. Werk als deputaat kerkelijke eenheid. Gesprekken plaatselijk met CGK. Mij verdiepen in wat anderen beweegt.

Welke Schriftgedeelten zijn voor u bepalend inzake uw kerkelijk denken?

Johannes 17 en Éfeze 4.

Hoe interpreteert u art. 28 van de NGB: 'Zo is het ambt aller gelovigen zich af te scheiden van hen die niet van de kerk zijn?' Wat mogen we onder een ongedeelde christelijke en/of gereformeerde kerk of gemeente verstaan? Als het gaat om één ongedeelde gereformeerde kerk van Nederland. wat is dan uw hoop en verwachting?

Art. 28 stamt uit de tijd van de Reformatie. Je moest je toen afscheiden van de rooms-katholieke kerk. Maar lees ook hoe je eenheid van de Geest moet onderhouden door de band van de vrede (vgl. Éf. 4:3). De grenzen van de kerk mogen alleen worden bepaald vanuit de waarheid in Christus. Wie Hij niet uitsluit, mogen wij ook niet uitsluiten; en wie Hij niet insluit, mogen wij niet insluiten. Het gaat erom dat je leeft uit de volheid van Christus. Daar heb je de andere heiligen bij nodig (Éf. 3:18). Daarom kan de kerk nooit eenzijdig worden. De katholiciteit van de kerk betekent dat ze juist veelzijdig is. Een kerk met veel verscheidenheid. Geen uniformiteit. De heilige huisjes die we zelf hebben opgetrokken, moeten worden afgebroken. Bid erom dat de Heere je ogen opent voor wat heilige huisjes zijn, en waar het werkelijk gaat om de heiligheid van Zijn huis. Bid om onderscheidingsvermogen.

Dordrecht, december 2012

Ds. A.J. Zuilekom

00—00—00—00

Evaluatie interviews

Het niet de bedoeling om in deze evaluatie op alle gestelde vragen in te gaan. Uiteraard is het merkbaar dat alle geïnterviewden hun eigen kerkelijke achtergrond hebben. Dat maakt de vraag over de verdeeldheid bijzonder boeiend. Op enkele vragen wil ik nader ingaan. Bijvoorbeeld: Wordt in uw gemeente over kerkelijke verdeeldheid nagedacht? Deze vraag werd door bijna allen positief beantwoord. Dat is natuurlijk verblijdend. Over de vragen: Is kerkelijke verdeeldheid zonde en is voortleven daarin zonde? werd verschillend gedacht. Het was niet altijd het geval. Alles van de mens is zonde. Verdeeldheid is een gevolg van de zonde. Het is wel een oordeel van God! Je moet toch echt heel wat uit je Bijbel knippen om vol te kunnen houden dat kerkelijke verdeeldheid geen zonde is. Hoe men over deze antwoorden moet denken, is natuurlijk de vraag.

Sommigen gingen in op de vraag over 'kansel openstelling' Dit had te maken met de vraag: Als het gaat om één ongedeelde gereformeerde kerk van Nederland, wat is dan uw hoop en verwachting? In een enkele gemeenten is dat reeds het geval. Zij het soms namens de SGP, een stichting of een zendingsgenootschap. Ook de Christelijke Gereformeerde Kerken en de Hersteld Hervormde hebben hierover afspraken gemaakt.

Voor mij zou het een wonder zijn wanneer hier meer over nagedacht zou worden. Immers, wat is nu toch het verschil? Waarom kunnen predikanten wel samen op een kansel staan bijvoorbeeld tijdens hervormingsavonden, maar zondags en in weekdiensten niet? Hun opvatting over 'de rechtvaardiging van de goddeloze' is toch naar ik hoop gelijk gebleven? Al kan over de 'orde des heils' mogelijk enig verschil in denken zijn.¹⁴¹ In ieder geval zou 'openstelling van kansels' tot bevordering van kerkelijke eenheid kunnen dienen. Daarbij begrijp ik ook dat enige voorzichtigheid van groot belang is. Een vraag die hiermee in verband staat is: Welke richtlijnen mag of moet men dan hanteren om predikanten uit een ander kerkverband te laten voorgaan in de erediensten? Is de richtlijn alleen de Schrift en de daarop gegronde belijdenisgeschriften of gaat het om een bepaalde predikant die ons wel goed in het gehoor ligt?

---

¹⁴¹ A. van Belzen, 'Bevindingen, gesprekken over de orde van het heil', De Groot Goudriaan 2012.

HOOFDSTUK 8

Hoop en Verwachting

Het hiervoor beschreven onderwerp over kerkelijke verdeeldheid, heeft al jaren mijn intense belangstelling. Het had en heeft steeds een plaats in mijn persoonlijke gebed. In gesprek met vrienden kwam het regelmatig aan de orde. De meningen waren hierover nogal verdeeld en bestonden onder meer uit de volgende tegenwerpingen:

1. Denk maar niet dat eenheid der kerken ooit zal plaatsvinden.
2. De onderlinge verschillen tussen de kerken zijn immers te groot.
3. Er bestaan veel te veel gevoeligheden, het kan echt niet.
4. Het onderlinge wantrouwen valt toch niet te doorbreken.
5. Velen hebben er geen behoefte aan, ze vinden het wel goed zo.
6. De echte nood van de kerkelijke verdeeldheid wordt niet gevoeld, dus!
7. Het geeft alleen ellende, want een ieder zoekt toch zijn eigen gelijk.
8. Vroeger werd er wel veel meer voor gebeden, het leefde toen meer.
9. De kerk is al één en wij kunnen zelf toch geen eenheid bewerken.

Een andere veel gehoorde opmerking is, 'Er zal straks niet worden gevraagd van welke kerk of gemeente je lid bent geweest.' Men bedoelt met het woord 'straks' naar ik aanneem het oordeel dat God zal vellen bij het sterven of wanneer bij de wederkomst van Christus allen worden geoordeeld. Maar klopt zo'n opmerking? Hoe weet men dat zo zeker? Zal Christus ons naar alles wat wij gedaan of nagelaten hebben geen rekenschap afvragen? Volgens mij geven deze opmerkingen of tegenwerpingen meer een zekere verlegenheid aan. Het vraagstuk van kerkelijke verdeeldheid is immers uiterst complex. Dat is het althans wel door mensen geworden. Zou het niet zo zijn dat er onder velen als het gaat over de kerkelijke verdeeldheid een zekere moedeloosheid, een vermoeidheid bestaat? Het duurt maar voort!¹⁴²

Hoopvolle tekenen

Men kan zich afvragen of er dan in deze geen hoopvolle tekenen zijn. In een zeker opzicht wel. Gelukkig kun je lezen van ontmoetingen van christenen die elkaar op vakantie of op anderen bijeenkomsten hebben ontmoet, waarbij een gesprek van hart tot hart kon plaatsvinden.¹⁴³ Een ander voorval stond te lezen in de Gezinsgids. Tijdens een ontmoeting waren jongeren van de Oud Gereformeerde Gemeenten en de Gereformeerde Gemeenten in Nederland in grote eensgezindheid bij elkaar. Te denken valt ook aan een persoonlijk getuigenis van schuld dat mij werd toegestuurd.¹⁴⁴ Paulus zegt in 1 Korinthe 1:10: 'Maar ik bid u broeders, door de Naam van onze Heere Jezus Christus, dat gij allen hetzelfde spreekt en dat onder u geen scheuringen zijn; maar dat gij samengevoegd zijt in eenzelfde zin en in eenzelfde gevoelen. HEERE, vergeef ons in datgene waardoor wij reden gegeven hebben dat anderen ons verstoten hebben, of waardoor anderen zich van ons hebben verwijderd'.

Dreven we onze eigen zin en wil niet te veel door? Betoonden we ons meesterachtig (Jak. 3:1) of beoefenen wij geen zelfverloochening? Wil onze grote hoogmoed en eigenzinnigheid vergeven. Hebben we ons liefdeloos gedragen, waren wij verbitterd tegen hen die ons onrecht aandeden? Hebben wij niet gebeden voor onze vijand, of voor hen die onze vijanden niet waren maar die wij als zodanig beschouwden? Ach, verzoen onze ongerechtigheden,

---

¹⁴² Reformatorisch Dagblad, 8 dec. 2012. Column 'Verbonden'. De eenheid ligt in de naam van Jezus. 'De zaligheid ligt niet in de vraag of ik Bonder, lid van de Gereformeerde Gemeenten of van een andere kerkelijke denominatie ben, maar of ik persoonlijk, uit genade, Jezus Christus mag kennen als mijn Heere'.

¹⁴³ Reformatorisch Dagblad, 21 mei 2012, 'Kleine oecumene in Lochems hotel'.

¹⁴⁴ W. Westerbeke.

want die zijn groot. Wij hebben de breuken van onze eigen kerkverband en van de Kerk des Heeren in Nederland niet, of niet genoeg beweend. Want wij hebben de grote breuk tussen de kerk en U, de getrouwe God van het verbond en Zijn Kerk, niet recht ingezien. Het is geen zielenmart geworden. Wij werken, spreken en bidden over de breuken heen. Wij praten er soms over, maar zijn niet gelovig werkzaam met het bloed van Christus, Uw lieve Zoon, in Wie alleen verzoening mogelijk is. Wij benodigen Christus als Voorspraak van Zijn kerk niet, om gedurig door de waarde van Zijn verdiensten weer in een goede verhouding met de Vader te komen. Wij hebben de dierbare bede van Christus, uit Zijn Hogepriesterlijk gebed niet naar waarde geschat en nagestameld met een levend gevoel van onze onwaardigheid. Vader, Ik wil dat zij allen één zijn, gelijkerwijs Wij één zijn.¹⁴⁵

Wij hebben door de genade Gods de fundamentele leerstukken behouden die onze vaders ons overgeleverd hebben in woord en geschrift. Maar onze letterkennis heeft ons opgeblazen gemaakt, terwijl de liefde die sticht en bindt, zozeer ontbreekt. Daardoor komt een grote scheiding tussen leer en leven. Wij leefden niet naar 'onze leer'. De geloofsleer heeft een status gekregen in diverse dogma's die nagelaten zijn door tal van Godgeleerden met onderscheiden inzichten, in de tijd van de Reformatie en de Nadere Reformatie. Maar deze onderscheiden gaven die God gegeven heeft, hebben wij gereduceerd tot een smalle basis en geschikt naar onze eigen visie en gevoelens. Wij hebben het Schriftuurlijk taalgebruik ingeruild voor traditionele woorden en regels, om misbruik te voorkomen. Maar helaas, de gevolgen zijn allerlei uitwassen in bevindelijke taal. 'We moeten weer terug naar U, naar Uw eigen Woord en taal met smeken om de Geest der Waarheid, die ons alles wil leren.'

Een leerstuk als de voorwaardelijke of onvoorwaardelijke aanbidding van Christus, bestemd voor de uitwendige roeping, krijgt veel meer belangstelling dan de aanbiddelijke Zoon van God Zelf en het geloof in Hem. De leer van de verkiezing wordt dikwijls koud besproken en verkeerd geplaatst in de uitwendige roeping, terwijl de ouden dikwijls spraken van 'de eeuwige liefde Gods, als een troostbron voor Gods kerk.' Wij mogen in een onbekeerde staat niet met de verkiezing werken, dan alleen als een mogelijkheid van bekering. Het logisch beredeneren van Gods heilgeheimen, waarin gepoogd wordt om God te begrijpen, is een grote zonde en een soort ketterij. Heere, vergeef deze grote zonde, dat we een inbreuk doen in de verborgenheid van Uw liefdeshart. In de uitleg en de verdediging van de waarheid hebben wij ernstige fouten gemaakt door selectief te citeren en citaten uit hun verband te rukken. Och, hadden wij de waarheid wat ootmoediger voorgestaan en wat nederiger verdedigd, ze zou in ons eigen leven meer verbinding aan de Heere hebben gegeven en onze naasten tot meer nut zijn geweest! Als de waarheid niet vernedert, dan verhardt ze ons en worden onze zielen kouder.

Zij die buiten eigen gemeenten waren, hebben ons dikwijls horen twisten en ruziën; soms over onbetekenende dingen. Het gevolg was dat zij een afkeer van ons hebben gekregen. Wij behoorden medelijdend te zijn met hen die werkelijk dwalen, vergevingsgezind tegenover hen die ons niet begrijpen en liefdevol voor hen die ons vermanen, en begrip tonen voor mensen die in andere kerken, culturen en tradities zijn grootgebracht, zonder hen lichtvaardig te veroordelen. Hoeveel verschil is er niet tussen de 'oude schrijvers'? Wij toonden echter veel onverdraagzaamheid en zagen onderling vanuit de hoogte op medechristenen neer, waaruit een grote mate van kortzichtigheid bleek en weinig kennis van levensomstandigheden waarin Gods kinderen vroeger hier en in andere landen hebben verkeerd. Ja, kinderen en knechten des HEEREN die een andere ligging en leiding hebben dan wij, hebben we vaak veracht en verdacht, veroordeeld en genegeerd. Wij hadden samen sterk in de Heere kunnen zijn, maar wij hebben hen en onszelf zeer verzwakt. Wij vergaten

---

¹⁴⁵ Joh. 17.

die kostelijke en zo zeer evangelische les uit Filippenzen 2:4, 5: 'Een iegelijk zie niet op het zijne, maar een iegelijk zie ook op het geen der anderen is. Want dat gevoelen zij in u, hetwelk ook in Christus Jezus was.' Aan alle geboden staan wij schuldig, maar vooral zondigden wij tegen het negende gebod. Want het kerkelijk leven bestaat in vele opzichten in spreken en luisteren; en het negende gebod gebiedt eerlijkheid en oprechtheid in die dingen. Als ambtsdragers hebben wij ook schuld tegenover het dierbaar Evangelie en hebben zo het evenwicht verloren.

Er wordt dikwijls te veel nadruk op de wet en allerlei menselijke bepalingen en systemen gelegd in plaats van de wet als tuchtmeester tot Christus aan te dringen en ons in het werk van bekering te voegen naar de leiding van Gods Geest en Zijn werk. Soms wordt verboden tot Jezus te roepen, omdat we eerst tot God onze Rechter zouden moeten gaan; maar wij kunnen voor die onkreukbare Majesteit geen ogenblik bestaan. Hoe zeer wordt de zuivere Evangelische vrijheid in Christus met een zwaar wettisch juk tegengestaan! Dit leidt tot ontoring van het enige zoenoffer, Christus. De roomse zuurdeeg dringt door in ons kerkelijk leven. O, wat doen wij de Heere Jezus toch een vreselijke oneer aan! Het lijkt wel of de zonde van ongeloof een deugd geworden is. Kinderen van God, aan wie de Heere Jezus heeft leren bidden: 'Onze Vader, die in de hemelen zijt, Uw Naam worde geheiligd.'

Kom, laten we eerbiedig neerknielen voor Hem. O, wat staan wij onuitsprekelijk schuldig tegenover zo'n liefdevolle trouwe God en Vader! Wat hebben wij Hem miskend, Zijn dierbare Vadernaam haast vergeten en niet meer als Vader aangeropen. Wat is de Vader een achtergesteld Persoon geworden in onze beleving, in ons taalgebruik en in het kerkelijk leven. Als er smart in de hemel zou kunnen zijn, dan zouden we wegsmelten vanwege de verdenking van zo'n liefdevol en teerhartig Vader! Hij heeft alles gegeven wat Hij had: Zijn enige Zoon. Behoren wij daarvoor niet dankbaar te zijn?

*Zoete banden die mij binden¹⁴⁶
Aan des Heeren lieve volk
Wis zij zijn mijn hartevrinden
Hunne taal mijn hartetolk
't Zijn kinderen van mijn Vader,
En van 't zelfde huisgezin,
Wij bestaan elkander nader,
Dan de band van d' aardse min.*

En dan zulke diepe breuken, scheidingen en verdeeldheid...! Daardoor wordt Zijn Naam het meest ontheiligd. Kom, laten we het voor de Heere onze God eerlijk belijden. Op ons is de breuk! Laten we niet zeggen: anderen hebben mij verworpen, die moeten eerst schuld belijden. Nee, als wij menen dat we de waarheid zuiverder hebben dan anderen, laten we het tonen in zuiverder en nederiger te leven en als eerste onze schuld voor God en elkaar te belijden'.¹⁴⁷

Zo'n persoonlijke belijdenis geeft moed, hoop en verwachting. Het laat in ieder geval zien, dat door de kracht van Gods Heilige Geest er over kerkmuren kan worden heengekeken.¹⁴⁸ Ik denk ook aan ontmoetingen die ik als afgevaardigde van de mannenbond der Gereformeerde Gemeenten hebben mocht op bonds- en toogdagen van de verschillende mannenbonden op Gereformeerde grondslag. Te noemen valt het COGG, dat is het Contact Orgaan Gereformeerde Gezindte, de samenwerking op het terrein van de zending, de politiek, het reformatorisch onderwijs, organisaties op het terrein van de gezondheidszorg, interkerkelijke

¹⁴⁶ De Lofzangen Israëls, 26ste lied. Jacob Groenewegen.

¹⁴⁷ 'Belijdenis van schuld aangaande kerkelijke verdeeldheid', door W. door Westerbeke.

¹⁴⁸ W. Visscher, Column in de Gezinsgids, 28 juni 2012.

bijeenkomsten waarin gecollecteerd voor 'non profit organisaties' zoals 'Woord en Daad', 'Kom over en help ons', 'Hulp vervolgde Christen', 'Israël', 'Friedestimme', jongerenorganisaties van verschillende kerken van gereformeerd signatuur die hetzelfde materiaal gebruiken.¹⁴⁹

Te denken valt ook aan de samenwerking van vrouwen- en mannenbonden van verschillende kerken, de samenkomsten tijdens de Reformatieherdenking rond 31 oktober, het streven van de Nationale Synode om tot kerkelijk eenheid te komen.¹⁵⁰ En 'last but not least' de jaarlijkse 'Haamstede conferentie', waar predikanten vanuit verschillende kerkelijke gemeenten enkele dagen elkaar ontmoeten en naar elkaar mogen luisteren. Zo noem ik ook het Klein Convent van kerken in Dordrecht en in andere plaatsen en vele andere initiatieven waarin christenen samenwerken. Op zich verblijdend, maar kunnen we dit echt kerkelijke eenheid noemen?

Vanuit het korte overzicht van twee duizend jaar Christendom en de kerkelijke ontwikkeling in ons land, kan de vraag rijzen: Hoe moeten we toch al deze dingen een plaats geven in ons denken over kerkelijke eenheid? Kan of zal er wel ooit hier op aarde eenheid kunnen komen? Hoe kan in deze wirwar van opvattingen, ooit echte eenheid komen? Zal dat kunnen in ons land waar tientallen verschillende kerkelijke gemeenten en vrije groepen ieder op zichzelf bezig is gemeente van Jezus Christus te zijn?¹⁵¹

Het werd in het overzicht ook duidelijk dat de gemeente van Christus hier op aarde in meer dan verschillende opzichten 'een strijdende kerk' is. Het lijkt erop dat de apostel Paulus, kennende de neiging van het menselijke hart om aan het Woord van God wat toe of af te voegen, het niet voorzegt: 'Want dit weet ik, dat na mijn vertrek zware wolven tot u inkomen zullen, die de kudde niet sparen. En uit uzelfen zullen mannen opstaan, sprekende verkeerde dingen, om de discipelen af te trekken achter zich' (Handelingen 20:29, 30). 'Doch al ware het ook, dat wij, of een engel uit de hemel u een Evangelie verkondigde, buiten hetgeen wij u verkondigd hebben, die zij vervloekt. Gelijk wij te voren gezegd hebben, zo zeg ik ook nu wederom: Indien u iemand een Evangelie verkondigt, buiten hetgeen gij ontvangen hebt, die zij vervloekt. Want predik ik nu de mensen, of God? Of zoek ik mensen te behagen? Want indien ik nog mensen behaagde, zo ware ik geen dienstknecht van Christus. Maar ik maak u bekend, broeders, dat het Evangelie, hetwelk van mij verkondigd is, niet is naar de mens. Want ik heb ook hetzelfde niet van een mens ontvangen, noch geleerd, maar door de openbaring van Jezus Christus' (Galaten 1:8-12).

De gemeente van Christus heeft te strijden met vijanden binnen in en vijanden van buiten haar. Doodsvijanden om haar af te trekken van het geloof dat eenmaal de vaderen is overgeleverd. De roeping van de kerk van Christus is de overgeleverde leer zuiver te bewaren. De ware Christen spreekt de Schrift na: 'Doch tevergeefs eren zij Mij, lerende leringen, die geboden zijn der mensen; makende alzo Gods woord krachteloos door uw inzetting, die gij ingezet hebt; en vele dergelijke dingen doet gij' (Markus 7:7-13). 'Tot de wet en tot de getuigenis! zo zij niet spreken naar dit woord, het zal zijn, dat zij geen dageraad zullen hebben' (Jesaja 8:20). In 1 Filippenzen 5 schrijft Paulus: 'Sommigen prediken ook wel Christus door nijd en twist, maar sommigen ook door goedwilligheid.' Deze

---

¹⁴⁹ Ds. J. A. van den Berg in 'Bevindingen', A. van Belzen, De Groot, Goudriaan 2012.

¹⁵⁰ Onder sommige deelnemers van de Nationale Synode vindt men dat om tot kerkelijk eenheid te komen de 12 artikelen en de geloofsbelijdenis van Nicea voldoende zijn. Dit houdt wel in dat men niet streeft naar een ongedeelde gereformeerde kerk of gemeenten. De drie formulieren van enigheid laat men dan los.

¹⁵¹ De lezer zal begrijpen dat gezien de opzet van dit boekje aan de vele vrije Pinkster- en Baptistengemeenten in ons land geen aandacht is gegeven. Het zijn vooral de kerkelijke gemeenten die men noemt 'de gereformeerde gezindte' die ik op het oog heb.

Schriftgegevens laten ons zien dat er alle eeuwen strijd geweest is. Maar de vraag blijft wel: Is kerkelijke verdeeldheid zonde?

Waarom is kerkelijke verdeeldheid meestal zonde¹⁵²

Op deze vraag zijn verschillende antwoorden te geven. De kerk is in Christus één, daarom behoort zij één te zijn. Wanneer we op de verscheurdheid letten, zou men haast gaan denken dat ook Christus, als Hoofd van Zijn lichaam, verdeeld is. Maar dat kan natuurlijk niet waar zijn. Het is dan ook mijn overtuiging dat elke ware christgelovige nu en dan heimwee¹⁵³ heeft naar de 'una sancta'.¹⁵⁴ Wie dit mist, staat niet recht ten aanzien van het werk van de Heilige Geest. Wanneer mensen, een kerk of groep denken: wij zijn de ware kerk van Christus, en daarom ingenomen zijn met zichzelf, dan vervalt men eigenlijk in het oordeel en vonnis een sekte te zijn.¹⁵⁵

Naar bijbels inzicht is het zo dat de Drie-enige God van eeuwigheid in Christus Zich een gemeente van uitverkorenen tot het eeuwig leven vergadert. De gemeente van Christus is in dat opzicht reeds één. In de kerk die van Christus is, mag en moet het gaan om Zijn eer en daarom behoort ze één te zijn. Er bestaat ook een ander heimwee als we geschiedenis lezen van de eerste Christengemeente uit Handelingen 2:46-47. 'En dagelijks eendrachtig in de tempel volhardende, en van huis tot huis brood brekende, aten zij tezamen met verheuging en eenvoudigheid des harten; en prezen God, en hadden genade bij het ganse volk. En de Heere deed dagelijks tot de Gemeente, die zalig werden.'

Het was de Heilige Geest, Die bezielend werkte door de prediking van de apostelen, zodat de menigte van hen die geloofden, één van hart en één van ziel was. Deze met de Heilige Geest gedoopte gemeente vertoonde in de eerste tijd van haar bestaan, zich als een gemeenschap, die niet van deze wereld was. Zij rustte op het fundament van de apostolische leer en was tezamen één van hart en één van ziel en verheerlijkten God.¹⁵⁶ Wij kunnen ook, als het gaat om kerkelijke verdeeldheid als zonde te bestempelen, denken aan de brief van Paulus aan de Kolossenzen hoofdstuk 3 vers 12-17: 'Zo doet dan aan, als uitverkorenen Gods, heiligen en beminden, de innerlijke bewegingen der barmhartigheid, goedertierenheid, ootmoedigheid, zachtmoedigheid, lankmoedigheid; verdragende elkander, en vergevende de een de ander, zo iemand tegen iemand enige klacht heeft; gelijkewijs als Christus u vergeven heeft, doet ook gij alzo. En boven dit alles doet aan de liefde, dewelke is de band der volmaaktheid. En de vrede Gods heerse in uw harten, tot welke gij ook geroepen zijt in een lichaam; en weest dankbaar. Het woord van Christus wone rijkelijk in u, in alle wijsheid; leert en vermaant elkander, met psalmen en lofzangen, en geestelijke liederen, zingende de Heere met aangenaamheid in uw hart. En al wat gij doet met woorden of met werken, doet het alles in de Naam van den Heere Jezus, dankende God en den Vader door Hem.'

In de uitleg van deze woorden spreekt Matthew Henry behartigenswaardige woorden. 'Hen die voor God heilig zijn, betaamt het jegens de mensen nederig en liefhebbend te zijn, om wederkerige verdraagzaamheid, om bereidheid onrecht te vergeven, om een ootmoedig hart en gedrag, om zachtmoedigheid jegens hen die ons getergd hebben, dat God met u op voet van vrede is en het gevoel van Zijn vrede en gunst; óf een neiging tot vrede onder elkander; een vredelievende geest, die vrede houdt en vrede maakt. Laat die vrede uw harten beheersen. Elkaar leren en vermanen, kan zeer veel bijdragen tot ons toenemen in de genade.'

¹⁵² Het is niet altijd zonde en soms zelfs geboden, omdat de apostel Paulus schrijft: 'Verwerpt een ketteren mens na de eerste en tweede vermaning' (Titus 3:10).

¹⁵³ Over heimwee bestaat een anekdote van Prof. G. Wisse die met zijn vrouw Indonesië bezocht. Geciteerd in 'De kerk in Bijbels licht', Ds. J. v. d. Haar, BBG-serie 1960.

¹⁵⁴ Één heilige (katholieke = algemene en apostolische kerk).

¹⁵⁵ 'De kerk in Bijbels licht', Ds. J. v. d. Haar, BBG-serie 1960.

¹⁵⁶ J. van Andel, 'Handleiding der Gewijde Geschiedenis', derde druk D. Donner, Leiden 1903.

Dat eenheid geboden is, werd ook door het Reformatorisch Dagblad beseft. De commentator noemt drie zaken om aan te geven dat de scheurziekte steeds heviger wordt. Het trieste is dat de verdeeldheid inmiddels als feitelijk gegeven wordt aanvaard en intussen woekert het kwaad voort. Wie lijkt in reformatorisch Nederland nog te beseffen dat tweedracht en verdeeldheid in de Bijbel een grote zonde is? En wie zich daar niet voor inspant, overtreedt het gebod van God.' Nog een andere en klemmende reden is dat in het huidige tijdsgewricht christenen elkaar meer dan ooit nodig hebben. Vooral om staande te blijven in de vloedgolven van secularisatie en libertinisme.

Jongeren hebben er steeds minder begrip voor dat de verdeeldheid gewoon blijft bestaan. Jongeren zoeken immers steun bij gelijkgestemden. Voor hen zijn kerkmuren minder belangrijk geworden. Zeker, soms is er de plicht om af te scheiden en kunnen muren niet zomaar weggebroken worden.¹⁵⁷ Maar mogen zij onnodig in stand worden gehouden?' 'Hoewel in ons land er in alle vrijheid en naar het bevel van Christus over eenwording gesproken kan worden, is de kerkelijke verdeeldheid niet kleiner geworden. Terwijl velen zich bewust zijn van de onafwendbare aantasting van de vrijheid van belijden en beleven in de toekomst, wordt meer energie gestopt in theologische haarkloverijen dan in het zich voorbereiden op die toekomst. Welk getuigenis gaat er van bijbelgetrouw Nederland uit?' Dat in dit opzicht de kerkelijk verdeeldheid het getuigenis naar de overheid bijzonder verzwakt moet ons ook duidelijk zijn.¹⁵⁸

Zeker, er mag het vertrouwen zijn dat de Drie-enige God Zijn heerlijke raad zal volvoeren. God kent al Zijn kinderen, en weet waar zij wonen en welke taal ze ook spreken en in welk kerkelijk milieu zij ook zijn opgegroeid. Hoe zeker is het dat eenmaal al Zijn uitverkorenen bij Hem in eeuwige zaligheid eeuwig één zullen zijn. Eén zijn in het verheerlijken van God en het Lam, Christus. Immers, eeuwig bloeit de gloriekroon op het hoofd van David grote Zoon.

Maar juist dit gegeven maakt dat diepe bedroefdheid dikwijls mijn hart vervult. Met Thomas Watson¹⁵⁹ vraag ik mij af: 'Waar is de onderlinge liefde? Wij zijn krijgsknechten van één bende. Onze strijd moet wezen een strijd van geloof, geen strijd van twist. Wij moeten om strijd arbeiden wie het meest zal liefhebben. Wij zijn ranken van één wijnstok en zullen wij dan niet verenigd zijn? Wij zijn stenen van één gebouw en zullen wij dan niet samen gemetseld zijn? Ik mag hier een weklacht opheffen en mijn woorden in tranen dopen terwijl ik de ondergang, ik had bijna gezegd de uitvaart, van deze genade onder de christenen bemerk. Het vuur van de onderlinge liefde is aan het uitgaan. In plaats van een vuur van liefde is er een vuur van passie¹⁶⁰ 'Hebt elkaar vurig lief!' Onze tijden hebben een kwade uitlegging over deze tekst gemaakt. Hoe lastert, scheldt en benijdt de één de ander? Er staat 'heb vurig lief', maar wij haten elkaar vurig. Zie de twistappel in plaats van de liefdebond gehandhaafd. Wij leven in een koud gewest. De liefde van velen is verkoud. Velen leven alsof zij op de bergen van Bether (de bergen van tweespalt) geboren zijn en alsof de wateren van Meriba (in twistwateren) gedoopt zijn. O christenen, verander uw hete woorden en zilte tranen! Hoe huppelen de vijanden van de godsdienst, daar zij zien dat niet alleen Christus' rok, maar ook Zijn lichaam zo erbarmelijk gescheurd wordt. Laat uw ogen over deze dingen van genade druipen. Bedenk de kwade gevolgen die te vrezen zijn waar liefde ontbreekt. Het ontbreken van deze genade brengt verdeeldheden, en die zijn gevaarlijk. Want tweespalt brengt een smaad en een schandvlek op de godsdienst. Zij maken dat van

---

¹⁵⁷ Hoofdcommentaar Reformatorisch Dagblad, 1 sept. 2012.

¹⁵⁸ In het kader van dit boekje voert het m.i. te ver, hier uitgebreid aandacht te besteden. Het gaat mij in de eerste plaats om bewustwording van de kerkelijke schuld in deze. Het zou een aparte studie vereisen.

¹⁵⁹ Geciteerd in 'Om Sions wil', 2 okt 2012.

¹⁶⁰ Mijns inziens bedoelt Thomas Watson hier het onheilig vuur van verdeeldheid.

de wegen Gods kwalijk gesproken wordt alsof de godsdienst een baarmoeder was van haat en oproer. Julianus zegt in zijn lasterrede tegen christenen, dat zij samenleven als tijgers, de één de ander verscheurend. Zullen wij door onze olopende en tweedrachten de woorden van Julianus¹⁶¹ waarmaken?'

Wat mag onze hoop en verwachting zijn?

Wanneer we ten slotte proberen te evalueren wat in het lezen tot u kwam, staan we voor een uiterst moeilijke zaak. Een kerkelijke situatie, die naar mijn overtuiging voor ons mensen onoplosbaar is. Er zijn in de loop van de geschiedenis vele pogingen aangewend om eenheid tot stand te brengen. Prof. Dr. H. Bavinck schrijft hierover behartigenswaardige woorden: 'Ook deze historie gaat niet buiten Gods voorzienigheid om. Christus is door Zijn opstanding en hemelvaart verheven tot Koning aan Zijns Vaders rechterhand en zal dit blijven, totdat al Zijn vijanden onder Zijn voeten zijn gelegd. Hij regeert ook over de verdeelheden en scheuringen van Zijn kerk op aarde. En Zijn bede om haar eenheid is niet voortgevloeid uit onbekendheid met haar geschiedenis, noch ook uit onmacht tot haar regering; in en door de verdeeldheid wordt zij dagelijks verhoord en haar volkomen vervulling tegemoet gevoerd.'¹⁶² Dergelijke woorden leren ons alle dingen van de Heere Christus te verwachten, zij zijn tot troost!

Maar de vraag blijft: Is kerkelijke verdeeldheid zonde? Kan het ooit nog goed komen? Kan of zal in Nederland één gereformeerde kerk c.q. gemeenten kunnen komen op basis van de Heilige Schrift, de drie Formulieren van Enigheid en zo mogelijk een Dordtse Kerkorde? Is het realistisch aan zoiets te denken? Als we naar ons zelf en de ontstane kerkelijke praktijk kijken, 'moet je wel zeggen, nee, dat kan, dat zal nooit meer gebeuren.' Toch is dit, naar mijn overtuiging, het diepe verlangen van allen die de Heere Christus in onverderfelijkheid hebben lief gekregen. De apostel Johannes noemt het een kenmerk van de wedergeboorte, een overgegaan zijn vanuit de (geestelijke) dood in het leven als wij de broeders liefhebben. En hij waarschuwt ons, 'die zijn broeder niet liefheeft, blijft in den dood.'¹⁶³ De prangende vraag van de kerkelijke verdeeldheid blijft: Mogen wij dan op deze weg doorgaan? Is er een antwoord te vinden? Moet op deze manier de kerk van Christus tot aan Zijn heerlijke wederkomst op de wolken van de hemel verdeeld blijven? Kan dat Zijn bedoeling zijn? Trouwens zal er dan nog een ware kerk van Christus in ons land zijn?

Over deze verdeeldheid is ontzaglijk veel gepubliceerd. Veelal werd de nadruk gelegd op verootmoediging, vooral dat wij samen in de schuld moeten komen. Dat is op zich natuurlijk heel goed. Dat kan niet genoeg worden benadrukt. Maar wordt de schuld ervan ook echt beleefd? Bestaat er geen lauwheid onder ons? Kan van echt schuldbelijden sprake zijn als men zich tegelijk distantieert van de op de Bijbel gegronde belijdenisgeschriften? Soms heb ik de indruk dat men in dit opzicht denkt aan een soort automatisme, zo van: wij moeten diep in de schuld komen, dan... dan komt het weer helemaal goed. Het werkwoord 'moeten' zit ons zo diep in het bloed. Maar beseffen wij wel dat God aan ons niets verplicht is? Dat Hij de kandelaar van Zijn heerlijk Woord kan wegnemen?

Maar zo vraagt u: Moet er dan helemaal niets gebeuren? Ja genoeg! Wij mogen onze nood de Heere voorleggen, daar geeft Hij ons vrijmoedigheid voor.¹⁶⁴ Het is de Heere Christus ook aangenaam als we de karikaturen die wij over elkaar hebben, als zonde gaan zien. Wij mogen ook ophouden met precies aan te wijzen waar het bij andere kerkelijke denominaties verkeerd is gegaan. Voor sommigen lijkt het wel op een soort kerkelijke hobby! Als je maar

---

¹⁶¹ Bekend als Julianus de Afvallige of Julianus Apostata, was een Romeins keizer van 361 tot 363. Hij is vooral bekend geworden door het terugschreeven van de bevoorrechtiging van christenen en pogingen de Romeinse godenverering te herstellen.

¹⁶² Citaat Dr. H. Bavinck in 'Om de Eenheid der kerk', drs. A. Vergunst, Den Hertog, Houten 1983.

¹⁶³ 1 Joh. 3:14.

¹⁶⁴ Psalm 81.

veel weet hoe het (mis)gaat in kerkelijk Nederland bij anderen, dan hoor je er ook bij! Maar we leven wel rustig voort, zonder zich over de zondige kerkelijke verdeeldheid te bekommeren.

Een klemmende oproep

Geachte lezer, mogelijk zegt u: Wat is het probleem van deze schuldige kerkelijke verdeeldheid gecompliceerd. Die verdeeldheid kan nooit meer door mensen te niet gedaan. Maar dan toch de prangende vraag: Mag het zo blijven? Mag men in de huidige situatie berusten? Is het ons werkelijk tot schuld? Leeft in uw hart het diepe verlangen tot Bijbelse kerkelijke eenheid, gebaseerd op onze overgeleverde belijdenisgeschriften? Zou het u tot grote blijdschap en verwondering zijn, wanneer een ongedeelde gereformeerde kerk of gemeente in ons land gestalte zou krijgen? Is het werkelijk uw vurig gebed, 'Och dat Gij de hemelen scheurde, dat Gij nederkwaamt?'¹⁶⁵ Daarbij denk ik ook aan alle ambtsdragers, met name zij die verantwoordelijk zijn als deputaat voor kerkelijke samensprekingen. Kunt u op boven gestelde vragen voor God en Zijn Christus een eerlijk antwoord geven? Gaat het u werkelijk om Zijn eer en heerlijkheid? Wegen voor u de genoemde Schriftuurlijke gegevens over eenheid van Christus' gemeente? Want, 'wij geloven en belijden een heilige, katholieke, christelijke kerk, de gemeenschap der heiligen'. En wat verbindt nu al de heiligen aan elkaar?¹⁶⁶

Het is in dit verband goed te beseffen dat niet alle stukken van de leer van het heil van hetzelfde gewicht zijn; niet alle verschil in gevoelens raakt de zaligheid en staat de gemeenschap der heiligen in de weg. Zeker, waar het christelijke geloof beslag legt op harten en de kerk een gestalte krijgt in het leven van mensen en sommige zaken puur cultureel bepaald zijn, gaan we te ver als we in dit opzicht altijd van middelmatige dingen spreken. Er zijn aspecten binnen het christelijke geloof die alle verschillen in tijd en (kerkelijke) cultuur zullen en moeten overstijgen. We moeten dan denken aan de belijdenis van de Drie-enige God, de God van volkomen zaligheid. Hier zijn we bij het hart van het christelijk geloof. Hier vinden al Gods kinderen elkaar. Deze belijdenis is geen theoretische zaak. Dat is een zaak van het hart. Zo wordt God in de doorleefde omgang met Hem gekend.¹⁶⁷ Moet het niet daarom gaan als we nadenken over een jammerlijk verdeelde kerk in Nederland?

Toch hoop

Ja, er is hoop, niet op iets uit de mens. Dat zeker niet! Hoe dan wel? Hierom, het laatste woord ten aanzien van de kerk van God in Nederland is ten diepste niet aan mensen. Gelukkig maar, het laatste woord is aan het Lam,¹⁶⁸ Christus, in het midden van de troon. Daarop ziende mogen we ook vandaag de dag bidden: 'Uw werk, o Heere, behoud dat in het leven in het midden der jaren; maak het bekend in het midden der jaren; in de toorn gedenk des ontfermens!'¹⁶⁹

Mogelijk zegt u opnieuw: Hoe moet het toch? Nu, ook ik heb geen kant en klare oplossing voor de schuld van de Nederlandse kerken, voor onze kerkelijke schuld. Wel hoop en bid ik dat dit boekje een zaad van bewustwording zal mogen zijn, om niet en nooit te berusten in de huidige situatie van de Gereformeerde Gezindte. 'Nu dan ook', spreekt de Heere, 'bekeert u tot Mij met uw ganse hart, en dat met vasten en geweent, en met rouwklage. En scheurt uw hart en niet uw klederen, en bekeert u tot de Heere, uw God; want Hij is barmhartig, lankmoedig en groot van goedertierenheid, en berouw hebbende over het kwade. Wie weet,

¹⁶⁵ Jesaja 64:1a. Deze tekst moeten we lezen in samenhang met het voorafgaande in hoofdstuk 63:17-19.

¹⁶⁶ Heiligen zijn zij die in Christus geheiligd zijn. Dat is omdat zij de zalving van Christus deelachtig zijn.

¹⁶⁷ Dr. P. de Vries in 'Christus Die ons leven is' Den Hertog Houten 2013.

¹⁶⁸ Openbaring 5:13.

¹⁶⁹ Habakuk 3:2.

Hij mocht Zich wenden en berouw hebben; en Hij mocht een zegen achter Zich overlaten tot spijsoffer en drankoffer voor de HEERE, uw God. Blaast de bazuin te Sion, heiligt een vasten, roept een verbodsdag uit. Verzamelt het volk, heiligt de gemeente, vergadert de oudsten, verzamelt de kinderkens, en die de borsten zuigen; de bruidegom ga uit zijn binnenkamer, en de bruid uit haar slaapkamer. Laat de priesters, des HEEREN dienaars, wenen tussen het voorhuis en het altaar, en laat hen zeggen: Spaar Uw volk, o HEERE! en geef Uw erfenis niet over tot een smaadheid, dat de heidenen over hen zouden heersen; waarom zouden zij onder de volken zeggen: Waar is hunlieder God? Zo zal de HEERE ijveren over Zijn land, en Hij zal Zijn volk verschonen.¹⁷⁰

Geachte lezer, zucht en bidt u mee, dat Uw koninkrijk kome, dat Christus alles en in allen zijn zal? Het zal worden één Herder en één kudde? Dan ontvangt onze Drie-enige God alle lof en eer! 'Christus heeft gebeden dat allen, die in Hem geloven, één mogen zijn en wij zijn er zeker van, dat het ook zo zal zijn, want de Vader hoort Hem altijd (Joh. 17:20,21). Laat deze wetenschap ons blijde gedachten geven in deze verstrooide wereld en verdeelde kerk.¹⁷¹

Dordrecht, maart 2013

J.J. Rietveld

---

¹⁷⁰ Joël 2:12-17.

¹⁷¹ Matth. Henry, uit 'Aan Zijn tafel', uitgave Kok, Kampen 1928.

NAAMLIJST

Amesius (1576-1633)
Andel J. van (1839-1910)
Anselmus van Canterbury (1033-1109)
Antinomianen
Apollonius (ca.262–190 v.Chr.)
Apologeten
Aquino Thomas van (1225-1274).
Aristoteles (384-322 v Christus)
Arius (250 of 256–336)
Athanasius (ca. 296-298 –373)
Augustinus Aurelius (354-430)
Bakker D. (1821-1885)
Barnabas
Benthem Reddingius G.(1774-1844)
Berkhof H. (1914-1995)
Beverluis N. H. (1850-1931)
Boettner Loraine (1901-1990)
Bonifacius VIII (1235-1303)
Boogaard B.
Brakel Wilh. å (1635-1711)
Berg Van den
Bregman C.
Boone L. (1860-1935)
Brés Guido de (1522-1567)
Bruggen J. van
Brummelkamp A. (1811-1888)
Bruys Petrus
Calvijn Joh. (1509 1564)
Campen M.
Celsus (ca. 170)
Cerenthus (ca.100)
Coccejanen
Cock H. de (1801-1842)
Comrie Alexander (1706-1774)
Cyprianus (ca. 200-258)
Descartes René (1596-1650)
Dijk D. van (1887-1985)
Dijke P van (1812-1883)
Doornenbal J.T (1909-1975)
Dumarchie van Voorthuyzen E. (1901-1986)
Duns Scotus (1266-1308).
Ebionieten
Eckhart (1260- 1327)
Epicureeër
Erasmus Desiderus (1467-1536)
Everse J.
Fockens Lukas (1763-1850)
Gansfoort Wessel (1419-1489)
Gezelle Meerburg A. (1806-1855)
Geluk L. J.
Gispen W. H. (1833-1909)
Gogh Johan van
Golverdingen M.
Georgius de Grote (590-604)
Georgius de VII (1015?- 1085)
Groe Theodorus van der (1705-1784)
Groen van Prinsterer (1801-1876)
Haitjema (1888-1972)
Haar. J. v. d.(1918-1991)
Harinck C.
Heemskerk D.
Hengst W. den (1859-1927)
Henry Philip (1631 -1696)
Henry Matth. (1662-1714)
Hiërocles 4de eeuw
Holtius. Nicolaas (1772-1853)
Hoving W.
Hilarius Pictaviensis (315-367)
Hieronymus (340-420)
't Hof W.J.
Hofman H.A.
Hofstede de Groot P. (1802-1886)
Hieronymus van Praag 1379-1416)
Humanisme
Hus Johannes (1369-1413)
Innocentius VIII (1484-192)
Jansenius (1510-1576)
Janssens H
Janssen J.D. (1775-1848)
Johannes de Apostel
Jozef
Judaïsten
Judas
Julianus (360-363)
Justinus Martyr (100–ca.165),
Kamp J. van de
à Kempis Thomas (ca. 1380- 1471)
Kersten G.H. (1882-1948)
Kieviet J.M.J.
Kirchner W.
Koelman Jacobus (1632 -1695)
Kok R.(1890-1982)
Kuyper A. (1837–1920)
Labadie Jean de 1610-1674)
Lamain W.C ds. (1904-1984)
Landwehr J. H. (1864- 1930)
Latimer Hugh (ca. 1487- 1555)

Ledeboer L.G. C. (1808-1863)
Ledeboerianen
Leo X (1513-1521)
Lingen F.P.L.C. van (1832-1913)
Lodenstein Jodocus van (1620-1677)
Los S.O.
Lucianus (ca. 120 – ca. 180)
Luther Maarten (1483 –1546)
Mallan F. (1925-2010)
Maria
Meeuse C. J.
Meyer Brouwer L.
Molenaar D. (1786-1865)
Nazareeërs
Nicolàüs
Napoleon (1769-1821)
Oordt J.F. van (1794-1852)
Origenes (185-254)
Os A. van den
Pareau L.G. (1800-1866)
Paulus
Pelagius (354 ca. 420/440)
Pernis M.A. van
Petrus
Poel Joh. van der (1909-1981)
Porphyrius (ca. 234-305)
Potappel L.J.(1882-1953)
Quadratus (2de eeuw)
Regensbogen J. H. (1767-1814)
Rietveld A. 1909-1986
Roël H.A. (1653-1718)
Ryle J.R. (1816-1900)
Rullman J.C.(1876-1936)
Savonarola Jerome (1452 –1498)
Schilder K. (1890-1952)
Scholte H.P. (1754-1822)
Schotsman Nicolaas (1754-1822)

Semi-pelagianisme
Sixtus IV (1471-1484)
't Spijker W. van
Spruyt B. J.
Steenblok C.(1894-1966)
Stellingwerff J.
Tatianus(120–180)
Teellinck Willem (1579-1629)
Tertulianus (ca. 160 - ca. 230)
Tauler Johan (1300-1361)
Velema J.H.(1929-2007)
Velzen S. van (1819-1896)
Velzen S. van Jr.(1835-1913)
Verboom J.H.
Visser H.
Vergunst A.(1926-1981)
Vlastuin W. van
Visser H.
Visser W.
Voetianen
Voetius Gisbertus (1589-1676)
Vries P. de
Vrijer M.J. de (1881-1969)
Waldenzen
Waldus Petrus (ca. 1150-1198)
Watson Thomas (1620-1686)
Westerbeke W.
Wicliff John (ca.1324-1384)
Wijk G. van
Williams J. B.
Willem I. Koning (1772-1843)
Wisse G.(1873-1957)
Wisse J. (1843-1921)
Zweistra H.
Zevenbergen P.A.
Zuijlekom A.J.

*****

Gebruikte bronnen:

Andel van J. Handleiding der Gewijde Geschiedenis. Derde druk. Donner Leiden 1903
Bijbel, Statenvertaling met kanttekeningen
Beeldvorming 'Documentatie over de Chr. Ger. Kerken' Uitgever Wijnen Franeker 1989
Berkhof H., Geschiedenis der kerk. Callenbach Nijkerk 5de druk
Boettner L., Roman Catholicism. The Banner of Truth, 1966 (Vert. J.J.R.)
Bos F.L., Kruisdominees, Kok Kampen 1953
Brakel W. à, Redelijke Godsdienst. De Banier Utrecht 1973
Calvijn Joh. De Artikelen C.F. Callenbach N.V. Nijkerk 1900/1950
Christelijke Encyclopedie; 6 delen. Kok Kampen 1925
Datema S. v.d.m. 'Hendrik de Cock, en zijn uitwerping uit de Nederd. Hervormde Kerk P. Stuuat Rijssen 1978
Denken over... afscheiding. Boekencentrum 's-Gravenhage 1984
Golverdingen M., G.H. Kersten. Facetten van zijn leven en werk. Den Hertog Houten 1993
Golverdingen M., Om het behoud van een kerk. Den Hertog Houten 2004
Haar J. v. d., De kerk in Bijbels licht. BBG serie De Banier Utrecht 1960
Harinck C., De uitgestrektheid van de verzoening. De Banier Utrecht 1989
Harinck C., De Schotse Verbondsleer. De Banier Utrecht 1986
Hofman dr. H. A., Ledeborianen en Kruisgezinden. De Banier Utrecht 1977
Hof W.J. op 't., Het gereformeerd Piëtisme. Den Hertog Houten 2005
Henry Matth. Bijbelverklaring, 6 delen Kok Kampen 1912
Hervormd blijven: waarom en hoe..? Comité behoud Ned. Herv. Kerk 2003
Kersten G.H., Bedroefden om der bijeenkomst wil. De Banier Utrecht 1985
Kersten G.H., In het voetspoor der Vaderen. De Banier Utrecht 1985
Koelman J., De Natuur en gronden van het geloof. Frits Hardeman Ede 1988
Kole I.A.(red), De Gereformeerde Gezindte Anno Domino 2000. De Driestar Gouda 2000
Landwehr J.H., Handboek der kerkgeschiedenis. 4 delen J.H. Kok Kampen
Macht en onmacht van de twintigste eeuw. Buijten & Schipperheijn Amsterdam 1974
Meeuse C.J., De Toekomstverwachting der Nadere Reformatie. SSNR
Ryle, J.C., What do we Owe to the Reformation? Protestant Truth Society (Vert. J.J.R.)
Ruijgrok L.W. Ch. Om het fundament. Groen 1997 2de Druk
Spruyt B.J., Eenmaal hebt liefgehad. Boekencentrum Zoetermeer 2009
Steenblok C., De Bestaansgrond der Gemeenten. Van den Berg Zwijndrecht 1985
Valen L.J. M. A. Kempeneers 'Huis in de Branding' Gesch. Chr. Ger. Kerk. Dordrecht 2012
Velema J.H., Wat is Christelijke Gereformeerd. Bunschoten 1947
Vragen naar de weg. Een begaanbare weg binnen de PKN? Bout Barneveld
Verboom J.H.R., Alexander Comrie, Predikant van Woubrugge. De Banier Utrecht 1985
Vergunst A. Neem de wacht des Heeren waar. Den Hertog Houten/Utrecht 1983
Vergunst A. 'Om de eenheid der kerk' Hertog Houten 1983
WWW. Wikipedia en Digibron